

๖๗ 1154

ก

TULIB

3 1379 01521199 9

พิธีสงกรานต์

พระราชพิธี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิธีรับพรอันสมบูรณ์ในงานสถาปนาปีที่สอง

หลายวัน ณ วัดสุทัศน์

ณ พระราชวังสนามจันทร์

09/05/2555

วันที่ ๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๕

๒๕๒๕ Compliments

๒๗ มิ.ย. ๒๕๕๕

พิธีสงกรานต์

เลขหมู่หนังสือ ๓๕๐.๒๒

พิมพ์ครั้งแรก

พ.ศ. ๒๔๕๔

กรรมการหอพระสมุดวชิราวุฒิมพิมพ์

พิมพ์ครั้งที่สิบห้า ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๒๑

09/05/2565

ในงานสถาปนาคณะ นายบำรุง ศรีสัมบุรณ์

คำนำ

ในงานสถาปนากิจศพ นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ ณ เมรุ
วัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดวันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช
๒๕๒๑ นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ ผู้เป็นบุตร ได้มาติดต่อกอง
วรรณคดี และประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่ามีความประ
สงค์จะขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่องพิธีสงกรานต์ พระ
ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
พิมพ์รวมอยู่ในพระราชพิธีสิบสองเดือน พิมพ์แจกเป็น
อนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรพิจารณาแล้ว ยินดีอนุญาต
ให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

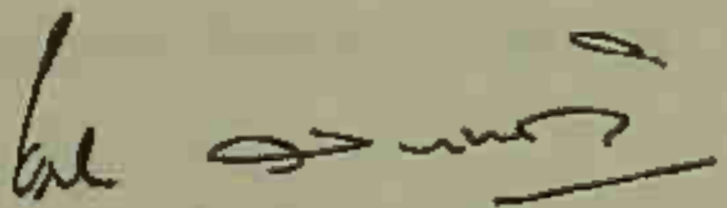
ในสมัยโบราณของไทยใช้นับวันเดือนปีตามจันทรคติ
ปีนั้นเรียกตามชื่อของปีสิบสองนักษัตร เช่น ชวด ฉลู ขาล
วลาฯ เริ่มต้นจากปีชวดเป็นต้นไป เดือนนับเดือนอ้ายเป็น
เดือนที่ ๑ แล้วเรียง ๒-๓-๔ วลาฯ วันใช้ขึ้นแรมเป็น
เกณฑ์ และใช้วันแรม ๑ ค่ำ เดือนอ้ายเป็นวันขึ้นปีใหม่
ต่อมาเปลี่ยนเป็นวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ส่วนการเปลี่ยน

จุดศักราชนั้น เปลี่ยนเมื่อวันที่เถลิงศกสงกรานต์พระอาทิตย์
ยกขึ้นสู่วราศีเมษไปแล้ว ๑ องศา

พิธีสงกรานต์ เป็นพิธีขึ้นปีใหม่ของไทยแต่โบราณ
ซึ่งกระทำกันในเดือน ๕ อยู่ในระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕
เมษายน คือเริ่มวันที่ ๑๓ เป็นวันต้นเรียกว่า วันมหา
สงกรานต์ ซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ วันที่ ๑๔ เป็นวันเนา
คือวันว่าง และวันที่ ๑๕ เป็นวันเถลิงศก ขึ้นศักราชปีใหม่
พิธีสงกรานต์เป็นพิธีที่กระทำต่อจากพระราชพิธีสัมพัจฉร -
ฉินท์หรือพิธีตรุษ ซึ่งทำในปลายเดือน ๔ ต่อเดือน ๕ อยู่ใน
ระหว่างวันที่ ๒๘ ถึง ๓๑ มีนาคม แต่เนื่องจากพิธีทั้งสอง
อย่างนี้มีลักษณะคล้ายกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว จึงทรงรวมเข้าเป็นงานเดียวกันเรียกว่า พระราช
พิธีตรุษะสงกรานต์ และเถลิงศกขึ้นปีพุทธศักราช ต่อมา
ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลได้เปลี่ยนให้ใช้วันที่ ๑ มกราคม
เป็นวันขึ้นปีใหม่และได้ใช้มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

อนึ่ง ในการพิมพ์ครั้งนี้ เจ้าภาพได้เรียบเรียงประวัติ
นายบำรุง ศรีสมบุรณ์ ผู้วายชนม์ให้พิมพ์ไว้ต่อจากคำนำนี้

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ เป็นปีติบุญฐานธรรม และได้ให้พิมพ์หนังสือแจกจ่ายเป็นกุศลวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งปวงจงเป็นพลวปัจจัยลดบันดาลให้นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณมณูญผลในสุคติสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ

(นายเคโซ สวานานนท์)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์

๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑

นายบำรุง ศรีสมบูรณ์

ช้าตะ ๖๖ ๖ ส ๘ ส ๕
 วันจันทร์ เดือนเจ็ด ปีชวด ๒๔๔๕

มรณะ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๐

09/09/2565

ประธานในพิธีสวดพระอภิธรรมถวายของ

บุตรและหลานของคุณพ่อ

บุตรสาวคนโตของคุณพ่อ

ในงานทำบุญ ๗ วันที่บ้าน

ประวัติ

นายบำรุง ศรีสมบุรณ์

นายบำรุง ศรีสมบุรณ์ เกิดเมื่อเดือนเจ็ด ปีชวด
ตรงกับวันจันทร์ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา เป็นบุตรคนโตของนางทรัพย์ ศรี
สมบุรณ์ มีพี่น้องรวม ๖ คน คือ

๑. นายผิน ศรีสมบุรณ์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นางไถย บุญสม
๓. นายทอง ศรีสมบุรณ์ (ถึงแก่กรรม)
๔. นางเก็บ ชันธุ์นภา
๕. นายทวี ศรีสมบุรณ์
๖. นางอำนาจ ชันธุ์นภา (ถึงแก่กรรม)

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้ทำการสมรสกับนายผิน
ศรีสมบุรณ์ (ทรัพย์มี) ที่บ้านตำบลข้าวงาม อำเภอวังน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้ไปตั้งบ้านเรือนประกอบ

อาชีพค้าขายอยู่ที่ตำบลหนองโรง อำเภอหนองแค จังหวัด
สระบุรี มีบุตรและธิดารวม ๗ คน คือ

๑. เรืออากาศหญิงบำเหน็จ ศรีสมบูรณ์

๒. นายทิลก ศรีสมบูรณ์

๓. นายบำรุง ศรีสมบูรณ์

๔. นางบังอร ชิตสุข

๕. นางกรุณา เตชะปณิต

๖. นางสาววันทนา ศรีสมบูรณ์

๗. นางสาวนพคุณ ศรีสมบูรณ์

แต่เยาว์วัย นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ เป็นผู้มีความ
ขยันหมั่นเพียร ได้ช่วยเหลือกิจการงานของมารดาโดย
ตลอด เพราะบิดาได้เสียชีวิตลงตั้งแต่年幼 ๆ ยังเล็กอยู่
นอกจากนี้ยังเป็นคนใจดี โอบอ้อมอารีแก่บุคคลทั่วไป
เป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของน้อง ๆ และญาติมิตรทุกคน

นายบำรุง ศรีสมบูรณ์ เมื่อได้ทำการสมรสแล้วเป็น
ผู้รักครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง ต้องการจะให้บุตรธิดาทุกคน
ได้มีการศึกษาต่อ มีอนาคตก้าวหน้าในชีวิตจึงได้อพยพ
ครอบครัวมาอยู่ในกรุงเทพเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๑ เพื่อให้บุตร

ธิดาได้มีโอกาสเข้าศึกษาต่อได้ทุกคน โดยมาตั้งบ้านเรือน
เป็นหลักฐานที่ตำบลบางซื่อ อำเภอคูสิด

เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ นางพิน ศรี
สมบูรณ์ (ภรรยา) ได้ถึงแก่กรรมลง ทำความกระทบ
กระเทือนทางใจให้เป็นอย่างมาก และเริ่มบ้วยมีอาการทาง
ประสาทไม่ปกติ ได้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลหลาย
ครั้ง อาการก็ดีขึ้น และกลับมายุ่กับบุตรธิดามาตลอด
เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ได้บ้วยด้วยโรค้วนโรคปอด และได้
เข้ารับรักษาตัวในโรงพยาบาลโรคทรวงอก จังหวัดนนทบุรี
จนอาการหายเป็นปกติ แต่ร่างกายเริ่มอ่อนแอลง จึงบ้วย
กระเสาะกระแสะตลอดมา จนเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้
เริ่มรับประทานอาหารไม่ค่อยได้นอนไม่หลับ และชুবพอม
ลง บุตรธิดาได้นำส่งเข้ารับการรักษาพยาบาลในโรงพยาบาล
อีกหลายครั้ง อาการก็ไม่ดีขึ้น มีแต่ทรงกับทรุด ครั้ง
สุดท้าย เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้เริ่มมี
อาการทรุดหนักลงอย่างกระทันหัน บุตรธิดาได้รับนำส่ง
โรงพยาบาลทันที แต่อาการก็ไม่ดีขึ้น จนถึงวันที่ ๒๙
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๐ เวลา ๐๑.๓๐ น. ได้ถึงแก่กรรม
อย่างสงบ รวมอายุได้ ๗๖ ปี

พ่อของลูก

พ่อเป็นผู้มีความสุขที่ไม่ได้มาตลอดครึ่งชีวิตหลังของท่าน แต่ท่านก็เป็นที่รักและเคารพของลูก ๆ อย่างที่สุด เพราะ ระยะเกือบ ๓๐ ปีนี้ลูก ๆ มีพ่อเพียงคนเดียว แม่ได้จาก ลูก ๆ ไปตั้งแต่เมื่อคนเล็กมีอายุเพียง ๓ ขวบ ลูก ๆ ก็ได้รับรักษาพยาบาลพ่อมาตลอดเวลา บรรดาเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกับพ่อเคยกล่าวไว้ว่า พ่อจะต้องตายก่อนเพื่อน ๆ แน่แน่นอน แต่ปรากฏว่าเพื่อน ๆ เหล่านั้นได้เสียชีวิตไปก่อนพ่อทั้งสิ้น

พ่อป่วยมากจนต้องเข้าโรงพยาบาลหลายครั้งหลายหน ครั้งสุดท้ายนี้ประมาณ ๑๐ วัน ลูกไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่า พ่อเข้าโรงพยาบาลครั้งนี้แล้วจะเป็นครั้งสุดท้ายของพ่อ พ่อได้อยู่กับลูก ๆ มาไม่เคยจากไปไหนเลย จนลูกมีความรู้สึก ว่าพ่อจะต้องอยู่กับลูกตลอดไป ในที่สุดพ่อก็ได้จากลูกไป จนได้ คงเหลือแต่พระคุณอันยิ่งใหญ่และความดีงาม ซึ่ง จะอยู่ในความทรงจำของลูก ๆ ตลอดไป ขอคุณศลผลบุญที่ พ่อได้ประกอบไว้ และคุณศลที่ได้บำเพ็ญให้พ่อจงกลบันดาล ให้พ่อไปสู่สุคติ ณ สัมปรายภพเทอด

จากลูกของคุณพ่อ

วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๐ เวลา ๐๑.๓๐ น.
เป็นวันที่คุณพ่อได้จากลูก ๆ ไปอย่างไม่มีวันกลับ และเป็น
วันที่ลูก ๆ ทุกคนได้รับความเศร้าใจอย่างที่สุดวันหนึ่ง แม้
ว่าวันนี้จะต้องถึงแน่ไม่ช้าก็เร็ว เพราะคุณพ่อได้ล้มป่วย
มานาน อาการก็มีแต่ทรึงกับทรุดตลอดเวลา จึงได้พยายาม
ทำใจไว้ล่วงหน้าว่าความตายเป็นของธรรมดา ทุกคนจะต้อง
ประสพและหนีไม่พ้น แต่เมื่อวันเวลานั้นมาถึงจริง ๆ ก็ไม่
วายใจหาย และเสียใจอย่างสุดซึ้ง

คุณพ่อเป็นผู้ที่รักลูก ๆ อย่างที่สุด จะเอาใจใส่ลูก ๆ
ทุกคนทั้งในยามกินยามนอน คุณยายเคยเล่าให้ฟังว่า เมื่อ
ลูก ๆ ยังเล็กอยู่นั้น คุณพ่อจะไม่ยอมรับประทานอาหาร
ก่อนลูก ๆ เลย จะต้องดูแลให้ลูก ๆ ทุกคนรับประทาน
อาหารอิ่มเสียก่อนจึงจะรับประทานอาหารที่หลัง คุณพ่อเป็นห่วง
และรักลูกอยากเห็นลูกทุกคนเจริญก้าวหน้าและมีความสุข
ครอบครัวของเราอยู่ในชนบทที่ไม่มีสถานศึกษาจะส่งเสียให้

ลูก ๆ เล่าเรียนในชั้นสูง ๆ ได้ คุณพ่อได้พาลูก ๆ เข้ามา
อยู่ในกรุงเทพ เพื่อให้ได้เล่าเรียนและมีอนาคตที่ดี ได้
พยายามประกอบอาชีพการงานด้วยความเหนื่อยยากเพื่อส่ง
เสียลูก ๆ มุ่งหวังให้ลูก ๆ ได้มีอนาคตแจ่มใส ได้รับความ
สุขสบายโดยทั่วกัน คุณพ่อเป็นผู้ถือความซื่อสัตย์สุจริตเป็น
สำคัญ ได้อบรมสั่งสอนลูก ๆ อยู่เสมอให้ตั้งมั่นอยู่ในความ
ซื่อสัตย์สุจริต และประพฤติตนเป็นคนดี คำสั่งสอนทุก
ประการที่คุณพ่อได้ให้แก่ลูก ๆ นี้ ลูก ๆ จะพยายาม
ประพฤติและปฏิบัติให้สมดังเจตนาดีของคุณพ่อทุกประการ
ขอให้อันานิสงฆ์แห่งคุณงามความดีและบุญกุศลที่คุณ
พ่อได้เคยประพฤติปฏิบัติมาจงตลอดบันดาลให้ดวงวิญญาณของ
คุณพ่ออยู่ในความสงบและไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอด

สารบาญ

พิธีสงกรานต์

ว่าด้วยวิธีนับปีใหม่ของไทย	1
ว่าด้วยศักราชต่าง ๆ	5
ว่าด้วยนับเดือนปีตามสุริยคติ	15
ว่าด้วยนิทานเรื่องสงกรานต์	16

การพระราชกุศลก่อพระทรายและตักข้าวบิณฑ

ว่าด้วยเรื่องก่อพระทราย	35
ว่าด้วยเรื่องตักข้าวบิณฑ	42
ว่าด้วยบายศรี	42
เรื่องสงกรานต์สามวันและสี่วัน	49
การพระราชกุศลสงกรานต์ในกรุงรัตนโกสินทร์	50
ก่อพระทรายบรรดาศักราช	51
สร้งน้ำพระ	55
ว่าด้วยสร้งมูรธาภิเศก	63
ว่าด้วยผ้าคู่	74
ว่าด้วยพระราชทานรดน้ำสงกรานต์	80

เรื่องผ้าคู่ต่อมา	81
เรื่องข้าหลวงเติมสลับปกรณ์	83
ทรงพระแก้วมรกต	84
เรื่องช้างในออกวัดพระเชตุพน	85
เสด็จสร้างน้ำพระพุทธรูป	86
ว่าด้วยหอพระนาค	87
ว่าด้วยยกหัวเบ็ญพระราชทานเวลาตรุษสงกรานต์	90
พระบรมราโชวาทในเรื่องเล่นเบ็ญ	92
พระกระแสทรงตกเดือนเจ้าพนักงาน	97

พิธีสงกรานต์

๑ การซึ่งกำหนดปีใหม่ของไทยเรา เป็นสองซีก คือเดือนห้าขึ้นค่ำหนึ่งนับว่าเป็นปีใหม่ เพราะเปลี่ยนชื่อตามสิบสองนักษัตรคือ ชวด ฉลู ขาล เถาะ เป็นต้นเสียชั้นหนึ่ง แต่ยังไม่เปลี่ยนศก คือท้ายศักราช เพราะศักราชนั้นยังไม่ได้ขึ้นปี ด้วยตามวิธีโหรของเรานับตามโคจรของพระอาทิตย์ต่อพระอาทิตย์ยกขึ้นราศีเมษเมื่อใด จึงขึ้นศักราชในวันเถลิงศก ในระหว่างซึ่งยังไม่ได้ขึ้นศักราช จึงต้องใช้ปีใหม่ แต่ต้องจดหมายว่ายังเป็นศกเก่าอยู่ การที่ใช้ศกบอก เอก โท ตรี ไปจนกระทั่งถึงสัมฤทธิศกควบท้ายปีสงกรานต์นั้น เพราะประสงค์จะจดหมายวันคืนเดือนปีให้สั้น ด้วยเหตุว่าถ้าจะเรียกแต่ปีมีชื่อสิบสองชื่อ เมื่อครบสิบสองปีเข้าแล้วต่อไปก็จะวนลงเก่า ถ้าจะจำอะไรมา ๆ ยาว ๆ ก็มักจะชวนให้เลอะเทอะวิธีนับปีมีชื่อสิบสองปีนี้ เป็นของคนโบราณนับ มีก่ายกันหลายประเทศตลอดจนเมืองจีนเมืองญีปุ่น ที่นับตลอดจนถึงเดือนถึงเวลาทุ่มโมง เป็นสิบสองนักษัตรก็

มี คนโบราณไม่ใคร่จะสังเกตสังกาจำอันใดมากนัก แต่นับ
 พอรู้อยู่ในเวลาที่ต้องการแล้วก็แล้วกัน แต่เป็นวิธีนี้ง่าย
 คนรู้จำได้ซึมซาบใจทั่วถึงกัน เพราะใช้มาช้านานเช่นเมือง
 จีน เห็นจะได้นับมากกว่าสี่พันปีแล้ว จนเหมือนหนึ่งใน
 บัจจุบันนี้ ถ้าจะไปถามคนแก่ ๆ ว่าอายุเท่าใด คงจะบอก
 ชื่อตามนักษัตรของปีนั้นทุกคน ที่จะบอกศักราชได้นั้น
 เกือบจะไม่มีเลยสักคนเดียว เว้นไว้แต่ผู้ที่เป็นโหร ถ้าจะ
 สอบสวนให้รู้ว่าอายุเท่าใด ก็ได้แต่จะต้องกะเนหน้าเอาว่า
 ทรวศทรวงสถฐานจะอยู่สักกี่รอบสิบสองปีมาแล้ว หรือ
 บางคนจะบอกได้เองว่าอยู่มากี่รอบ เพราะนับสันสังเกตอัน
 ใดไม่ได้เช่นนี้ ครั้นจะนับศักราชก็ดูเป็นการยากที่จะจำ
 กันอย่างยิ่ง และจะต้องเขียนหนังสือยาวไป จึงมีผู้คิดบอก
 ศกสงไว้ข้างท้ายเมื่อปลายศักราช เป็นเศษ ๑ ก็ให้ใช้เอก
 ศกเป็นเศษ ๒ ก็ให้ใช้ โทศกไปถามลำดับ จนถึงสัมฤทธิ์
 ศกเป็นสิบปีรอบหนึ่ง ทำให้การที่นับวน ๆ กันอยู่ยาวออก
 ไปอีกได้เป็น ๖๐ ปี จึงจะลงเก้าซ้ำเต็ม คือชวศ สัมฤทธิ์
 ศกก็คงเป็นชวศสัมฤทธิ์ศก ฉลุเอกศกก็คงเป็นฉลุเอกศก
 เมื่อจะใช้เขียนหนังสือก็เขียนได้สั้น ๆ ไม่ต้องลงศักราช

เหมือนอย่างบีณดู เอกศกน^๕ เลขข้างหน้าพันสองร้อยห้าสิบ
 นั้นเป็นอันจำไว้ในใจไม่ต้องเอามานับ ลงแค่เศษ ๑ เป็น
 พอแล้ว ถ้าจะเขียนตามความคาดคะเนว่า เมื่อยังไม่เกิด
 บอศกท่ายบ^๕ช^๕น ก็คงจะต้องเขียนว่าบีณดู จุลศักราช ๑๒๕๑
 (การใช้ว่าบีณดู ๑๒๕๑ เปล่า ๆ) เช่นนี้ เป็นของเกิดขึ้น
 ใหม่เมื่อเดือนพฤษภาคม^๕นี้ แต่ก่อนไม่มีใครนึกใช้กัน)
 การที่ลงเศษศกข้างท้าย จึงทำให้สั้นกว่าที่จะออกชื่อศักราช
 และเขียนตัวเลข แต่ที่ใช้ ๆ กันอยู่ลงทั้งเศษศกทั้งศักราช
 ทั่วเช่นกับบีณดู เอกศกจุลศักราช ๑๒๕๑ ดูอยู่ข้างจะเผื่อ
 ต้องทำธุระมากอยู่หน่อยหนึ่ง เพราะเหตุที่ชื่อปีเปลี่ยนเอา
 ต้นเดือนห้าเป็นประมาณเพื่อจะให้จำง่าย หรือเป็นของนับ
 กันมาเก่าแก่ก่อนที่จะใช้ศักราช ซึ่งศึกเอาพระอาทิตย์ขึ้น
 ราศีเมษเป็นเปลี่ยนปีอันเลื่อนไปเลื่อนมาไม่ใคร่คงที่ เพราะ
 สงกรานต์คือเปลี่ยนศักราชนับตามสุริยคติ ปีเดือนนับตาม
 จันทรคติคลาดเคลื่อนกัน จึงได้ต้องเป็นปีใหม่สองหนต่อ
 มา

ในเรื่องที่เปลี่ยนปี^๕นี้ ตามพระบรมราชาธิบายของ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงไว้ในคำ

ประกาศแห่งหนึ่งให้นำมาลงไว้ในหนังสือวชิรญาณเล่ม ๒ ฉบับที่ ๑๓ จำนวนเดือน ๑๑ ปี ๑๒๕๗ มีข้อใจความซึ่งว่าด้วยแรกที่จะกำหนดขึ้น^๕ โบราณก็คิดเห็นว่าฤดูหนาวเป็นเวลาพ้นจาก มีตฝน สว่างขึ้น เปรียบเหมือนเวลาเช้า คนโบราณจึงได้คิดนับเอาฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูร้อนเป็นเวลาสว่างร้อนเหมือนกลางวัน จึงได้คิดว่าเป็นกลางปี ฤดูฝนเป็นเวลามืดคลุ้มโถมมาก และฝนพราวเทียวไปไหนไม่ใคร่ได้ จึงได้คิดเห็นว่าเป็นเหมือนกลางคืน คนทั้งปวงเป็นอันมากถือว่าเวลาเช้าเป็นต้นวัน กลางคืนเป็นปลายวันฉนั้น คนโบราณก็คิดเห็นว่าฤดูเหมันต์คือฤดูหนาวเป็นต้นปี ฤดูกิมหรือฤดูร้อนเป็นกลางปี ฤดูวัสสานะคือฤดูฝนเป็นปลายปี เพราะเหตุ^๕นั้นจึงได้นับชื่อเดือนเป็น ๑ มาแต่เดือนอ้าย ข้อความอื่น ๆ ที่ผู้ใดอยากจะทราบ จงอ่านหนังสือวชิรญาณที่อ้างถึงมาข้างต้นนั้นเถิด ที่ยกมาว่าเกี่ยวนี้เพื่อจะมาพิจารณาให้เห็น ว่าเหตุใดจึงไม่ตั้งปีใหม่ที่เดือนอ้าย ซึ่งแปลว่าเดือน ๑ มาตั้งปีใหม่ที่เดือน ๕ เดือน ๖ คิดเห็นว่าความที่^๕ตั้งเดือนอ้ายเป็นเดือน ๑ คงเป็นการถูกต้องตามกระแสพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรง

ไว้^๕ แต่วิธีนับเดือนเช่นนี้เห็นจะมีมาก่อนที่นับศักราช เป็นเรื่องเดียวกันกับนับปี เป็นชวต ฤดู ชาล เถาะ กรันเมื่อมีผู้ตั้งศักราชขึ้นใช้ อาศัยเหตุที่จะเริ่มต้นตั้งศักราช เช่น พระพุทธศักราชนับตั้งแต่วันปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ก็ต้องไปตั้งสงกรานต์เอาในวันวิสาขบูชา^๕ ซึ่งเป็นหัวรอบเหมือนอย่างกับนับเป็นเดือน ๑ ขึ้นใหม่นั้นอย่างหนึ่งด้วย มีเหตุที่จะ สังเกต คักวิธี กระบวนคิดอ่าน ใ้่ง่ายเช่นกับสงกรานต์ของจุลศักราช กำหนดเอาพระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ ซึ่งเป็นราศีดาวที่ฤกษ์ชาติตอนไม่ชานาบคาบเกี่ยวกับราศีอื่นๆ เป็นต้น^๕อย่างหนึ่ง เพราะเหตุเหล่านี้จึงได้ตั้งชื่อเดือนที่ ๑ เติมเสีย ให้ไปตกอยู่กลางปีหรือปลายปีตามแต่จะเป็นไป แต่ชื่อเดือนเช่นนั้นเคยใช้เข้าใจกันซิบซาบมาแล้ว ก็ตั้งให้เคลื่อนอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงก็ไม่มีผู้เรียกตาม

ศักราชต่าง ๆ ซึ่งใช้กันในประเทศทั้งปวง ย่อมตั้งเอาตามเหตุตามเก่าที่มีเหตุซึ่งเป็นต้น จะนับศักราช นั้นอย่างหนึ่ง ตามที่จะคำนวณง่ายนั้นอย่างหนึ่ง ดังเช่นกล่าวมาแล้ว แต่ที่ตั้งต้นปีอยู่ใ้ช้ฤกษ์หนาวมีมากกว่าที่ไปตั้งต้นปีใน

ฤๅอื่น อย่างเช่นค้นบีฝรั่งถึงว่าศักราชเขาใช้ศักราชพระเยซู
เกิดก็จริงแต่การนับวันคืนเดือนปีเขาไม่ได้อาศัยเหตุ ปรจบ
รอบศักราช เหมือนอย่างพระพุทธศักราช เขาใช้กำหนด
เอาพระอาทิตย์บัดไปได้ที่สุคติอายันต์สงกรานต์ ถิ่นข้างเมือง
จีนก็ใช้เช่นนั้น เป็นแต่เขาจะมีวิธีคำนวณเวลาที่เวลาอย่างไร
แปลกไป จึงไม่ตรงกับเขากับฝรั่ง ถอยกลับมาจากเวลาที่
พระอาทิตย์เป็นอายันต์สงกรานต์ ตกอยู่ในระหว่างที่พระ-
อาทิตย์ยังไม่เป็นสามัญสงกรานต์เห็นว่าเมื่อเรายังไม่ได้ใช้จุด
ศักราช คงจะใช้กำหนด เปลี่ยนปี อาศัย อายันต์ สงกรานต์ ได้
เหมือนกัน เพราะเป็นเวลาประสพชองกับฤๅหนาวซึ่งนับว่า
เป็นเวลาเข้าที่กล่าวมาแล้ว เดือนอ้ายจึงเป็นเดือน ๑ แขวาน
อยู่เป็นพยาน

ศักราชเคยใช้มาในกรุงสยามนี้ เป็นสามศักราช
คือพระพุทธศักราชซึ่งนับแต่พุทธเจ้าปรินิพพาน มาหนึ่งอย่าง
หนึ่ง มหาศักราชซึ่งไม่ปรากฏว่าของผู้ใดตั้งนั้นอย่างหนึ่ง
จุลศักราชซึ่งว่า เป็นของพระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม
ณ กรุงสุโขทัยตั้งนั้นอย่างหนึ่งในศักราชสามอย่างนี้ พระ-
พุทธศักราช ใช้ในการซึ่งจะ กล่าวถึง พุทธภายิก หรือการที่

เกี่ยวด้วยพระพุทธศาสนา แต่ในส่วนราชการที่คงใช้อยู่บัดนี้
 เป็นประกาศใหญ่ ๆ เช่นตั้งกรมก็ยังใช้อยู่ แต่ก่อนมาใช้
 ในราชการอย่างอื่นอีกก็มีบ้าง เช่นกับพระราชสาส์นสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชมีไปถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระเจ้า-
 แผ่นดินฝรั่งเศส ที่ได้สำเนามาแก่ประเทศยุโรปก็ใช้พระ-
 พุทธศักราช แต่พระพุทธศักราชก็ไม่สบบ้างเดือนซึ่งนับ
 เป็น ๑, ๒, ๓, ๔, ของเก่า มีประหลาดอยู่แห่งหนึ่งในหนังสือ
 ลอราโลแบร์ ที่เป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราช แต่งว่าด้วยเรื่องเมืองไทย ใ้จศวัน
 อย่างหนึ่งว่า วันแรมแปดค่ำ เดือนที่ ๑ (คือเดือนอ้าย)
 ปี ๒๒๓๑^๒ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ เดือนมิถุนายน ค.ศ.
 ศักราช ๑๖๘๘ ตามหนังสือนั้นเขาได้กล่าวว่า “ข้อนี้ดู
 เหมือนอาการ ที่ลงวันอย่างนี้ หมายความว่าปี นั้นเมื่ออยู่ใน
 เดือนนี้ จะเรียกว่าปี ๒๒๓๑ หรือ ๒๒๓๒ ก็ได้” เมื่อจะ
 คำนวณตามข้อความที่เขาว่าเช่นนั้น จะถือว่าแต่ก่อนเขาจะเปลี่ยน
 ปีในเดือนอ้ายตามอย่างเก่า แต่ศักราชไปขึ้นต่อเมื่อถึงกำหนด
 สงกรานต์ของศักราชนั้นจะได้บ้างตอกกระมัง แต่ใน
 หนังสือไม่ได้ว่าถึงจุลศักราช กล่าวแต่ถึงพุทธศักราช

สงกรานต์ของพุทธศักราช อยู่ต่อวัน วิสาขบูรณมี แต่ปี
 เปลี่ยนที่เดือนอ้าย ครั้นจะเปลี่ยนศักราชไปเป็น ๒๒๓๒ ก็
 เดียวก็ยังไม่ถึงสงกรานต์ของพุทธศักราช จึงเขียนเป็นสอง
 แปลงไว้ แต่ที่ไปมีเลข ๒ อยู่ข้างปลายอีกตัวหนึ่งนั้นดู
 กระจะไรอยู่ หรือจะเป็นเขียนควงอย่างไทย ๆ เขียนเช่นนั้น
 ๒๒๓๒ แต่วิธีเครื่องหมายควงเช่นนั้นแปลกกันไปกับฝรั่ง เมื่อ
 เวลาแปลจะเข้าใจผิดไป ด้วยเครื่องหมายควงของไทย ถ้า
 ขมวดหัวโต ๆ จะอ่านเป็นเลขสองไปได้บ้างกระมัง เพราะ
 เลข ๒ โบราณเขียนขี้มักใช้หางลา ๆ คล้ายกับที่เราใช้คำซ้ำ
 อยู่เดี๋ยวนี้ เช่น "ค้าง ๆ" ถ้าเป็นเช่นนั้นเลข ๒ ข้างปลาย
 นั้น ก็จะเป็นทางที่เข้าใจของผู้แปลได้ ถ้าสงศักราชเป็น
 สองแปลงเช่นนั้น ก็เป็นอันตรงกันกับที่ใช้เขียนการศกกันอยู่
 ในเร็ว ๆ นี้ อย่างหนึ่งเช่น ๑๒๔๔-๕ แต่วิธีเขียนเช่นนั้นเป็น
 เอาอย่างฝรั่งโดยความเข้าใจโกหก ๆ ของคน ชั้นใหม่ ๆ คือ
 จะหมายความว่าตั้งแต่เดือน ๕ ขึ้นค่ำหนึ่งมาศักราชยังเป็น
 ๔๔ อยู่ไม่ยกเป็น ๔๕ แต่คงจะเป็น ๔๕ เมื่อถึงวันเถลิงศก
 แล้ว ถ้าจะเขียน ๑๒๔๕ ก็จะไม่เข้าใจได้เหมือนกันหรือง่าย
 กว่าเพราะดูไทยแท้ขึ้น ถ้าคำที่ลาโลแบร์ได้กล่าวไว้นี้เป็น

คำแน่นอน และเราอ่านเข้าใจถูกต้องตามเนื้อความที่เขา
 ทนาย ก็คงจะเป็นนับเปลี่ยนปี เช่นเดือนอ้าย ใช้ศักราช-
 สองแปลงไปจนวิสาขบุรณมีจึงเปลี่ยนขึ้นศักราช ถ้าเช่นนั้น
 ก็จะต้องเข้าใจว่า การซึ่งนับเวลาเปลี่ยนชื่อปีในเดือน ๕
 นั้นจะเป็นภายหลังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

แต่มหาศักราชนั้น ไม่มีข้อความปรากฏว่าผู้ใดตั้ง
 และสงกรานต์ของมหาศักราชนั้นจะเป็นเมื่อใด เมื่อไปสอบ
 ค้นดูใน หนังสือซึ่งใช้ มหาศักราช เช่นคำจารึกเสาศิลาเมือง
 สุโขทัย ซึ่งอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ที่พระเจ้าบรม-
 วงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ทรงแปลทั้งสองต้น
 ซึ่งได้ลงพิมพ์ในหนังสือ วชิรญาณ เกื่อน ฉบับที่ ๓ จำนวน
 เดือน ๒ ปี ๑๒๔๖ หน้า ๒๓๕ นั้นแล้ว มหาศักราชใน
 นั้นก็แก่มาก สอบดูกับจุลศักราชก็ถึงเวลาที่พระเจ้าอยู่ทองได้
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินเสียแล้ว ไม่เป็นที่สันนิษฐานแน่นอน
 อย่างไม่ได้ มหาศักราชไม่มี ผู้ใดที่จะรู้วิธีใช้ ชัดเจน อย่างไม่
 นอกจากที่จะรู้เกณฑ์บวก สอบที่ไหนก็เสาะทุกแห่ง แต่
 ตามการ ประมาณ ดูเห็นว่าจะเป็นศักราชที่ใช้กัน อยู่ในตอน
 แผ่นดินสยามข้างใต้ ซึ่งในเวลานั้นเขมรมีอำนาจปกแผ่เข้า

มามาก จะเป็นชั้นเดียวกับพระนครวัดนครธมซึ่งเป็น
 กราวเลนประสาทศิลาตลอดเข้ามาจนเมืองพิมาย เมืองเพชร
 บุรี เมืองราชบุรี เมืองสิงห์ ข้างแถวแม่น้ำโอยเมืองกาญ-
 จนบุรี เมืองนครชัยศรี หรือเมืองนครศรีธรรมราชด้วย
 ๕ ๕
 ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕ ๕
 ครั้น ภายหลัง พวกชาวสยามข้างเหนือ ซึ่งต้อง อ่อนน้อมต่อ
 ชาวสยามข้างใต้ ได้พระร่วงเป็นผู้มีสติปัญญาเกิดขึ้นเห็น
 ปราบภูซึก เช่นกับसानชะลอม (คือสานครหรือกะละออม
 ยาจัน) ตักน้ำไปส่งส่วย ไม่คองใช้คุ้มใช้ไห ซึ่งเป็นภาชนะ
 อันหนักอย่างแต่ก่อนเป็นต้น ก็มีความนิยมยินดี ควบคุม
 พวกเขาได้ดี มีกำลังมากขึ้นก็กดขี่ได้พวกเขมร ซึ่งมีอำนาจ
 ปกแผ่เข้ามาในแผ่นดินสยามข้างใต้ให้อยู่ในอำนาจใต้ ตั้ง
 เมืองหลวงขึ้นข้างฝ่ายเหนือแล้วจึงมาคิดเห็นว่าคงจะใช้มหา
 ศักราชอยู่ตามเดิม ก็จะเหมือนหนึ่งเป็นพยานให้เห็นอยู่ว่า
 เคยอยู่ในอำนาจพวกข้างใต้ ด้วยมหาศักราชนั้นจะตั้งขึ้น
 ตามกำหนดปีราชาภิเษก ของ พระเจ้าแผ่นดิน ข้างใต้องค์ใด
 องค์หนึ่ง หรือจะเป็นปีที่ปราบปรามพวกฝ่ายเหนืออยู่ใน
 อำนาจเองก็ไม่ทราบ จึงเป็นที่รังเกียจด้วยศักราชนั้นยกเลิก
 เสีย ทั้งจุลศักราชขึ้นใช้แทน แต่มหาศักราชจะเปลี่ยนปี

เมื่อใดไม่ได้ความชัคนั้น สงสัยว่าบางทีก็จะเปลี่ยนปีอาศัย
พระอาทิตย์ที่สุกข้างใต้ เป็นอายันต์สงกรานต์คล้ายกับเมือง
จีน หรือเปลี่ยนต้นเดือนอ้าย จึงไม่เป็นการประหลาดอัน
ใดที่จะต้องมีผู้กล่าวไว้ เพราะเดือนอ้ายบอกหนึ่งซีกเงินอยู่
แล้ว มหาศักราชนั้นถ้าจะนับมาจนถึงปีเป็น ๑๘๑๑ แต่
ยังติดใจสงสัยเกณฑ์บวกที่พวกโหรจำไว้กลัวว่าจะเลอะเทอะ
เสีย หรืออย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะสอบอันใดไม่เห็นถูกต้อง
เลย บางอาจารย์ก็ว่า ๖๕๐ บางอาจารย์ก็ว่า ๕๖๐ แต่
ในแสดงกิจจานุกิจถึงเกณฑ์ไว้ถึง ๗๖๐ เลอะเทอะบ้าน-
แป้นกันอยู่แล้ว บางทีจะตกพันเสียอีกตัวก็จะได้^(๑)

ส่วนจุลศักราชนั้น ในพงศาวดารเหนือของเรากล่าว
ว่าพระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ณ กรุงสุโขทัยเป็น
ผู้ตั้ง ฝ่ายพม่าเขาก็ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินของเขาก็คงหนึ่งชื่อ
สังฆราชาเป็นผู้ตั้งขึ้น แต่ศักราชนี้ได้ใช้ทั่วไปทั้งเมืองไทย
เมืองพม่า เมืองมอญ เมืองเงี้ยวเมืองอาสัม ที่เรียกว่า ไทย
ใหญ่ เมืองลาว ทังเฉียง ทังทว หรือพุงขาว พุงดำ
เมืองเขมร ถ้าจะคิดดูว่าชื่อซึ่งต่างคนต่างตั้งกันเช่นนี้ ถ้า
ต่างคนต่างนับเหตุจึงจะตรงกันได้ หรือจะกล่าวว่าเมืองใด

ตกอยู่ในอำนาจเมืองใดที่บังคับให้ใช้ตามกันได้ ก็จะต้อง
 ตกอยู่ในบังคับกันช้านาน จนเกือบจะรวมเป็นชาติเดียวกัน
 ถ้าไม่ละนั้นก็คงจะกลับใช้ศักราชอื่นเสีย เมื่อเวลาตั้งตัวแข็ง
 เมืองขึ้นได้ คือเช่นพระร่วงไม่ยอมใช้มหาศักราช หรือ
 พม่าไม่ยอมใช้ศักราชซึ่งพระเจ้าปราสาททองสบ ถ้าจะคิด
 เตาเกลือใกล้เกลืออย่างหนึ่ง จะเป็นอย่างนี้ได้บ้างดอกกระ-
 มัง ก็จะมีไทรหรือพราหมณ์ผู้วิชาไทรผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็น
 ที่คนทั้งปวงนับถือมาก เทียวไปเทียวมาอยู่ในประเทศทั้ง
 ปวงไม่ได้อยู่ในอำนาจผู้ใด ประพฤติตัวเป็นพระกลาย ๆ
 เมื่อคิดเห็นวิธีนับปีเดือนวันคืนอย่างใหม่ขึ้นได้ จะเทียวช
 แจงแก่เจ้าแผ่นดินทั้งปวงให้ลงเห็นชอบเป็นอันหนึ่งอันเดียว
 ยอมเปลี่ยนใช้จุลศักราชพร้อมกันทุกเมืองก็ดูเหมือนจะเป็น
 ได้ ด้วยการที่จะคิดเห็นว่าจะมีการประชุมกองเกรส อย่าง
 เช่นในประเทศฝรั่งเศสประชุมกันในระหว่างประเทศทั้งปวง
 ตั้งกฎหมายแบบอย่างอันใดลงแล้วถือใช้ทั่วกันไปนั้น ใน
 ประเทศตะวันออกข้างฝ่ายเรานี้มีไม่ได้ และไม่เคยมีตัวอย่าง
 ที่เล่าบอกกันมาเลย การซึ่งพม่า ลาว ไทย เขมร นับวัน
 ก็นับ เดือนปี เคลื่อนคลาตกันอยู่บ้างนั้น ก็เป็นแต่ผลของ

วิธีที่หนุ่หรืออีกมาสออีกวารผัดกันไป อย่าว่าแต่ประเทศซึ่ง
 ตั้งอยู่ห่างกันจะเป็นเลย แต่ในกรุงเทพ วนี่เองก็ได้เคยเกิด
 วันกินหลักเสียงกันก็ ยำทำราลงอธิกวารไม่ต้องกัน เมื่อไม่สู้
 ชานกันครึ่งหนึ่ง ประดิทินที่เดียวกันอยู่ก็ยังมีพอจะหาพบได้
 ส่วนการที่จะส่งต่อไปข้างหน้าก็ยังมีข้อเดียวกันอยู่ ดังเช่น
 ได้กล่าวไว้ในประกาศใช้วันกินซึ่งได้ออกใหม่ครั้งนี้ แต่ถึง
 ว่าวันกินจะหลักเสียงกันตั้งแต่วันหนึ่งถึงเดือนหนึ่งสองเดือน
 ศักราชก็ยังมีเวลาใช้ตรงเท่ากัน จึงเห็นว่า น่าที่จะมีครูผู้ใด
 ผู้หนึ่งเป็นผู้แนะนำให้ตั้งขึ้นพม่าและไทยเป็น มหานครใหญ่
 ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ต่างกันต่างไม่ยอมที่จะรับว่าทำตามกัน
 เพราะความจริงก็เป็นต่างคนต่างตั้งเป็นแต่ร่วม อาจารย์เดียว
 กัน คำที่ว่านี้เป็นแต่อนุমান แต่เห็นว่าพอจะยุติด้วยเหตุ
 ผลได้ ครั้นเมื่อเรียงหนังสือแล้ว ได้พบอ่านความเห็น
 ของผู้ซึ่งแปลพงศาวดารพม่า เป็นภาษาอังกฤษ เมื่อว่าถึง
 สังฆราชาตั้งศักราช เขาเห็นว่าท่วงที กิริยาที่คิดใช้ ทั้งปวงใน
 เรื่องศักราชนี้คล้ายกับชินคุมากเห็นจะมีโหรฮินดู ผู้ใดผู้หนึ่ง
 เข้ามาช่วยกิดอ่านแนะนำในการตั้งศักราชความเห็น ของเขา
 เช่นนี้ก็ป็นอันลงกันกับความคิดเขาเช่นได้กล่าวมาแล้ว ถ้า

พม่าได้ไหวฮินดูผู้ใดเป็นครูก็ดูเหมือนผู้นั้นเองจะเป็นครูของ
 ไทยด้วย เพราะเหตุว่าจุลศักราชนี้ไม่ปรากฏว่าต้องกันกับ
 ศักราชเก่า ๆ ซึ่งใช้อยู่ในประเทศอินเดียที่มีเป็นหลายศักราช
 นั้นถึงแม้ว่าแบบแผนที่คิดจะเป็น อย่างฮินดู ก็คงจะมากัดตัด
 ก็ลบตงขึ้นใช้ใหม่ สำหรับประเทศที่ใกล้เคียงอินเดียถึงว่า
 พระร่วง และ สังฆราชา จะไม่เป็นผู้ตั้ง ศักราช ขึ้นได้เองโดย
 ลำพังพระองค์ ก็คงจะเป็นผู้มีวิชาความรู้และสติปัญญาพอที่
 ผู้ที่มาแนะนำนั้นจะชี้แจงให้เข้าพระทัยเห็นดี ได้ง่ายกว่า
 เจาแผ่นดินประเทศอื่น ๆ จนอาจจะเล่าบอกชี้แจงวิธีคำนวณ
 ทั้งปวงได้ถนัดจึงปรากฏว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอยู่แต่สองประ-
 เทศ ไม่มีเจ้าแผ่นดินในเมือง อ สัม เมืองมอญ เมืองเงี้ยว
 เมืองลาว เมืองเขมร องค์กรันท์ได้อ้างว่าเป็นผู้ตั้งศักราชอีก
 เป็นแต่ใช้ขึ้นเงี้ยว ๆ ตามที่เห็นชอบในคำแนะนำนั้น ผู้ที่
 คิดตั้งจุลศักราชขึ้นนั้น เป็นผู้มีความรู้มาก ก็อุประกอบ
 เหตุผลโดยรอบคอบ ถึงแม้ว่าแบบคำนวณวิธีนั้นจะยังไม่
 สะเอียดถึงที่ ก็เป็นอย่างดีมาก กว่าจะรู้ว่าเคลื่อนคลาดได้
 ก็ช้านาน แต่เพราะเหตุที่เห็นช่องดาวฤกษ์ว่าอยู่ที่ราศีเมษ
 ดังเช่นกล่าวมาแล้ว จึงได้ย้ายปีใหม่มาเสีย ไม่เอาตาม

อัยยักร์สงกรานต์ได้ เปลี่ยนมาเอาสามัญสงกรานต์เข้า
 คือเวลา พระอาทิตย์กลับมาตรง คีระชะ เป็นเวลา สงกรานต์
 เพราะฉะนั้น สงกรานต์ จึงได้เลื่อนเข้า มาอยู่ในเดือนห้าหรือ
 เดือนหกไม่เร็วกว่าเดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ไม่เกินเดือน ๖
 ขึ้น ๔ ค่ำออกไป สงกรานต์คงอยู่ในระหว่างเดือนหนึ่ง
 ๕ เพราะเหตุที่ขึ้น ปีใหม่จึงได้เป็นสองคร้ คือเปลี่ยนชื่อ
 ปีครั้งหนึ่งเปลี่ยนศักราชครั้งหนึ่ง

แต่การที่ตดสงกรานต์ปีตามตำรา^{๕๖} นี้ ดูว่าเป็นการ
 ละเอียตมากอยู่แล้ว ก็ยังไม่ถูกแท้ได้ เพราะปีหนึ่งก็คิดคิ-
 โทจรของพระอาทิตย์ ตามการ ที่โหรอย่างไทยก็คิดเป็น ๓๖๕
 วัน ๖ ชั่วโมง ๑๒ นาที ๓๖ วินาทีเพิ่มอธิการ ๕ อธิวาร
 แล้วก็ยังไม่พอ ยังมีเศษน้อยๆ สะสมกัน เมื่อนานมาวัน
 ซึ่งคิดตามสุริยยาตร์ ว่าพระอาทิตย์ยกนั้นก็เคลื่อนคลาดจาก
 ที่พระอาทิตย์ยกจริงๆ ไป เหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ วัน
 สงกรานต์ก็เคลื่อนกับอาทิตย์ยกที่จริงแท้ถึง ๒๑ วันล่วงมา
 แล้ว แต่เพราะเคลื่อนทีละน้อยไม่ถึงเปลี่ยนฤดูกาลร้อน
 เป็นหนาวจึงไม่ใคร่มีผู้ไต่รู้สึก แต่ถ้านานไปอีกหลายพันปี
 ก็คงจะกลับร้อนเป็นหนาวได้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีวิธีนับ

วันขึ้นใหม่ ซึ่งได้ออกประกาศไปให้ใช้ ซึ่งเห็นว่าเป็นอย่างใกล้เคียงกับความจริงที่สุดที่จะเป็นไปได้ ถ้าวันเช่นนั้นใช้ทั่วไปได้ทุกประเทศ ก็คงจะไม่เกิดเหตุที่เคลื่อนคลาตเคลื่อนวันกัน เช่นเมืองไทย เมืองพม่า เมืองลาว เมืองเขมร เคลื่อนกันอยู่ในบัดนี้ ด้วยวิธีที่จะลงอธิกสุรทินเป็นการง่ายอย่างยิ่ง ไม่เหมือนวิธีลงอธิกมาสอธิกวารอย่างแต่ก่อน ซึ่งเกือบจะว่าไม่มีตำราใดจะตัดสินเป็นเด็ดขาดลงได้ และจะนับปีดอยหลังขึ้นไปให้พันปุมได้โดยยาก ซึ่งพรรณนามาด้วยสงกรานต์นี้ เพราะเห็นว่าวิธีนับอย่างใหม่เป็นการง่าย และเป็นการใกล้เคียงจริง คงจะอยู่ยืนยงแพร่หลาย วิธีนับอย่างเก่าจะมีแต่ยากไปทุกวันบางที่จะล้มต้นสายปลายเหตุเสียไม่มีผู้ใดจดจำไว้ เพราะกัวยเวลานี้ต่างคนต่างเข้าใจอยู่ด้วยกันหมด จะจดจำไว้ก็เป็นการจืดๆ ธรรมดาไปเมื่อสิ้นชนผู้ที่เข้าใจชำนาญก็เลยสูญเสีย ไม่มีผู้ใครรู้เรื่องเหมือนอย่างมหาศักราช

แต่การชงขนขอว่าสงกรานต์นี้มีเรื่องราวเป็นนิทานประกอบ เกิดขึ้นด้วย ความอดไม่ได้ ของคนที่มา จะคิดเล่าสู่กันมา นำมาลงไว้พอฟังเล่นสนุกๆ บรรดาเด็ก ๆ ทั้งปวง

คงจะได้ยินเล่าให้ฟังแทบจะทั่วทุกคน เรื่องราวนั้นก็ลงเົก
 เคียวกัน ว่าพระมหาสงกรานต์นั้นไปพนันกับใคร มักจะ
 บอกว่าก็ไม่รู้ ตามปัญหาว่าเวลาไรราคืออยู่ที่ใด ผู้ที่เรียกว่า
 ใครก็ไม่รู้^๕นั้นตายถูก พระมหาสงกรานต์จึงเกิดศิวะให้
 ศิวะนั้นตกถึงแผ่นดินก็เกิดเป็นไฟลุกขึ้น นางลูกสาวเจ็ด
 คนจึงผลัดกันมารับพานซึ่งรองศิวะชูไว้ ปีหนึ่งออกเวรที
 หนึ่ง คือเข้าเวรปีหนึ่ง ออกเวร ๖ ปี และมีกำทำนายที่
 พูดยกกันอยู่โดยมากกว่า ถ้าปีใดกินตัวกินงาแล้วก็ร้องกันว่า
 “เออปี^๕นี้ข้าวปลาจะบริบูรณ์” ถ้าปีใดกินเลือกแล้วสิ้นหัว
 ติก ๆ ไป กรางออกต ๆ แอต ๆ ว่า “ปี^๕นี้จะตักันหัวร้างข้าง
 แทกมาก” ถ้าปีใดเออปี^๕นี้กว่าปี^๕นั้นฟ้าจะคะนอง นัยหนึ่ง
 ว่าถ้าหลับตาแล้วคนมักจะเป็นตาแดงมาก นัยหนึ่งว่าถ้า
 สิมตาแล้วคนมักจะเป็นตาแดงมาก ถ้าจะตามไล่เลี้ยงเอา
 แน่นอนให้เล่าให้ตลอดเรื่องก็มักจะบอกจำไม่ได้ไปแทบทุก
 คน เว้นแต่อย่างไรไม่ทราบช่างเชื่อถือกันแน่นหนามั่นคง
 ทั่วทุกคน สุขแต่ถ้าถึงสงกรานต์แล้วเป็นโจษกัน ไปไ้จจน
 ตลอดทั้งสามวัน บ่นตบ ๆ ตับ ๆ เออ ๆ ออ ๆ ไปแล้วต้อง
 อธิบายต่อ ว่าเรื่องสงกรานต์นี้มีมาแต่เมืองจีน ๆ เขาเห็น

ก่อน ถ้าวันใดจะส่งกรานต์แล้ว เขาตระเตรียมช่างเขียน
 ไปคอยอยู่ที่ริมทะเลหลาย ๆ คนด้วยกัน พอเวลาเช้ามี
 พระสงกรานต์ขึ้นจากทะเล พอแลเห็นเขาก็วาดรูป คน
 หนึ่งวาดรูปตัวนางคนหนึ่งวาดรูปพาหนะ อีกคนหนึ่งวาด
 รูปบริวารพูดเหมือนอย่างพระยะโฮวาสร้างโลก เพราะการที่
 พระยะโฮวาสร้างโลกนั้นมนุษย์คน ๆ หนึ่งต้องสร้างเสียวันยังค่ำ
 แต่สัตว์ทั้งหลายนับด้วยโกฏิด้วยล้าน สร้างวันเดียว เท่า
 กันกับสร้างคน ๆ หนึ่งฉันใดจึงที่วาดรูปพระมหาสงกรานต์
 นี้ก็เหมือนกันตัวนางมหาสงกรานต์คนเดียว ช่างเขียนคน
 พาหนะตัวเดียวช่าง เขียนคน หนึ่งบริวาร แสนโกฏิ เขียนคน
 เดียวเหมือนกันแต่ว่า ช่างแกะ อย่าหักเลยที่ ต้องเขียน หลาย
 คนออกไป.เช่นนี้ เพราะเวลาที่เห็นนั้นน้อยนักถ้าผู้ที่จะ
 เขียนพริบกาลลงเมื่อไรก็ไม่เห็นพระสงกรานต์แล้ว ถ้าคน
 กระพริบตาดี ๆ เห็นจะให้เขียนช่างไปคอยเขียนไม่ได้ แต่
 ถ้าเวลานั้นพวกจีน จะลงทุนซื้อเครื่อง ถ่ายรูปมาห้าร้อยเครื่อง
 หนึ่ง ไปตั้งไว้ส่งสงกรานต์ ขึ้นมาบีบ ปราบเคี้ยวก็จะได้รูป
 เทวดาอันวิเศษมา ชายมีกำไรมากกว่าที่ลงทุน ซื้อเครื่องถ่าย
 รูปหลายร้อยเท่า เรื่องสงกรานต์มาแต่เมืองจีนนี้ยังไม่ได้

เค้ามูลว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุใดเลย จะไต่ถามผู้ที่เล่าหาต้นเหตุ
ก็จกไม่ติด เพราะเรื่องนี้แล้วไม่รู้ว่าเป็นอย่างไร ผู้ใดเล่า
ขึ้นถ้าไปซักถามแล้วโกรธทุกคน คุณเป็นชนคหาวงของคนแก่
โดยมากทั่ว ๆ ไป แต่พิเคราะห์ดูเห็นว่าท่านผู้ที่เล่าและที่
โกรธนั้น ก็เห็นจะไม่รู้เหมือนกันและคงจะเคยตามมาแต่
เมื่อเด็ก ๆ และถูกโกรธมาแล้วเหมือนกันจึงได้เอาอย่างมา
โกรธบ้าง ว่าเป็น ประเพณีที่เป็น ผู้ใหญ่ แล้วต้องโกรธ
เพราะฉะนั้นเรื่องสงครามก็เห็นที่เมืองจีนนั้นเห็นจะเป็นชนค
หาวงของคนแต่โบราณสืบมา จนไม่มีผู้ใดรู้ว่าต้นเหตุมาจาก
อันใด

ที่^๑ มา^๒ ข้าง^๓ ตัน^๔ น ทามคำเล่าบอก ส่วนที่จารึกแผ่น
ศิลาประจำรูปเขียนไว้ที่วัดพระเชตุพน อ่างว้าเรื่องมหาสง-
กรานัน^๕ มีพระบาติฝ่ายรามัญ ว่าเมื่อต้นภัทรกัลป์อันนี้
เศรษฐีคนหนึ่งไม่มีบุตร บ้านอยู่ใกล้กับนักเลงสุรา ๆ มี
บุตรสองคน มีผิวเนื้อเหมือนทอง วันหนึ่งนักเลงสุรานัน^๖
เข้าไปกล่าวคำหยาบช้ำต่อเศรษฐี ๆ จึงถามว่าเหตุใดจึงมา
หมิ่นประมาทต่อเราผู้มีสมบัติมาก นักเลงสุราจึงตอบว่า
ถึงท่านมีสมบัติก็ไม่มีบุตร ทายแล้วสมบัติจะสูญเปล่า

เรามีบุตรเห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีมีความ
 ตระอายจึงบวงสรวงพระอาทิตย์พระจันทร์ตั้งอธิษฐานขอบุตร
 ถึงสามปีก็มีได้มีบุตร อยู่มาถึงวันนักขัตฤกษ์สงกรานต์
 พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ เศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้น
 ไทรอันเป็นที่อยู่แห่งฝูงนกทั้งปวงริมฝั่งน้ำ จึงเอาข้าวสาร
 ล้างน้ำเจ็ดครั้ง แล้วหุงขึ้นบูชาพระไทร ประโคมพิณพาทย์
 ตั้งอธิษฐานขอบุตร พระไทรมีความกรุณาจึงเหาะไปเฝ้า
 พระอินทร์ขอบุตรให้เศรษฐี พระอินทร์จึงให้ธรรมาบาลเทว
 บุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี เมื่อคลอดแล้ว จึง
 ให้ชื่อธรรมาบาลกุมาร ปลูกปราสาทเจ็ดชั้นให้อยู่ที่ใต้ต้น
 ไทรริมฝั่งน้ำนั้น กุมารเจริญขึ้นก็รู้ภาษานก แล้วเรียน
 ไทรเพทจบเมื่ออายุได้เจ็ดขวบ ได้เป็นอาจารย์บอกมงคล
 การต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งปวง ในขณะที่นั้นโลกทั้งหลายนับถือ
 ท้าวมหาพรหมและกบิลพรหมองค์หนึ่ง ว่าเป็นผู้แสดง
 มงคลแก่มนุษย์ทั้งปวง เมื่อกบิลพรหมทราบจึงลงมาถาม
 ปัญหาธรรมาบาลกุมารสามข้อ สัญญาไว้ว่าถ้าแก้ปัญหาได้จะ
 ตัดศีรษะบูชา ถ้าแก้ไม่ได้จะตัดศีรษะธรรมาบาลกุมารเสีย
 ธรรมาบาลกุมารพักเจ็ดวัน ครั้นล่วงไปได้หกวันก็ยังคิดไม่

เห็น จึงนึกว่าพรุ่งนี้จะตายด้วยอาญาทั้วกบิลพรหมไม่ต้อง
 การ จำจะหนีไปซุกซ่อนกายเสียดีกว่า จึงลงจากปราสาท
 ไปนอนอยู่ในใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีสองตัวผิวเมีย
 ทำรังอาศัยอยู่บนต้นตาลนั้น ครั้นเวลาค่ำนางนกอินทรี
 ตามสามีว่าพรุ่งนี้จะได้อาหารแห่งใด สามีบอกว่าจะได้กิน
 ศพธรรมบาลกุมาร ซึ่งทั้วกบิลมหาพรหมจะฆ่าเสีย เพราะ
 ทายปัญหาไม่ออก นางนกถามว่าปัญหานั้นอย่างไร สามี
 จึงบอกว่าเข้าศรีอยู่หน้า มนุษย์ ทั้งหลายจึง เอาน้ำ ล้างหน้า
 ซักหนึ่งเวลาเที่ยงอยู่อก มนุษย์ ทั้งหลายจึง เอาร่องหอม
 ประพรมที่อก ซักหนึ่งเวลาอัสดงศรีอยู่ท่ามกลางมนุษย์ ทั้งหลาย
 จึงเอาน้ำล้างเท้า ธรรมบาลกุมารได้ยินดัง นั้นก็ กลับ ไป
 ปราสาท ครั้นรุ่ง ขึ้นทั้ว กบิลมหาพรหมมา ตามปัญหา
 ธรรมบาลกุมารก็แก้ตามที่ได้ยินมา ทั้วกบิลมหาพรหมจึง
 ครัสเรียกเทวธิดาทั้งเจ็ด อัน เป็น บริจาริก พระอินทร์มา
 พร้อมกัน แล้วบอกว่าเราจะตัดเศียรบูชาธรรมบาลกุมาร
 ถ้าจะทิ้งไว้ยังแผ่นดิน ไฟก็จะไหม้ทั้วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งขึ้น
 บนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในพระมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง
 จึงให้บุกรทั้งเจ็ดนั้นเอาพานมารับศีรษะ แล้วก็ตัดศีรษะ

ให้นางทงขผู้บุตรใหญ่ นางทงขจึงเอาพานรับพระเศียร
 บิดาแล้วแห่ทักษิณรอบเขาพระเมรุ ๖๐ นาที แล้วก็เชิญ
 ประดิษฐานไว้ในมณฑปดำกั้นธรรุสีเขาไกรลาส บุษาค้วย
 เครื่องทิพย์ต่าง ๆ พระเวสสุกรรมก็นฤมิตโรงแล้ว ค้วยแก้ว
 เจ็ดประการ ชื่อภกวัตติ ให้เป็นที่ประชุมเทวดา เทวดา
 ทั้งปวงก็นำเอาเตาจมนุมาตมาล้าง ในสระ อโนกาทเจ็ด ครั้ง
 แล้วแจกกันสังเวชทุก ๆ พระองค์ ครั้นถึงครบกำหนด
 ๓๖๕ วัน โลกสมมติว่า ปีหนึ่งเป็นสงกรานต์ นางเทพธิดา
 เจ็ดองค์จึงผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกระบิลมหาพรหม
 ออกแห่ประทักษิณเขาพระเมรุทุกปี แล้วกลับไปเทวโลก
 ที่จารึกในวัดพระเชตุพนมีใจความดังนี้

ขอขงอ้างว่าเรองนมในพระบาติคูไม่มีเค้ามูลอันใด
 ที่จะเกี่ยวข้องเข้าไปได้ในพระพุทธรศาสนาแต่สักนิกหนึ่งเลย
 แต่การที่อ้างไว้ว่า พระบาติฝ่าย รามัญนั้น ประสงค์จะให้รู้ว่า
 เป็นการช่างเถอะ ค้วยมีเรื่องราวตัวอย่างที่ได้ฟังเล่าบอกมา
 ว่าพระ บาทสมเด็จ พระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ทรงเก็บ หนังสือ
 ประเทศต่าง ๆ แต่งเป็นภาษามคร สุดแต่อ้างว่าเป็นบาติ
 หรืออรรถกถาฎีกาโยชนาอย่างใดไม่ว่า มีอยู่แล้วใช้มาถวาย

เทศนาเวรในคราวรอบใหญ่ตลอดทุกอย่าง แต่พระที่มา
 ถวายนั้นถ้าเป็นเรื่องสัพ.พ.พระเช่นนี้ก็มักจะใช้เปรียญมอญ
 เปรียญลาว เปรียญเขมร ๑ ครั้งหนึ่งเปรียญรามัญถวายเทศน์
 เรื่องสุวรรณเคียร เรียกชื่อว่าสุวรรณเขียน ท่านก็ทรงสอ
 เรื่องหนังสือรามัญเป็นเขียนไปทั้งนั้น ว่าที่สนุกจนเรื่องเงาะ
 กับนางรจนาก็มีในบาลีฝ่ายรามัญ.เช่นนี้ ก็ได้ถวายเทศน์ใน
 ท้องพระโรงเหมือนกัน แต่ไม่ทรงเชื่อถืออันใด เป็น
 เหมือนหมาเด่านิทาน แล้วคำรสล้อ ๆ เล่น คำที่ว่ารามัญ
 ห้ายคำบาลีนั้น ถ้าจะแปลตามสำนวนทุกวันนี้ ก็ตรงกับ
 คำชั่งเถอะ ซึ่งโปรดให้ไปเขียนไว้ที่ตามศาลาข้างหลังวัด
 ก็เพราะทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่คนรู้ชิมซาบหัวถึงกัน พอจะ
 ได้ไปอ่านเอ้อออกกันให้เป็นทีสนุกรื่นเริงของผู้ที่ไปมาเที่ยว
 เतरในวัดเท่านั้น

เมื่อพิจารณาที่เรื่องราวตามที่ว่า ก็เห็นว่านิทานนี้จะ
 เกิดขึ้น เมื่อภายหลังกึ่งจุลศักราช เป็นไปตามนิสัยของ
 คนโบราณไม่ว่าชาติใดภาษาใด ตลอดจนฝรั่ง มักจะคิดจะ
 เขียนเรื่องที่นึกเตา ๆ ขึ้นในใจให้เป็นทีพิศวงงงงวย ไม่ได้
 นึกว่าผู้ใดจะซักถามเมื่อภายหลัง เพราะในเวลานั้นกับผู้ใด

ชักรอกก็ควาควาเสียก็แล้วกัน แต่ที่ค่าเช่นนี้ยืนยาวมาได้ก็
 ภัยอาศัยความรู้ของชนแต่ก่อนยังมีน้อยอยู่ ได้ลงเชื่อถือ
 มั่นคงเสียแล้วก็รับเป็นผู้โกรธทวาดแทนกันต่อ ๆ มาจนถึง
 ทุกวันนี้ เรื่องที่เล่าว่านักเลงสุรามีสองคนผิวพรรณ
 เหมือนทอง เต็กสองคนนั้นมีบุญสมภารประการใด ก็ดู
 หายเงียบไปไม่กล่าวถึง แต่นัยหนึ่งเล่ากันตามซิมซาบว่า
 นักเลงสุรานั้นเองเป็นผู้หายบัญหาออก เมื่อพระมหาสง-
 กรานต์คืออภิสมหาพรหมมาถามบัญหา ลูกเศรษฐีก็ไม่
 ออก ฝ่ายเจ้าชู้เมาะๆ เหล้าเดินโซเซไปนอนใต้ต้นไม้จึงได้
 ยินนุกอินทรีพูดแล้วมาบอกให้ลูกเศรษฐีอีกต่อหนึ่ง ลูก
 เศรษฐีจึงเอาไปหาย ที่ว่าเช่นนั้น เพราะไม่รู้เรื่องที่ลูก
 เศรษฐีรู้ภาษานกเป็นการวิเศษกว่าคนทั้งปวง หมายถึงสัตว์
 พุทธิภาษากนได้ ตามแบบที่เล่นนิทานกันเป็นอันมาก ก็
 เมื่อจะว่าตามทางที่แก้ปัญหากัน ธรรมบาลกุมารจะได้ยิน
 นกพูดก็ดี หรือคนชู้เมามาบอกก็ดี ก็ไม่ใช่ความคิดของ
 ตัวคิดเอง เอาไปหลอกพระพรหมว่า เป็นความคิดของตัว
 นั้นเป็นการนุ่งแท้ ส่วนพระพรหมนั้นเล่าก็มีหุทธิพิศต.พิศย
 จะเส็งจะเอียงฟังดูว่ามนจริงจังอย่างไรบ้าง ก็ไม่เส็งไม่เอียง

ใจ.บายอมให้ง่ายๆ คุ้งม่งามเต็มที ในวารที่จะคักหัว ว่า
 ตกถึงแผ่นดินไฟก็จะไหม้เป็นต้นนั้น ในเรื่องราวที่วาน
 เป็นเอาพานรองแล้วตั้งไว้ในมณฑปที่ถ้ำคันธธุลี แต่ถาม
 ชิมชาบเล่อกันว่า นางธิดานั้นต้องมาถือช้อยู่เสมอ เพราะ
 จะตั้งลงไปแผ่นดินกลัวไฟจะลุกฮือขึ้น เมื่อว่าไปถามที่
 จริง เรื่องเดิมจะชามากกว่าที่พวกชิมชาบเล่่า เพราะตั้งที่
 พานแล้ว เอาพานตั้งบนมณฑปๆ ตั้งที่แผ่นดิน คุกก็ไม่
 ห่างไกลอะไรกันนัก ไครจะเรียกว่าตั้งกับแผ่นดิน หรือตั้ง
 อยู่กับอะไร ถ้าไม่เรียกว่าตั้งอยู่กับแผ่นดินแล้ว คนเรา
 เมื่อขึ้นอยู่บนเรือน ก็นับว่าไม่ได้อยู่บนแผ่นดินเหมือนกัน
 หรือว่าหัวนั้นเหมือนไฟ แผ่นดินเหมือนดินดำ ต่อเปลวถึง
 กันจึงจะลุก ถ้าเช่นนั้นเอาไม้เสียบไว้อย่างเช่นที่เขาคักหัว
 คนโทษก็เห็นจะได้ หรือถ้า แผ่นดินไม่สู้ ไวไฟเหมือนดินดำ
 นักเอาใบไม้ หรือกระดาษรองเสียดกนิคหนึ่งวางที่ไหนก็
 จะวางได้ พออย่าให้แจะลงกับแผ่นดินเป็นแล้วกัน ท่าน
 พวกชิมชาบจะออกเห็นอะไรๆ อยู่ จึงได้เข้าใจช่วยไปเสียด
 ตามอย่างหัวอินทรีชก ก็ให้นางลูกสาวมาถือพานชูไว้
 ที่จะเหาะลอยอยู่เสมอด้วย คุก้อยเยบกายขึ้นแต่ไม่เล่าว่า

เจ้าคนนางลูกสาวนั้นเป็นเมียพระอินทร์ ส่วนท่านกำราเดิม
 นั้นจะกลัว พระอินทร์หึงเมียหรือ อย่างไรจึงต้องให้กลับขึ้น
 ไปเสีย เอาแต่พานตั้งทิ้งไว้ แต่ที่แท้ถึงโดยจะให้อยู่ตาม
 เรื่องชิมซาบว่า ก็จะไม่สู้กระไรนัก ด้วยพระอินทร์ท่าน
 ไม่สู้จะหึงหวง จึงปล่อยให้อยู่ชั้นจากุมหาราชิกา ไม่พาขึ้น
 ไปทาวคิงส์ เรื่องเถาณมุนาคที่สำหรับเอาไปเช่นศพนั้น
 คุณเป็นกิ่งไม้แห้ง ๆ ไม่น่ากิน จึงได้ค้นหาคุณไค้ความจากใน
 ฎีกาสงกรานต์อย่างเก่าซึ่งโหดวาย มีอธิบายยี่ดียวออกไป
 เมื่อเอาไปล้างน้ำสระอโนคาสเจ็ดครั้งแล้ว เถาณมุนาคนั้น
 ละลายออกเป็นเหมือนน้ำมันเนย ท่านองก็จะเป็นเฉาก๊วย
 หรือเยลลี่ แต่เฉาก๊วยต้องเข้าไฟ เยลลี่ต้องแช่น้ำแข็งย้ง
 ชูระมากไปกว่าหน้อยหนึ่ง เปลือกส้มโอหรือเปลือกมังคุด
 ซึ่งเค็ก ๆ กินเล่นแล้ว แข็งเป็น วันเข้าเองเห็น จะไกล้ กว่า
 ถ้ำหวาน ๆ หน้อยหนึ่งก็เห็นจะพอเหวยได้ คุณก็น่ากินอยู่
 เทวาทาทำบุญสุนทนเลี้ยงคุณกันด้วยเถาณมุนาคกินนี้ จึงได้กุม
 กันอันตรายอันจะเกิดแต่สงกรานต์ได้ หน้าตาถ้ำกันธธุสินนั้น
 กล้ายถ้ำทวักบ้านถ้ำเมืองกาญจนบุรี แต่เดี๋ยวนิสาลาหลาย
 เสีย ถ้าทำสาธาเสียให้คิแล้วจะเป็นถ้ำอย่างมีเนียเอเชอของ
 ถ้ำกันธธุสินไค้ทีเดียว พอเล่นขันก้ากันธธุสินกันอย่างขันพระ
 บาทวักขางว่าไค้

ขอนางเทพธิดามหาสงกรานต์ และกำห่านายต่าง ๆ
 ตามกำรานั้นแต่ก่อนโหรถวายฎีกาสงกรานต์ มีว่าด้วยตำรา
 เหล่านี้ตลอด ก็อั้งกันว่าพระอาทิตย์จะยกจากราศีเมษใน
 วันนั้นเวลานั้น ทางโคณวิถีใกล้พระเมรุมาศ ขณะนั้นมี
 นางเทพธิดาก็คงหนึ่งทรงนามอย่างนั้นมาแต่จากุมหาราชิกา
 ทรงพาหุรัตตัดกอกอันชั้น อากาศแล้ว ด้วยอย่างนั้น ๆ
 ภาษาหารอย่างนั้น พระหัตถ์ขวาทรงสิ่งนั้น พระหัตถ์
 ซ้ายทรงสิ่งนั้น ทำอาการอย่างนั้น มาด้วยพาหนะอย่าง
 นั้นเป็นมรรคนายกนำอมรคณาเทพยดาแสนโกฏิ มารับเศียร
 หัวกบิลมหาพรหมอันใส่พานทองประคิษฐานไว้ในถ้ำคันธ-
 ธุลีที่เขาไกรลาสแดนหิมวันตประเทศขณะนั้นเทพยดา กระ
 ทำการวบุษายากวิธิตามวิสัยจาริตโบราณ แล้วแห่ทักษิณ
 วรรณเขาพระเมรุราชกำรบหนกสิบนาทีก่อนก็เชิญเข้าประ
 คิษฐานในถ้ำคันธธุลีทั้งเก้า ก่อนนั้นไปก็ว่าด้วยเรื่องเตา
 ฉมูนาคและทำบุญสุททันอะไรของเทวดาแล้วจึงบอกวันนั้น
 เป็นมหาสงกรานต์วันนั้นเป็นวันเนา วันนั้นเป็นวันเจติยศก
 คือพระยาวัน ศักกราชขึ้นในเวลานั้น ๆ ก่อนนั้นไปจึงว่าด้วย
 ผลทำนายนยกศัพท์มาว่า พสุ อาจินต์ สามัญสงกรานต์

เป็นสามประการทั้งนี้ แล้วก็อธิบายไม่ออกว่าแปลว่าอะไร
 ไกลไปว่าอธิบายเป็นสามัญทั่วประเทศในสกลชมพูทวีปเป็น
 แท้ยกขึ้นมาอวดเล่นกรี้ ๆ เท่านั้นเอง พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้กริ้วในเรื่องข้อนี้ว่าไม่รู้แล้วยังยกขึ้น
 มาว่า ได้ทรงอธิบายไว้ในประกาศที่ได้อ้างถึงมาแต่ก่อน
 ชัดเจนแล้วยกจะมาว่าในที่นี้ก็จะยืดยาวไปจะขอเงินความใน
 หมายสงกรานต์ที่พูดถึงบัดนี้ต่อไป เมื่อว่าด้วยสงกรานต์
 สามอย่างแล้วจึงบอกเกณฑ์พรุณศาสตร์ คือฝนจะตกมาก
 น้อยเท่าใดตามปีอย่างหนึ่ง เกณฑ์ธรรมาธิคุณ บอกน้ำท่า
 จะมากน้อยเท่าใด ตามปีอย่างหนึ่ง เกณฑ์ธัญญาหาร
 บอกข้าวในภูมินา จะได้กี่ส่วนเสียกี่ส่วนตามปีอย่างหนึ่ง
 บอกเข้าพรรษาออกพรรษาอย่างหนึ่ง ลงท้ายก็บอกเวลา
 สรงมูรธาภิเชกในวนเถลิงศก ฎีกาเช่นนี้ว่าแต่ก่อนโหรยื่น
 มหาตเล็ก ๆ มาอ่านถวายแต่ในชั้นหลังตั้งแต่แผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โหรถวายพร้อมด้วยประคิ
 ทินทองในวันแรมสิบห้าค่ำ แต่ฎีกานั้นทรงแก้เสียหมด ให้
 คงบอกแต่ว่าวันนั้นเป็นวันสงกรานต์พระอาทิตย์ยก วันนั้น
 เป็นวันเนา วันนั้นเป็นวันเถลิงศก เสด็จสรงมูรธาภิเชก

เวลานั้น แต่ฉากรูปสงกรานต์ที่เคยเขียนแขวนที่ท้องพระโรง
แผ่น ๑ แขวงที่ทิมดาบข้างหน้า. แผ่น ๑ ที่ศาลาในพระบรม
มหาราชวังแผ่น ๑ ทรงเห็นว่าคนยังชอบใจอยากดูกันอยู่
มาก จึงโปรดให้กงแขวนไว้ตามเดิม ถึงในประกาศ
สงกรานต์ไม่ทรงด้วยเรื่องนี้ ตักเสี้ยวให้ไปดูรูปจากที่
แขวนนั้นเถิด

นางสงกรานต์ตามตำรา^๕นั้น ถ้าว้นอาทิตย์^๖ขอทองษ
ทัตดอกทับทิม เครื่องประดับบัวมรกต ภัทษาหารผลมะเดื่อ
อาวุธขวจักรช้างสังข์ พาหนะครุฑ

วันจันทร์^๗ขอโคจราก ทัตดอกบ๊วย เครื่องประดับมุกดา
ภัทษ หารน้ำมัน อาวุธขวพระขรรค์ ช้างไม้เท้า พาหนะ
เสือ

วันอังคาร^๘ขอรากษส ทัตดอกบัวหลวง เครื่องประดับ
โมรา ภัทษาหารโลหิต อาวุธขวตรีศูล ช้างธนู พาหนะ
สุกร

วันพุธ^๙ขอมันทา ทัตดอกจำปา เครื่องประดับ
ไพฑูรย์ ภัทษาหารนมเนย อาวุธขวเข็ม ช้างไม้เท้า
พาหนะลา

วันพฤหัสบดีช่อกริณี ทักคอกมณฑา เครื่องประดับ
กับมรกต ภาษาหาตัวงา อาวุธขวาขอ ซ้ายปืน พาหนะช้าง

วันศุกร์ช่อกิมิทา ทักคอกจงกลนิ เครื่องประดับ
บุษราคัม ภาษาหารกล้วยน้ำ อาวุธขวาพระขรรค์ ซ้าย
พิณ พาหนะกระบือ

วันเสาร์ช่อมโหทร ทักคอกสามหาว เครื่องประดับ
นิลรัตน ภาษาหารเนื้อทราย อาวุธขวาจักร ซ้ายตรีศูล
พาหนะนกยูง

พิเคราะห์ดูข้อเสียนางทั้งเจ็ดคนนี้อยู่ข้างจะเป็น
ยักษ์ ๆ ความประสงค์เห็นจะอยากให้ดูให้กลัวกัน ก็สมกับ
ที่เกณฑ์ให้อยู่ชั้นจาตุมหาราชิกา กัวยเข้าใจว่าชั้นนั้นเป็น
ยักษ์มาก และยังมีคำเล่าบอกกันอย่างซิมซบว่าที่ข้างจีนเขา
เห็นรูปพรรณสัณฐานและคัสตราวุธนั้นน่ากลัวยิ่งกว่าที่เขียน
นี้ แต่เขากลัวคนจะตกใจ จึงได้เขียนลดหย่อนลงเสีย
ไม่สู้ให้น่ากลัวเหมือนอย่างที่มาจริง ๆ เห็นจะเป็นเหตุออก
จากเรื่องข้อนี้เองเป็นต้น แต่เครื่องประดับและดอกไม้ทัด
นั้น ท่านองจะแต่งตามวัน วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร
ก็ดูถูกต้องเรียบร้อยมา แต่วันพุธ วันพฤหัสบดีนั้นไขว้

กันไป ไพศุรย์ควรจะอยู่วันพฤหัสบดี มรกตควรจะอยู่
วันพุธ เห็นจะเป็นด้วยหลงเพื่อนถึงดอกไม้ ดอกจำปา
ก็ดูเหมือนจะเป็นของวันพฤหัสบดี ดอกมณฑาทิพย์จะเป็นของ
วันพุธ แต่ส้มดอกกระดังงา ดอกขจรเดี่ยวหรือจะไม่รู้จัก
จึงเห็นสามกลีบที่หุ้มดอกมณฑาทิพย์อยู่พอใช้ได้ แต่
วันศุกร์นั้นประสงฆ์ก็บุษอย่างเดียว บุษราคัมนั้นจะมาก
เกินไป ถ้ายกเสียก็จะลงร่องรอยกันดีตลอดจนวันเสาร์ แต่
พาหนะและอาหารกับทั้งอาวุธนั้น ไม่มีเก็บมูลว่าจะได้ร่อง-
รอยมาจากอันใด อยู่ข้างจะเป็นอันไรเดเบอลอันอีเคเบอล
อันตรึงเคเบอล ทั้งสิ้น

ในท่านทั้งเจ็ดที่มานั้น อยู่ข้างจะทรงพาหนะนั้น
แข็งๆ ด้วยกันทุกองค์ สู้คนขี่ม้าเชือกดีได้ เสด็จมาแล้ว
ไม่ขี่ตามปรกติเลย ทรงเพลงที่ต่างๆ ไป คือพระอาทิตย์
ยกตั้งแต่เช้าจนเที่ยง ไม่ว่าจะองค์ใดมายืนทั้งสิ้น แต่ไม่ต้อง
ทรงถือบังเหียนเหมือนเชือกดี ตั้งแต่เที่ยงไปจนค่ำ หนึ่งทั้ง
สิ้น ตั้งแต่ค่ำไปจนเที่ยงคืน นอนล้มคาที่ทั้งสิ้น ตั้งแต่
เที่ยงคืนไปจนรุ่งนอนหลับคาที่ทั้งสิ้น เพราะเหตุที่นางมหา
สงกรานต์เล่นเชือกดีต่างๆ คนละสี่ห้าห้าห้าห้าห้า จึงเป็น

ยี่สิบแปดท่าเปลี่ยนกัน จนคนที่ดูจากเขียนนั้นเห็นมีแปลก ๆ เสมอ นำเชื่อว่าเงินเขาเขียนมาแต่เมืองจีนก่อนจริง เพราะว่าถ้าเขียนไว้เป็นตำราสำหรับเลขววน ๆ กันไปแล้วก็คงจะเหมือนกันบ่อย ๆ หรือเป็นระเบียบเรียบร้อย นี่แปลกกันถึงยี่สิบแปด และลัก ๆ ลั่น ๆ เช่นนี้ เห็นปีละครึ่งก็พอเหลือที่จะจำได้ และวันใดเป็นวันมหาสงกรานต์ วันใดเป็นวันเนา วันใดเป็นวันเถลิงศกคือพระยาวัน และสงกรานต์ ยืนนั่งนอนตื่นนอนหลับมีคำทำนายต่าง ๆ ในคำทำนายนั้น ถ้าวันใดถูกวันมหาสงกรานต์หรือวันเนา แล้วเป็นการไม่ดีทั้งสิ้น เป็นแต่เปลี่ยนกันหักไปตามวัน คือวันอาทิตย์หักบ้านหักเมือง วันจันทร์หักนางพระยาและเสนาบดี วันอังคารหักอะไรก็อะไรคือไปให้เป็นห่วงแม่ ม่ายไร้ทานจะทุกข์จะร้อนต่าง ๆ ตามวิสัยคำทำนายของโหร ธรรมาคำทำนายของโหรแล้วมักจะห่วงอะไรขึ้น ๆ อยู่สองสามสิ่งพอใจพูดถึงรำไป คือทารกอย่างหนึ่ง แม่ม่ายอย่างหนึ่ง หมอยาอย่างหนึ่ง เรือสำเภอย่างหนึ่ง ผีมาแขกอย่างหนึ่ง ปวดท้องอย่างหนึ่ง โรคในศิระชะอย่างหนึ่ง ถึงว่าจะไม่มีใครวานให้ช่วยดูช่วยแลให้ เขาให้ดูแต่เฉพาะ

กัวเซ ก็พอใจบ่นถึงพวกเหล่านี้จะเป็นทุกข์บ้าง จะได้ลาภ
 บ้าง เป็นห่วงบ่วงโยกกันอย่างยิ่ง เรื่องคำทำนายสงกรานต์
 วันเนา^๕ จนพวก ซิมซาบ ไม่มีใคร จำได้ว่า วันใด เป็น
 สงกรานต์ วันใดเป็นวันเนา จะมีเหตุมีผลอย่างไรที่เป็น
 การทั่ว ๆ ไป เพราะกลัวสะท้อนเกินไปเสียจนกลายเป็นตำรา
 ว่า ถ้าวันเกิดของผู้ใดต้องวันเนา ให้เอาดินปั้นเท้าหัวไป
 ถมโคนโพธิ์ ให้ตัดไม้ไผ่ทะลุปล้อง เสียเอา เบี้ยกรอกใน นั้น
 ไปกัณฑ์โพธิ์ ได้ถามว่า เบี้ยนั้นสำหรับทำอะไร ผู้ใหญ่บอก
 ว่าสำหรับให้เป็นทาน เมื่อถามเข้าไปอีกว่า ไม้กัณฑ์โพธิ์นั้น
 เพื่อจะกำไว้มิให้กิ่งโพธิ์หัก เป็นการปฏิสังขรณ์ต่ออายุก็
 ชอบอยู่แล้ว แต่ที่เอาเบี้ยไปกรอกไว้ให้เป็นทานในปล้อง
 ไม้ นั้นช่วยได้เจาะช่องไว้สำหรับให้คนสว่างหรือไม่ ถ้าไม่
 เจาะช่องไว้จะมีทองไปแย่งเอาไม้ที่กัณฑ์โพธิ์ไว้ นั้น มาสว่างเอา
 เบี้ยหรือ ก็ได้คำตอบว่า เขาก็ปลุกไม้ นั้นมาเทเอาเบี้ย ได้
 ตามค่อไปว่าผู้ที่เทเอาเบี้ยนั้นมีอะไรบังคับที่ เป็นการ จำเป็น
 ต้องให้เอาไม้ นั้นขึ้นกัณฑ์โพธิ์อีกหรือไม่ ก็ว่ามันเทเอาเบี้ย
 แล้วมันก็ตั้งไม้ไว้ ได้กันว่าถ้าเช่นนั้นจะมีไม้เป็นประโยชน์
 อันใด แก่กัณฑ์โพธิ์เลย หรือถ้าจะให้ ทานต่างหาก กัณฑ์โพธิ์ต่าง

หากจะตี กว่าตอกกระมัง พอเอ่ยขึ้นเท่านั้นก็เป็นประหาร
 ชนค โกรธฉิวขึ้นมาทีเดียว บ่นตบตบไปว่า ไม่ทำให้
 ผิดอย่างบรมบรรณเขาไปได้ เลยไม่ต้องเล่าอะไรกันอีกต่อ
 ไป การที่คนกลัววันสงกรานต์วันเนายังทำเช่นนั้นมิโดยมาก
 แต่ถ้าวันใดถูกวันเถลิงศก ก็อพยพวันแล้วอยู่ข้างเรื่อย
 ตลอดทั้งนั้น วันอาทิตย์เป็นเจ้าแผ่นดิน วันจันทร์เป็น
 นางพญาและพระสนมวันอังคารเป็นอำมาตย์ วันพุธเป็น
 ข้าพเจ้าเองของท่านโหร วันพฤหัสบดีเป็นพระ วันศุกร์
 เป็นพ่อค้า วันเสาร์เป็นทหาร จะตีทั้งสลายแหล่ในส่วนที่
 เล่นเชือกสั่นนั้นเล่า ถ้ายืน ๆ นั่ง ๆ แล้วเอาเป็นไม้ตี ถ้า
 เขยิบถยาวไปแล้วเป็นใช้ได้ แต่ที่จะพรรณนาพิสดารไปนั้น
 ดูก็วุ่นวายเรอระนาก ไม่น่าจะมาว่าในหนังสือนี้ แต่ส่วน
 เกณฑ์พรุณศาสตร์ เกณฑ์ธาราธิคุณ เกณฑ์ธัญญาหาร
 ซึ่งมีในท้ายฎีกาของโหร ดูเป็นการคนละเรื่องอยู่ ไม่สู้
 เกี่ยวกันกับเรื่องสงกรานต์นัก จึงหาได้เก็บเอามาว่าใน
 ที่นี้ไม่ ๆ

การพระราชกุศลต่อพระทราय

และตีข่าวบีณฑ์

๑ เรื่องสงกรานต์^๕ ในหนังสือนพมาศได้กล่าวไว้
ไว้ แต่ว่าเมื่อถึงกำหนดพระสุริยเทพบุตรเสด็จโคจรจากราศี
มีนประเวศขึ้นสู่วราศีเมษ สมมติว่าเป็นวันสงกรานต์ พระ
บรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการถวายบังคมถือน้ำพระพิ
พัฒน์สังข์ แล้วก็พระราชทานเบี้ยหวัดผ้าปี ข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งปวง ไม่เห็นพูดถึงการพระ
ราชกุศลอันใด ชะรอยจะเป็นเวลาที่แรกเกิดสงกรานต์ขึ้น
ใหม่ ๆ ยังเป็นการกร่อยอยู่ ด้วยราษฎรผู้ซึ่งจะรู้กำหนด
สงกรานต์นั้นจะน้อย จึงยังไม่เป็นนักชัตฤกษ์ใหญ่โตอะไร
ได้ จึงยกเอาการถือน้ำแจกเบี้ยหวัดเป็นส่วนของการมา
ใช้ในกำหนดวันเปลี่ยนปีใหม่นั้น ส่วนในกฎมนเทียรบาล
ก็ไม่ได้พูดถึง คงจะไม่เป็นการทำใหญ่โตอันใด ตลอดจน
จนถึงแรกตั้งกรุงทวารวดี มามีปรากฏที่อชันหลังในจก-

หมายขุนหลวงหาว่าดีว่า สรงสนานแล้วสรงน้ำพระชัย และ
 พระไสยศาสตร์ จึงนิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะสรงน้ำพุ ฉัน
 ถวายไทยธรรมสามวัน ก่อพระวาลูกาเจดีย์ วัดพระศรีสรร-
 เพชญ์องค์หนึ่ง พระทรายเตียงยกองค์หนึ่ง วัดกุฎีดาว
 องค์หนึ่ง พระทรายน้ำไหลเพนียดองค์หนึ่ง พระสงฆ์ฉัน
 ถวายไทยธรรม ถึงศาลาฉันทาน๖ตำบลๆ ละสามวันตลาดยอด
 แห่งหนึ่ง วัดสุมงคลบพิตรแห่งหนึ่ง ตะแสงแกงแห่งหนึ่ง
 สะพานช้างแห่งหนึ่งศาลาหินแห่งหนึ่ง สะพานสกุลแห่งหนึ่ง
 เลียงพระสงฆ์กฤหัสถ์ มีข้าวและกับข้าวของกินมากมาย มี
 ทั้งน้ำอาบ น้ำกิน แป้ง น้ำมัน หวี กระจก มีช่างที่ดม
 หมอนวด หมอยาทั้ง ๖ ตำบล ว่ากลมๆ ไปอย่างนี้ แปลก
 กับที่กรุงเทพฯ ก็ที่พระเจดีย์ทรายก่อแต่เฉพาะสี่องค์ ใน
 สี่องค์นั้นพระทรายวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระทรายเตียงยก
 พระทรายน้ำไหล กงเป็นของเก่า แต่พระทรายวัดกุฎีดาว
 เป็นของเกิดใหม่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

การก่อพระทรายกรุงเก่ากับที่กรุงเทพฯ นี้ ความ
 ประสงค์เห็นจะไม่ต่างกัน เรื่องต้นเหตุที่เกิดก่อพระทราย
 ในเวลาสงครามครั้งนี้ได้สืบสวนได้ถามกันหนัก ก็ยังไม่ได้

ความว่าเกิดขึ้นแต่เมื่อไร เกิดขึ้นเพราะอะไร ได้ยินแว่วๆ
 คำเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จลงเรือขนาน ชนทั้งปวงพา
 กันก่อพระทรายที่ข้างลำน้ำ และก่อในแพลอยเป็นเครื่อง
 บูชา เมื่อให้ไปกันเอาจริงเข้าก็ไม่มีข้อความเรื่องพระทราย
 กลายเป็นนิทานชิมซาบไปเสีย ได้ให้เผด็จตามพระราช
 คณะเปรียญทั้งปวงดู เมื่อได้ความประการใดจึงจะลงใน
 รายเล่ม รวมพระราชพิธีซึ่งกึกจะออกต่อไป แต่พระทราย
 สืออย่าง ซึ่งมีปรากฏมาในจดหมายขุนหลวงหาวัค พระทราย
 ๒ อย่าง คือพระทรายวัคพระศรีสรรเพชญ์อย่าง ๑ พระ
 ทรายวัคกุฎีขาวอย่าง ๑ จะเป็นอยู่ในเรื่องพระทรายบรรดา
 ศักดิ์ พระทรายบรรดาศักดิ์นั้น ตามที่เข้าใจในกรุงเทพฯ
 นี้ ว่าเป็นการประสงค์ที่จะให้ไ้ทรายไปประสมปูนในการ
 ก่อสร้าง ไม่ให้ต้องซื้อขึ้นอย่างหนึ่ง ประสงค์จะให้ม้ทราย
 ถมพื้นลานวัค กับพื้นที่เป็นโคลนถม และมีให้หญ้างอก
 หนึ่ง ความประสงค์อันนี้เห็นจะเป็นของเก่าที่เคย
 ใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะใช้เป็นครั้งเป็นคราวในเวลาเมื่อ
 ทำวัค เมื่อสิ้นกราวทำวัคแล้วก็เป็นอันเลิกไป คงเป็นแต่
 ก่อพระทรายสังเขปของหลวง ที่วัคพระศรีสรรเพชญ์แห่ง

หนึ่งเป็นวัดในพระราชวัง เมื่อมีการก่อสร้างอันใดก็ทรงจะโปรดให้ก่อพระทรายทุกคราว มีตัวอย่างซึ่งเห็นได้ในครั้งหลังนี้ คือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสร้างพระพุทธรูปปางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็โปรดให้เจ้านายและเจ้าจอมข้างในออกไปก่อพระทรายในเวลาสงกรานต์ แต่พระทรายบรรดาศักดิ์ก็ทรงก่ออยู่ตามเดิมไม่ได้ยกมาวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนั้นทรงปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาวชะรอยจะยกพระทรายบรรดาศักดิ์ไปวัดกุฎีดาว วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่เคยก่ออยู่แต่ก่อน จึงให้ทรงมีอยู่แต่พระทรายหลวง ครั้นเมื่อการวัดกุฎีดาวแล้วเสร็จ ก็จะได้เลิกพระทรายบรรดาศักดิ์เสียทีเดียว ทรงก่ออยู่แต่ของหลวงพอเป็นสังเขป ในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัค จึงไม่ได้กล่าวถึงพระทรายบรรดาศักดิ์แต่ครั้งเมื่อถึงกรุงเทพ ฯ ทรงสถาปนาพระอารามขึ้นใหม่ ๆ จึงโปรดให้มีพระทรายบรรดาศักดิ์ขึ้นติดต่อกันไป ไม่มีระหว่างยกเว้น ด้วยเห็นว่าเป็นประโยชน์ดีกว่าก่อพระทรายโคม ๆ อย่างอื่น ด้วยที่แผ่นดินกรุงเทพ ฯ เป็นโคลนเลนลุ่มมาก แต่ถ้ามเสียดให้สูงถึงที่น้ำไม่ท่วม ก็เป็นแผ่นดิน

ที่ก่อนเรียบริ้อยตลอดไปในครั้งเดียว ไม่เหมือนอย่างที่กรุง
 เก่า ที่กรุงเก่านั้นถึงว่าที่แผ่นดินไม่สู้เป็นเลนทมเหมือน
 อย่างที่กรุงเทพฯ แต่ที่จะถมให้พื้นน้ำท่วมนั้นเป็นอันยาก
 เพราะฉะนั้นการก่อพระทรายจึงไม่เป็นที่ต้องการ และเป็น
 ประโยชน์มากเหมือนที่กรุงเทพฯ จึงได้มีเวลาเลิก หันลง
 เล่นพระทรายสังเขปเสีย ส่วนพระทรายเตียงยกอีกองค์หนึ่ง
 นั้น เมื่อดูตามลัทธิที่คนใช้อยู่เดี๋ยวนี้ เห็นเขามักทำเสาปัก
 ขึ้นที่ริมรวบ้าน แล้วมีกระดานข้างบนก่อพระทรายขึ้นไว้
 บนนั้นทั้งอยู่ภายในภาซาคิ ทุเป็นของคู่กันกับศาลพระภูมิ จะ
 แปลว่ากระไรก็ไม่ทราบ จะเป็นพระทรายพวกนั้น แต่ของ
 หลวงนี้เป็นก่อขึ้นสำหรับยกไปวัดหรือประการใดก็ไม่ทราบ
 ได้ตรวจดูในหมายรับสั่งของเก่าที่กรุงเทพฯ ซึ่งว่าด้วยเรื่อง
 พระทรายเตียงยกนี้ แปลกกันกับที่ขุนหลวงหาว่าที่กรุง
 เก่ามีองค์เดียว แต่ในที่นี้ใช้ถึงสิบองค์ คือ เป็นพนักงาน
 ทำราวในซ้ายขวา ก่อ ๒ องค์ ทหารในซ้ายขวา ก่อ ๒
 องค์ ผีพาย ก่อ ๖ องค์ ที่รองพระทรายนั้นเป็นผ้าสี่เหลี่ยม
 สีขาว กว้างประมาณศอกหนึ่ง ก่อพระทรายในกลางผ้า มี
 ราชวักฉัตรธงกระดาษล้อมรอบ สังเกตดูในหมายรับสั่งของ

เก่า เหมือนหนึ่งจะก่อหน้าหนึ่ง ก็มีกำหนดให้มากคอยก่อ
 อยู่ที่ข้างพระที่นั่งอมรินทร์ ทีแต่เดิมจะไปทรงตะๆ เขี่ยๆ
 อะไบบ้าง แต่ครั้นเมื่อมีพระราชธุระมากและจิตๆ ลงก็คอย
 เปล่าไปไม่มีใครจะเสด็จออก ทกลงเป็นเจ้าพนักงานก่อกัน
 เสียเอง เมื่อไม่ได้รับสั่งให้เลิกหมาย จึงยังคงซึ่งอยู่ตามเดิม
 แต่เห็นว่าพระทรายเตียงยกนี้^๕จะเกิดขึ้นด้วยช้เกียจไปก่อที่วัด
 และไปทำบุญฉลองถึงวัด จึงเอาม้าลาอะไรมาทิ้งก่อขึ้นฉล่ำ
 ฉลองกันเสียให้เสร็จแล้ว จึงให้เขายกไปถมวัดเป็นการย่อๆ
 ลงอีกชั้นหนึ่ง พระทรายที่ก่ออยู่ตามรั้วบ้าน ถ้าไม่มีเรื่อง
 ราวแบบอย่างอันใด ที่ว่าก่อไว้เป็นเครื่องบูชาสำหรับบ้าน
 ให้เป็นสวัสดิมงคลหรือคุ้มกันอันตรายอย่างใด เช่นศาล
 พระภูมิแล้ว ก็กลัวจะเป็นช้เกียจเอาไปวัด จึงตั้งไว้ที่รั้ว
 บ้านย่อลงไปอีกชั้นหนึ่ง ถ้ามีฉะนั้นก็จะเกิดขึ้นด้วย เสียกาย
 เครื่องตุ้กตุ้นตุ้กตา คือราชวัติฉัตรธงพัดโบกจามรที่ท่า
 เป็นเครื่องประทับ เพราะระลึกได้ว่าเมื่อเล็ก ๆ เขาเกณฑ์
 ให้ก่อพระทรายน้ำไหล ในเวลาที่ก่อนนั้นสนุกหาที่เปรียบมิ
 ได้ ชลุดกลุ่ยไปวันยังค่ำ เมื่อเวลาที่ก่อเสร็จจะยกยอดก็
 ต้องร้องอุแอประโคมกันก็ก้องแล้ว ประเทียรรูปร่างไม่ตี

ไป ต้องรื้อก่อกันใหม่ ยกยอร้องอุแออีกหลาย ๆ เทียว
 เมื่อเสร็จแล้วจะบรรจุใบโพธิ์นั้น ต้องถึงจับสายสิญจน์โยง
 สวทมนต์เย็นฉันทเข้า เวลาบรรจุก็ต้องประโคมและชยันโต
 แล้วแต่งเครื่องประดับต่าง ๆ สวทมนต์ฉันทเข้าฉลองต่อไป
 เขาจะเอาไปลอยก็ไม่ใคร่จะยอมให้ไป เอาทิ้งไว้นาน ๆ จน
 เขาว่าหยวกจะเน่า เขาลักไปลอยเสียจึงได้เลิกเล่น เครื่อง
 ประดับพระทรายร่วบ้านเช่นนี้ บางทีก็ทำวิจิตรพิสดารต่าง ๆ
 บางทีจะเสียดายอย่างนั้นได้บ้างคอกกระมัง จึงได้ตั้งตั้งไว้
 ที่ว่าพระทรายน้ำไหลที่เพนียดอีกองค์หนึ่งนั้น ก็เห็นจะเป็น
 เรื่องเดียวกันกับเรื่องพระทรายน้ำไหล ที่เขาก่อกันอยู่ทุกวันนี้
 ตามลัทธิชิมชาบ.เล่ากันว่าเป็นการล้างบาปปล่อยบาป
 อยู่ด้วย คือต่อแพหยวกแล้วเอาทรายมาก่อขึ้นบนแพหยวก
 ทรายนั้นต่างว่าบาปที่ได้ทำไว้ตลอดปี เอาไปปั้นเป็นพระให้
 เป็นการบุญเสีย แล้วบ้กราชวิจัตรรงบุชาก้วยข้าวบิณฑ์
 แล้วจึงเอาพระทรายนั้นไปลอยน้ำ กำหนดให้ลอยในเวลาน้ำ
 ขึ้นอายุขึ้น ถ้าลอยในเวลา น้ำลงอายุสิ้น พระทรายนั้นจะ
 เป็นกองบาปหรือเป็นตัวของตัว หรือเป็นพระอะไรเลือน ๆ
 ตามปากก็ของคนที่ไม่ได้นึกที่เกี่ยวตลอดเรื่อง อะไรมันหลุด

ขึ้นมาทีปล้ออะลุ่มอะล่วยไป พระทรายน้ำไหลที่เพนียดจะ
 ไปก่อนบนบกที่น้ำท่วม หรือก่อนบนแพลอยเหมือนอย่างพระ
 ทรายน้ำไหลทุกวันนั้นก็ไม่มีปรากฏ แต่ถ้าก่อนบนบกให้สายน้ำ
 บัดทำลายแล้ว เรียกพระทรายน้ำเซาะเห็นจะถูกตีกว่าพระ-
 ทรายน้ำไหล ถ้าใช้ก่อนบนแพเหมือนพระทรายน้ำไหลตาม
 ธรรมตา ทำไฉนจึงต้องไปก่อถึงเพนียดก็ไม่ได้ความเป็นการ
 รวม ๆ อยู่เช่นนี้ แต่การก่อพระทรายนี้ยังเป็นที่ยินยินดี
 ว่าเป็นการบุญใหญ่ทั่วไปของคนทั้งปวง ก่อนจะอยู่ข้าง
 ถ้ายบาปได้นิด ๆ หนึ่ง เช่นกับสร้างพระทรายแปดหมื่นสี่
 พัน แต่ลัทธิก่อพระทรายนี้ก็ตองนับว่าเป็นการมีประโยชน์
 ตีกว่าเรื่องตีข้าวบิณฑกมาก

ข้าวบิณฑกนั้น นอกจากการที่อยากตักบาตรพระพุทธร
 เจ้าเป็นต้น จึงมีวิธีถวายข้าวพระต่าง ๆ ซึ่งประพฤติก้อยด้วย
 กันโดยมาก ถ้าอย่างผ่านไปว่าเช่นและนึกว่าพระพุทธรเจ้าจะ
 ได้รับประโยชน์นั้นจริง ๆ เหมือนเช่นเจ้าผีหรือเช่นศพแล้ว
 ก็นับว่าเป็นเครื่องบูชาอย่างหนึ่ง แต่ที่ยอลงจนถึงเตี้ย ๆ
 เท่าข้าวบิณฑกเช่นนี้ก็เกินไปด้วยเหตุที่รู้ว่าสิ่งของที่ไปตองนั้น
 ไม่เป็นของบริโภครจริงอย่างหนึ่ง เพื่อจะให้ถึงตามและยก

รือไต้ง่าย ๆ นั้นอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างกับบายศรีสมโภช
 การสมโภชกันนั้นก็เปลวว่าเลี้ยงกันตรง ๆ คำที่มีมาในกฎ
 มนเทียรบาลว่า "สมโภชเลี้ยงลูกขุน" นี้ ใช้เต็มทั้งอรรถ
 ทั้งแปล เมื่อพิเคราะห์ดูเรื่องที่มาตั้งในการสมโภชทั้งปวง
 ก็ล้วนแต่เป็นของบริโภคนั่น บายศรีแก้ว บายศรีทอง
 บายศรีเงิน ก็เป็นภาชนะเครื่องรองอาหารเหมือนไต้หรือ
 ฟาน บายศรีทองก็เป็นกระทงที่สำหรับบรรจุอาหาร แต่
 เป็นการออกหน้าประชุมกันพร้อม ๆ กัน ก็คิดตกแต่งให้
 งดงามมากมาย ชะรอยบายศรีแต่เดิมจะใช้ไต้กับข้าวไต้
 หนึ่ง จานเรียงซ้อน ๆ กันขึ้นไปสูง ๆ เหมือนแขกเขาเลี้ยง
 ที่เมืองกลันตัน ภายหลังเห็นว่าไม่เป็นของแน่นหนา และ
 ยังไม่สู้ใหญ่โตสมปรารถนาจึงเอาฟานซ้อนกันขึ้นไปสามชั้น
 ห้าชั้น แล้วเอาของตั้งรายตามปากฟาน ที่เป็นกนवासนา
 น้อยไม่มีไต้มีฟาน ก็เย็บเป็นกระทงตั้งซ้อนกันขึ้นไปสาม
 ชั้นห้าชั้นเจ็ดชั้น แต่ถ้าจะใช้กระทงเกลี้ยง ๆ คุไม่งาม ก็
 เจิมปากให้เป็นกระทงเจิมให้เป็นการงดงาม ผู้ใดซึ่งเป็นผู้
 จะรับมงคล ก็อดูกทำขวัญนั้นก็มานั่งบริโภคนั้นใน
 ที่ประชุม เป็นการกลับกันกับที่ประพุดอยู่ทุกวันนี้ ผู้ที่

มาช่วยเหลือต้องมาช่วยกันปรนนิบัติเลี้ยงดูผู้เจ้าของงาน ทุก
 วันนั้นผู้เจ้าของงานต้องเลี้ยงผู้อื่น ภายหลังเห็นว่ากาที่ไป
 หนึ่งบริโภคอาหารในที่ประชุมเช่นนั้น เป็นความลำบากหลาย
 อย่าง คือกับข้าวที่จะตกแต่งบายศรีนั้นก็ค่อนข้างดีเพราะ
 เป็นการออกหน้าเปลืองเงินมาก ผู้ที่จะไปบริโภคคือเด็กที่
 โคนจุกเป็นต้น ก็ถูกแต่งตัวออกเพียบ มือและหน้าก็ถูก
 ทาฝุ่นแป้งเข้าไว้ออกขาวนวล และเมื่อเวลาต้องไปบริโภค
 ในที่ประชุมเช่นนั้น กิริยาของเด็กที่จะเบียดอาหารก็ไม่ไคร่
 เรียบร้อย มักจะมูม ๆ มาม ๆ จนหน้าตามือไม้เสอะเทอะสิ้น
 สวายนางาม ถ้าถูกเด็กที่ตะกรามก็จะนั่งกินไม่รู้แล้ว จน
 คนที่มาทำขวัญนั้น เบื่อตาเด็กคนนั้นเป็นคนชกกระตาคกระ-
 เคื่อง ไม่กินก็เสียดายของตกแต่งเป็นหนักเป็นหนา จึงตก
 ลงเป็นเล็ก เล่นย่อ ๆ กันเถอะ แต่ข้าวของไปแต่เล็กน้อย
 กินแต่เพียงน้ำมะพร้าวอ่อนเป็นสังเขปก็ได้ เพราะฉะนั้น
 พรหมณ์ซึ่งเป็นผู้ปรนนิบัติใหญ่ จึงได้เอาช้อนไปเที่ยว
 ตักโคม ๆ ตามบายศรีเอามาเทลงในมะพร้าวต่างว่าของเหล่าน
 นั้นรวมอยู่ในมะพร้าวหมดแล้ว จึงเอาน้ำมะพร้าวนั้นมา
 บ้อนให้กิน สมมติว่าเป็นได้กินของในภาชนะนั้นทั่วทุกสิ่ง

ธรรมเนียนซึ่งกินของทำขวัญมิใช่ขวัญเป็นต้นเช่นนั้น ก็ยังมี
 ปราภฏเป็นพยานอยู่ในเวลาทำขวัญไปรเวท ในครอบครัว
 ซึ่งกกแคงอยู่ในขันเงินขันทอง มีผู้ใหญ่มาว่าให้พรยกขึ้น
 ให้ขวัญ เมื่อจุดเงินผูกตั๋ยเสร็จแล้วก็ให้เด็กบริโภคของที่
 ทำขวัญนั้น เพราะเป็นเวลาไม่ได้แคงตัวและไม่มีผู้อื่นถึงจะ
 กินนมมามหรือซ้าเร็วประการใด ก็ไม่เป็นที่อับอายขายหน้า
 อันใด แก่อวิสัยคนเราไม่เข้าใจต้นเหตุความประสงค์เดิมว่า
 เขาคิดอย่างไร แล้วยังไม่พอใจถาม หรือถามแล้วก็ไม่พอ
 ใจบอกกัน ก็เป็นแต่ทำคามกันมามีตๆ เช่นนั้น การถือ
 ลัทธิมงคลอัปมงคลไม่มีรูปก็เข้าครอบงำ จนกลายเป็นมีสิ่ง
 หนึ่งเรียกว่า "ขวัญ" ขวัญนั้นหลบหนีได้และเที่ยวรอกอยู่
 ตามหนทางก็ได้ เรียกก็มา เข้าใจภาษา แต่เป็นวิสัยของ
 ขวัญแล้วชอบสุนทรภคตาเป็นพื้น ไม่ชอบขู่ตลาต สุนทรภ-
 กตานั้นจะเท็จหรือจะจริงก็ไม่เป็นไร เชื่อได้ทั้งนั้น เป็น
 ต้นว่าอาหารนั้นจะขี้ยขยำเนาบุคอย่างไรบอกว่าเป็นประกอบด้วย
 นมเนยมีไอซารสพิเศษเหมือนของทิพย์ เหย้าเวียนเคหาถึง
 จะเป็นรังกา บอกว่าสนุกสบายเหมือนกับวิมานพระอินทร์
 ขวัญนั้นก็เชือกกลับมาให้ด้วย กินก็อร่อยด้วย ตัวขวัญนั้น

คูเหมือนมีแต่ไสทินทรีย์ ไสตะสัมผัสอย่างเดียว อินทรีย์
และสัมผัสอื่น ๆ อ่อนหมกทุกอย่างหรือไม่มีเลย เมื่อเข้าใจ
กันว่ามีท้าวขวัญอยู่เช่นนี้ การทำขวัญก็กลายเป็นจะล่อลวง
และจะยอท้าวขวัญให้มาอยู่กับตัวเด็กอย่างเคียดการที่พราหมณ์
ไปตักโคม ๆ ก็กลายเป็นไปตักท้าวขวัญมาเช่นน้ำมะพร้าวไว้
ให้เด็กกิน ของที่จัดมาในบายศรีนั้นน้อยลง ๆ จนลืมไปไม่
หมายว่าเป็นของกิน นึกถึงตั้งขึ้นมาว่าขวัญจะไม่มีอะไรกิน
ต้องมีเครื่องกระยาบวชมาตั้งอีกสำรับหนึ่ง หัวหมุมตั้งอีก
หัวหนึ่งก็มี

วิธีทำอะไรแล้วล้ม ๆ ไหล ๆ ต่อ ๆ กันมาเป็น
ตัวอย่างเช่นนี้ฉันใด ชาวบิณฑน์ก็เรื่องเดียวกันกับบายศรี
นั่นเอง เห็นว่าเป็นเวลาตรุษสุคติและสงกรานต์ขึ้นปีใหม่
อยากจะถวายอาหารบิณฑบาตรแก่พระพุทธเจ้าให้เป็นของ
ประณีตวิเศษก็จัดไปตั้งบูชา ก็แต่พระพุทธรูปท่านไม่ฉัน
บกพร่องอันใดลงไป จัดไปมากก็เปลืองเปล่า และยกเรือ
เรอว่าไม่งตงาม ก็ค่อย ๆ ผ่อนลง ๆ จนถึงเป็นรูปข้าวบิณฑน์
ที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ แต่เรื่องข้าวบิณฑน์นี้คุณประหนึ่งจะสูญเพราะ
ก่อนจะอยู่ข้างโคมมาก พังตามพีท่านผู้ใหญ่เล่ามาแต่ก่อน

ครูขรรษาหนึ่ง สงกรานต์คราวหนึ่ง คนทั้งปวงแต่งตัวทั้งเด็ก
ผู้ใหญ่ให้มั่งคั่งมาดี แล้วมีข่าวบิณฑน์ไปเที่ยวบูชาในพระอุโบ
สถวัดต่าง ๆ จะว่าเฉพาะในพระราชวังที่เชื่อเป็นราชการ
บรรดาเจ้านายซึ่งเป็นลูกเธอ เมื่อดังเวลาสงกรานต์สามวัน
ก็แต่งพระองค์ทรงเกียรติทรงนามเสด็จไปตีข่าวบิณฑน์วัดพระ
ศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนบ้าง วัดบวรสถานบ้าง
ที่มีกำลังข้าไทมากก็เสด็จไปหลาย ๆ วัด ไม่ต้องหูลง้าหูลงา
เมื่อเสด็จไปเช่นนั้นแล้ว ก็มีข่าวบิณฑน์รองพานแก้วสองชั้น
บ้าง พานทองสองชั้นบ้าง ไปเที่ยวบูชาในพระอุโบสถ
มีรูปเล่มหนึ่งเขียนเล่มหนึ่งไปว่า อิม บิณฑน์ปากดี พุทธสุข
เทม แล้วตั้งไว้คู่หนึ่งก็ยกกลับมาเช่นนั้นทุกปีมิได้ขาด ครั้น
มาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ รัชสังถามถึงเรื่องตีข่าวบิณฑน์ ไม่มีผู้
ใดได้ทำ ก็รับสั่งให้พระเจ้าสุกษาเธอแต่งพระองค์ไปตีข่าว
บิณฑน์อย่างเก่าที่วัดพระเชตุพนคราวหนึ่ง แต่ข้าพเจ้าใด
เสียแล้ว หากได้ถูกเกณฑ์ไม่ จะได้มีอยู่ก็ขี้ก็ไม่ทราบ เกี่ยว
นี้การตีข่าวบิณฑน์ก็เป็นอันเลิกสูญไป ยังคงอยู่แต่ข่าวบิณฑน์
ของหลวง ๆ นั้นเป็นสองอย่างอยู่ ถ้าวางพานสองชั้น
พานชั้นบนใช้พุ่มดอกไม้ แต่ใช้ฉัตรประดับทองสามชั้น

แทนยอดพุ่ม พานชั้นล่างตั้งจานเล็ก ๆ เช่นสายปากบายศรี
 สำหรับเด็กมีขนมพิมพ์รูปต่าง ๆ เป็นหงส์บ้าง กิन्नรบ้าง สี
 ต่าง ๆ กัน อย่างอันอีเตเบอสว่างจานสะแแผ่นรายรอบ แล้ว
 มีเชิงเทียนเชิงหนึ่ง เชิงรูปเชิงหนึ่ง ใช้เครื่องทองคำทั้ง
 ๕ ชิ้น ข้าวบิณฑ์เช่นนี้สำหรับตั้งเครื่องนมัสการในวันครู
 สามวัน สงกรานต์สามวัน อีกอย่างหนึ่งนั้น ใช้พานทอง
 เหลืองชั้นเดียว มีกรวยใบทองบรรจุข้าวสุกในนั้น ยอด
 บั๊กฉัตรประดับทองตามชั้น มีงานขนมพิมพ์รายรอบกรวย
 บางทีก็เห็นมีช่องพลุหมากสงสุกหนึ่งเหน็บอยู่ที่ปากช่องวาง
 ไปด้วย เทียนติดปากพานเล่มหนึ่งไม่มีรูป บางทีก็มีธง
 เศษผ้าเล็ก ๆ เสียบตามกรวยรอบด้วยข้าวบิณฑ์เช่นนี้สำหรับ
 ใช้บูชา พระทรายในเวลาสงกรานต์อย่างหนึ่งสำหรับบูชา
 เทวดาทูรรักษาพระชนมพรรษา และแหวกพระชนมพรรษา
 ประจำทุกวันตลอดปีอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเป็นข้าวบิณฑ์สำหรับ
 บูชาเทวดาเช่นนี้ใช้สี และจำนวนตรงตามกำลังวันของเทวดา
 นั้น การเรื่องข้าวบิณฑ์นั้นก็เห็นจะเป็นเรื่องสมโภชพระพุทธร
 รูปและพระทรายเหมือนอย่างบายศรีนั่นเองเป็นแต่ผู้ที่ไม่
 รู้ว่าที่มาเป็นอันเดียวกันและวิธีที่ย่อลงยกเยื้องกันไป เพราะ

เป็นความคิดของคนที่กักคนสะกราวคนสะพวก ก็ทำให้เข้าใจว่าเป็นคนละอย่างไปทีเดียว

การพระราชกุศลที่ยังคงอยู่ในเวลาสงครามที่ปัจจุบันนี้มีเป็นสองอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าลืมเสีย หาได้กล่าวข้างต้นไม่ คือสงครามที่สามวันอย่างหนึ่ง สงครามที่สี่วันอย่างหนึ่ง ในเรื่องสงครามที่สามวันสงครามที่สี่วันนี้

คือว่า ถ้าเมื่อใดพระอาทิตย์ยกจากราศีมีนขึ้นสู่ราศีเมษ เวลา ๒ ยาม เที่ยงคืนแล้วไป โหรเขานับว่าเป็นวันใหม่ แต่ส่วนคนปรกติไปนับวันใหม่ต่อเวลารุ่ง จึงยังต้องเข้าใจว่าพระอาทิตย์ยกก่อนวันใหม่ ๖ ชั่วโมง จนถึงชั่วโมงหนึ่งเป็นที่สุด การที่ต่อเนื่องกันอยู่ดังนี้ จึงจะลุ่มอล่วยลงเป็นกลางให้ได้ทั้งสองฝ่าย เติมนักชัตฤกษ์สงครามที่ขึ้นเสียอีกวันหนึ่งเหมือนอย่างในปีฉลู เอกศกนี้ พระอาทิตย์ยกเฉพาะเวลา ๒ ยามตรงจึงต้องขยายสงครามที่ออกเป็นสี่วัน การซึ่งแบ่งชื่อวันสงครามที่ออกเป็นสามอย่าง คือวันมหาสงครามที่ วันเนา วันเถลิงศก อันที่จริงก็จะเป็นสามอย่างไทย ๆ พอใจกำหนดการทั้งปวง เช่น ทฤษฎสามวัน ดาวทตามวันเป็นต้น แต่ก็มีแยกกายขึ้นอีกนิตหนึ่ง ที่รอเถลิงศก

ขึ้นศักราชใหม่ไปไว้วันที่สาม ด้วยวันที่หนึ่ง วันที่สอง คือ
 วันสงกรานต์และวันเนา ว่าพระอาทิตย์พึงจะเยี่ยมขึ้นสู่รัศมี
 ยังไม่ถึงที่ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบไว้ในหนังสือ
 แสดงกิจจานุกิจว่า "เหมือนบุคคลจะขึ้นเรือน วันสงกรานต์
 นั้นเหมือนขึ้นไปเพียงบันได วันเนาเหมือนขึ้นไปถึงนอก
 ฐาน วันเถลิงศกคือพระยาวันเหมือนเข้าถึงในเรือน" คำ
 อุปมาของท่านนี้ก็เพื่อจะให้เข้าใจง่าย ๆ ก็เหมือน
 จะพออยู่แล้ว แต่อุปมานี้ว่าด้วยสงกรานต์สามวันคือพระ-
 อาทิตย์ยกก่อนเวลาเที่ยงคืน นับว่าวันต้นเป็นวันมหาสง-
 กราตวันที่สองเป็นวันเนา วันที่สามเป็นวันเถลิงศก ถ้าจะ
 อุปมาสงกรานต์สี่วันเห็นจะต้องว่า วันแรกมาถึงเชิงบันได
 หรือก้าวขึ้นไปได้ขั้นหนึ่งสองขั้น วันเนาที่ ๑ ถึงยอดบันได
 วันเนาที่ ๒ ถึงนอกฐาน วันเถลิงศกคือพระยาวันถึงในเรือน
 การพระราชกุศลนั้น เริ่มแต่วันจ่าย คือวันก่อน
 หน้าสงกรานต์วันหนึ่ง ทั้งสวดมนต์พระปริตรในการที่จะ
 สรงมุรธาภิเษก วันเถลิงศกบนพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ มี
 เครื่องตั้งคือตั้งโต๊ะหมู่สูงชนกันสองตัว ตั้งพระพุทธรูปห้าม
 สมุทรรณเเวร และพระชัยนาวโตะหะโต๊ะหมู่อย่างต่ำสองตัว

ตั้งพระครอบมูรธาภิเศกกรองพานแว่นฟ้า มีเครื่องนมัสการ
 ครอบพระมณฑปไว้รับหนึ่ง พระสงฆ์ที่สวดมนต์นั้นพระครู
 ปรีตกรไทย ๔ รูป ๔ ไม่มีพระราชาคณะนำ เพราะไม่เป็น
 การเสด็จออกเสวย สวดตามวันคือวันจ่ายวันหนึ่ง วัน
 สงกรานต์วันหนึ่ง วันเนาวันหนึ่ง ถ้าปีใดสงกรานต์ ๔ วัน
 ก็เลื่อนไปตั้งสวดต่อวันมหาสงกรานต์ รุ่งขึ้นวันเดลิงศกเป็น
 วันสงกรานต์ พระสงฆ์ที่สวดมนต์ทั้ง ๘ รูปนั้นเข้ามาสมทบฉัน
 ในห้องพระโรง ถวายชยันโตในเวลาตรงมูรธาภิเศกด้วย
 มีของไทยธรรมจิ๋ว ร่ม รองเท้า พัดขนนกเล่มหนึ่ง

และในวันจ่ายสงกรานต์นั้น เป็นวันสวดมนต์ฉลอง
 พระทรายบรรพาศักดิ์ด้วย พระทรายบรรพาศักดิ์นี้มีมาแต่
 ปฐมรัชกาลในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เริ่มต้นแต่สร้างวัดพระ
 ศิริรัตนศาสดาราม ต่อมาวัดใดที่แรกสถาปนาหรือทรงปฏิ-
 สัมพันธการยังไม่แล้วเสร็จ ก็เกณฑ์ยกพระทรายบรรพาศักดิ์
 ไปก่อก่อที่วัดนั้น ไม่เป็นกำหนดวันแน่นอน เช่นในแผ่นดิน
 บัณฑิตนี้เดิมก่อก่อที่วัดพระราชาธิบดี แล้วย้ายไปที่วัดเทพ-
 ศิริรินทร์จนถึงในปีนี้ ที่เรียกว่าพระทรายบรรพาศักดิ์นั้น
 เพราะมีพระทรายหลวงเรียกว่าพระมหาธาตุองค์หนึ่ง หน้า

ที่แปดตำรวงก่อสูง ๘ ศอก พระทรายบริวารสูง ๒ ศอก
 หน้าที่ตั้งรวงสนมก่อ ๕๒ องค์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด มีกำหนดขนาดให้ก่อ
 คือเจ้าท่ากรม เจ้าพระยาสูง ๕ ศอก พระองค์เจ้าและพระยา
 สูง ๔ ศอก พระสูง ๓ ศอก หลวงสูง ๒ ศอก กีบ ขุน ๒ ศอก
 ขุนหมื่นเลวสูงศอก ๑ เพราะเกณฑ์ก่อตามบรรดาศักดิ์เช่นนั้น
 จึงเรียกพระทรายบรรดาศักดิ์ แต่พระทรายบรรดาศักดิ์นี้
 เป็นเรื่องที่ยับเยินกันมาต่าง ๆ แต่ไหนแต่ไร บางทีเจ้านาย
 และข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ ๆ ไม่ได้คิดจะบิตปลิว
 อย่งไร แต่ไม่ใส่ใจหลงลืมละเลยเสียไม่ไปก่อก็มี ที่มอบ
 ให้แก่เจ้ากรมปลัดกรมบ่าวไพร่ไปก่อนั่งกันยับเยินไปอีกชั้น
 หนึ่งก็มี ที่กระหน่ำเหนียวแน่นเป็น แต่สักว่าไปก่อลดหย่อน
 ไม่ได้ขนาดก็มี ที่เกียรติกร้านไม่ก่อเป็นแต่ชนทรายไป
 กองไม้ก็มี ที่เจ้าพนักงานรับจ้างก่อเอาเงินเสียไม่ก่อก็มี ที่
 รับแต่เงินเปล่า ๆ ไม่ต้องทำอะไรเลยก็มี แต่เงินนั้นก็ไม่ได้
 เป็นของพระการเช่นนี้มีอยู่เสมอมิได้ขาด จึงต้องมีผู้ตรวจ
 คือมหาดไทย กลาโหมเป็นผู้เกณฑ์ก็อยู่ในหน้าที่ตรวจด้วย
 ราชบัณฑิตก็เป็นผู้รับดูรูปาป จึงให้ไปตรวจอีกนายหนึ่ง

มหาดเล็กก็เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดสำหรับภูรายงานต่าง ๆ ก็ให้ไป
 ตรวจอีกนายหนึ่ง แต่ถึงห้องมีผู้ตรวจก็ ไล่แต่แรกๆ นาน
 ไปก็รวม ๆ ลงไปจนต้องมีเวลาเกาะกุมกันเสียครั้งหนึ่ง ก็
 ค่อยก็ไปได้แล้วก็กลับเป็นไปใหม่ อากการเป็นอย่างเดียวกัน
 กับสำหรับอย่างสูง ถ้าเสด็จพระราชดำเนินที่พระทรายนั้น
 ราชบัณฑิตผู้ตรวจ ก็ต้องเข้ามาตะโกนอย่างปลาลปล้อยที่หน้า
 พระก่อนยะดา ถ้าไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินก็รอไว้ตะโกน
 ต่อวันเนา จำนวนที่ตรวจนั้นจริงเท็จอยู่กับผู้กล่าว เขาว่า
 ตรวจได้ในปีพระมหาธาตุองค์ ๑ บริวาร ๕๒ องค์ ของ
 เจ้านายข้าราชการที่มาก่อในพระบรมมหาราชวัง ๔๕๗๕
 ฝ่ายพระราชวังบวร ๑๓๘๗ องค์ รวม ๕๙๕๗ องค์ ประมุข
 ทรายคือกองทรายที่ผู้ถูกเกณฑ์ไม่ได้ก่อ ชนทรายกองไว้ใน
 พระบรมมหาราชวัง ๒๘ เกวียน พระราชวังบวร ๖ เกวียน
 รวม ๓๔ เกวียน คิดเฉลี่ยเป็นองค์ ๓๒๖๘ องค์ รวมทั้ง
 ที่ก่อไว้เป็น ๔๒๒๕ องค์

การฉลองพระทราย ที่สวตมณฑ์ในวันจ่ายนี้มีพระ-
 สงฆ์สวตมณฑ์ ๓๐ รูป ใช้พระราชาคณะวัดที่ใกล้เคียงบ้าง
 ในวัดนั้นเองบ้าง นอกนั้นพระครูเจ้าวัด พระครูมุนิตยภัค

^{๕๙} ทั้งสิ้น พระพุทธรูปที่ใช้ตั้งการทำบุญนั้นในวัดนั้นเอง มีแต่
เครื่องนมัสการทองทิศไปตั้งที่พระมหาธาตุของหลวงมีเครื่อง
นมัสการกระบะมุก เวลาเย็นสวคมนต์ไม่เคยเสด็จพระราช
ดำเนินเลย ต่อเวลาเช้าเสด็จพระในวันสงกรานต์จึงได้เสด็จ
พระราชดำเนิน เริ่มมีข้าวบิณฑกของหลวงตั้งแต่วันนั้นไป
ในการพระทรายบรรคาศักดิ์ ส่วนพระมหาธาตุเวลาเช้ามีข้าว
บิณฑกอย่างพานสองชั้นตั้งสำหรับพระทรายบริวารข้าวบิณฑก
อย่างพานทองเหลืองชั้นเดียวอีก ๕๒ พาน เมื่อเสด็จทรง
จุดเครื่องนมัสการแล้ว เกษพระราชทานเทียนชนวนให้พระ
เจ้าลูกเธอไปจุดกระบะมุกและข้าวบิณฑกเหล่านี้ก่อน ต่อเมื่อ
พระสงฆ์ฉันเสร็จจึงเสด็จพระราชดำเนิน ทรงประน้ำหอมใน
ที่พระเจดีย์ทรายทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่พระทรายหลวง
ดูเป็นการเสด็จไปทรงอนุโมทนาในกรกุศลของพระบรมวง
ศานุวงศ์และข้าราชการอยู่ด้วยกลย ๆ ของไทยธรรมพระ
สงฆ์มีผ้าชุบอาบผืนหนึ่ง กับรูปมัตเทียนมัต และหมากพดู
การที่เสด็จ พระราชดำเนิน ในวันเสด็จ พระฉลอง พระทราย
บรรคาศักดิ์^{๕๕} ถ้าเป็นวัดที่ใกล้ๆ เช่น วัดราชประดิษฐ์ วัด
ราชบพิธเคยเสด็จพระราชดำเนินทุกปีมิได้ขาด แต่ถ้าเป็นวัด

ไกล ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น
วันพระนามบัญญัติ^(๑) วัดมหาพฤฒารามไม่ได้เสด็จพระราช
ดำเนินในแผ่นดินปัจจุบันนี้ วัดเทพศิรินทราวาสเสด็จพระ
ราชดำเนินบ้าง ไม่ได้เสด็จบ้าง ในแผ่นดินพระพุทธเลิศ-
หล้านภาลัย พระทราญวัดอรุณเสด็จพระราชดำเนินไม่ขาด

ในวันมหาสงกรานต์ เวลาทำสวดมนต์สร่งน้ำพระ-
ในพระบรมมหาราชวังแต่ก่อน ๆ มาในรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒
จำนวนพระสงฆ์ไม่เป็นแน่แล้วแต่ที่ทรงนับถือ ถึงว่าไม่ได้
เป็นราชาคณะ เป็นแต่อาจารย์วิปัสสนาก็ได้เข้ามาสร่งน้ำ
กรันตกมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงหล่อพระพุทธรูปเท่าพระ
ชนมพรรษาแล้ว ใช้จำนวนพระสงฆ์เท่าพระพุทธรูปเรียก
ว่าฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา พระราชทานไตร
แพร^{๕๕}ทงสน พระที่สร่งน้ำนั้นก็เป็นอันเท่าจำนวนพระชนม-
พรรษาเพิ่มขึ้นปีละองค์ ในรัชกาลที่ ๔ ใช้ตามแบบรัชกาล
ที่ ๓ มิได้ยกเอียง พระสงฆ์ที่จะสร่งน้ำนั้นเลือกที่มีอายุมาก
ถ้าได้แก่กว่าพระชนมพรรษาเท่าใดก็ใช้ได้^{๕๕}ทงสน ถ้ายังไม่
ครบจำนวน พระชนมพรรษา ก็เลือก พระราชา คณะที่มีอายุ
มากกว่าหึ่งปวง^{๕๕}เต็มเข้า ยกเสียแต่พระองค์เจ้าหม่อมเจ้า-

พระราชอาณะ ถึงพระชนมพรรษา^๕น้อยก็ได้ทรงนำ กร^๕นั้น
 ตกมาในรัชกาลปัจจุบันนี้ แรกเสด็จเสด็จด้วยราชสมบัติ
 พระชนมพรรษาเพียงสิบหก ถ้าจะทรงนำพระแต่สิบหก^๕รูป
 พระสงฆ์ซึ่งเคยได้รับพระราชทานทรงนำสงกรานต์^๕แต่ก่อน
 ก็จะขาดประโยชน์ ดูไม่สู้ควร จึงโปรดให้พระสงฆ์ซึ่งเคย
 ได้ทรงนำ^๕มาแต่ก่อนนั้นคงให้ทรงนำอยู่^๕ทั้งสน กร^๕นั้นเมื่อถึง
 มรณภาพล่วงไปก็โปรดให้ตั้งอัตราลงไว้ว่า ๖๐ รูป เมื่อขาด
 ๖๐ รูปไปก็เลือกพระราชอาณะที่มีอายุมากเพิ่มขึ้นอีกให้ครบ
 ๖๐ การทรงนำพระจึงได้คงเป็นจำนวนหกสิบมาจนถึงบัดนี้
 ถ้าสงกรานต์เป็นสี่วัน ก็แบ่งสวดมนต์แบ่งฉันในวันเนาทั้ง
 สองวัน ๆ ละ ๓๐ รูป ก็จะไม่ใช่ทรงน้อยเกินไป ถ้าจะแบ่ง
 วันละ ๘ รูปหรือ ๑๐ รูป ตามจำนวนพระชนมพรรษา
 อย่างเช่นแต่ก่อนก็ดูจะน้อยโหร่งนัก ในการทรงนำ^๕สง-
 กรานต์^๕ เพราะเป็นการฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา
 ด้วยพระพุทธรูปซึ่งตั้งในการ สวดมนต์ เสี่ยงพระ จึงได้เชิญ
 พระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษาออกตั้ง เริ่มแต่รัชกาลที่ ๓
 สิบมา^๕บัดนี้

เมื่อพระพุทธรูปพระชนมพรรษาออกตั่งเช่นนี้ ก็
 มีเครื่องนมัสการวิเศษเพิ่มขึ้น ก็มีเทียนรูปเล่มเล็ก ๆ เท่า
 พระชนมพรรษาองค์ละคู่ ดอกไม้องค์ละดอก เมื่อทรงจุด
 เทียนรูปเครื่องนมัสการนี้แล้ว พระราชทานดอกไม้ให้ภุช
 มาลานำขึ้นไปวางรายตรงหน้าพระพุทธรูปองค์ละดอก พระ
 แค้นเครื่องนมัสการ ก็ ใช้ โต๊ะถมพานทอง สอง ชั้น ไม่ใช้
 เครื่องทองใหญ่ตามธรรมเนียม รุ่งขึ้นในวันซึ่งเป็นวันเนา
 พระสงฆ์ฉันเช้าสำหรับตามธรรมเนียมเวลาหนึ่ง แล้วทรง
 ถวายไตรแพรพักแก่ก่อนใช้พัดตำมัจฉ์ แต่ครั้นภายหลังมา
 เกิดความกริ้วเปรี้ยวองค์หนึ่งซึ่งยังอยู่จนทุกวันนี้ เรื่องไว้
 เล็บยาวและถือพัดตำมัจฉ์กริดกรายทำ กิริยา ที่พัดนั้นไม่งาม
 เป็นที่ทรงรังเกียจจึงได้โปรดให้เลิกพัดตำมัจฉ์เสีย ใช้พัด
 ขนนกแทน แต่ก่อนมาพระสงฆ์ที่จะไปแห่งใด ถลอดจน
 เข้าในพระราชวัง มักจะมีพัดตำมัจฉ์มาในย่ามด้วยทุกองค์
 พระธรรมยุติกาก็ มักจะใช้พัดอย่างเลว ๆ ที่เป็นตีเปตีอก-
 ไปลง หรือสีม่วงไม่มีลวดลาย ในเวลานั้นมีชุมมาก เป็น
 แพ้ชั้นเนบออลสำหรับถวายพระธรรมยุติกาก็ ซึ่งเป็นต้นตำรว
 ถือพัดตำมัจฉ์ แต่พระมหานิกายที่เป็นผู้ใหญ่ ๆ ก็ดูไม่ไคร้

มิไกรใช้ นอกจากได้วันตรงน้ำ พวกหนุ่ม ๆ เอาอย่าง
 ธรรมเนียมไปถือหนามาก แต่มักจะใช้พัดทั้งาม ๆ มีสวค-
 ลาย ทั้งแต่เปรียญของกันนั้นดูกริ้วแล้ว การถือพัดตามจิวก็
 ซาไป จนมิไกรจะเห็นมีผู้ใดถือเข้าวัง แต่ข้างนอกอย่างไร
 ไม่ทราบเลย ข้าพเจ้าเป็นคนหูอยู่หน้าตาอยู่ไร ไม่รู้ไม่เห็น
 อะไร ว่าไม่ถูก แต่ที่จริงตามใจข้าพเจ้าเองไม่ได้นี้กรังเกียจ
 อันใดที่พระสงฆ์จะถือพัดตามจิว ถึงการที่กรังกรังนั้นก็ดู
 เป็นการเลยไปจากเล็บยาวคอก โดยจะถือกันขึ้นอีกก็จะไม่
 ว่าอันใด ด้วยการที่ห่มผ้าสองชั้นซ้อนเช่นธรรมเนียมใน
 ฤดูร้อนเป็นความลำบากร้อนรนมาก แต่ถ้าใช้พัดเกลี้ยง ๆ สี
 ดำหรือสีม่วงอย่างเช่นเคยถือมาแต่ก่อนนั้น จะดีกว่าที่จะใช้
 เป็นสีแปลบปลาบหรือมีสวคลายทองหยอง เว้นไว้แต่ถ้าผู้
 ใดไปเอาพัดแพรที่ผู้หญิงฝรั่ง ถือมา ใช้แล้วเห็นจะ ต้องตั้ง
 วิวาหบ้าง แต่ในการตรงน้ำสงกรานต์นี้ เป็นเฉพาะองค์
 พระสงฆ์ที่ทรงนับถืออยู่ถึงว่าจะ ชรอาพาธมาไม่ได้ก็ไม่ได้
 ยกเว้นต้องในฐานะนุกรมมาแทน ถ้าเป็นฐานะนุกรมมา
 แทนเช่นนั้นเพิ่มขวตน้ำหอมขึ้นอีกขวตหนึ่ง เพื่อจะได้ไป
 ถวายแก่ผู้ที่ไครคนนั้น เมื่อไครแล้วจึงออกไปตรง

น้ำเว้นไว้แต่ผู้ที่มาแทนไม่ได้ตรงน้ำด้วยที่ตรงน้ำ แต่ก่อนว่า
 ใช้อ่างหรือขันเซ่ง มีกาน้ำบัวตะกั่วอย่างไทย ๆ แต่ข้าพ-
 เจ้าไม่ได้เห็นหรือจำไม่ได้ มาจำได้เห็นแต่ที่ตรงหน้าพระที่
 นึ่ง ประพาส พิพิธภัณฑ์คือที่ พระที่นั่ง ศิวาลัย มหาปราสาท
 เกี้ยวนี้ และที่หน้าโรงกระษాปณ์เก่า ภายหลังที่สนามหน้า
 พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เข้างาไกรลาสในสวนขวาบ้าง ที่
 ตรงนั้นคาดปะรำผ้าขาวแขวนพวงดอกไม้สด ถ้าเป็นที่มี
 แดดส่อง เข้าไปถึง ที่ตรงก็ใช้ บึงตะวันออก อันหนึ่งบ้าง สองอัน
 บ้าง มีคนมาถือบ้าง ใช้บัวอย่างฝรั่งที่เปลี่ยนสายน้ำต่างๆ
 เพราะใช้น้ำท่อซึ่งสูบมาแต่แม่น้ำ ในเวลาที่ตรงนั้นประโคน
 แตรสังข์พิดพาทย์ มีสุหร่ายอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเครื่องราช
 บรรณการมาในครั้ง แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย ที่เกี้ยวนี้จะหาซื้อไม่ได้ ด้วยเขาเลิกแบบนั้น
 เสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าอยู่ข้างหยอดมาแต่เด็กจนเกี้ยวนี้ดูน่า
 เล่นนัก สุหร่ายนั้นไม่ได้กรอกน้ำตามธรรมเนียมใช้ขันควง
 ติดกับกระบอกฉีก กระบอกฉีกนั้นวางลงในขันแล้วสูบเข้า
 ไปข้างกันสุหร่าย อัดเข้าไปทั้งน้ำทั้งลมพร้อมกัน เมื่อเต็ม
 ที่แล้วหันสุหร่ายออกจากกระบอกฉีกมาคังไว้เท่าใด ๆ ก็ได้

เวลาที่สร่งน้ำพระจึงเปิดก็อก น้ำก็ฉีดออกจากสุหรัยเอง
 ไม่ต้องฟาดต้องเขย่าหรือบีบอย่างหนึ่งอย่างใดเลย น้ำเป็น
 สายเล็กพุ่งไปได้ถึงสิบศอกสามวา รวดถึงองค์พระได้ทุกองค์
 เว้นแต่ ท่านขุนศรีสยมพร แกมก ชลुकชลัก เกิดความบ่อย ๆ
 ก้อนน้ำอบ ที่แก สูบเข้าไปในนั้นมีผง เสียมมาก ๆ บางทีสายน้ำก็
 เบี้ยวเฉโก้ไซ่ บางทีก็ไหลปรืด ๆ อยู่เสมอปากช่องสุหรัย
 บางทีก็ถึงต้องแห่ต้องเป่ากันประทักประเคิด และอะไรมัน
 จะหลวม ๆ เพราะเก่าอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าสูบเต็ม ๆ มาตั้งไว้
 มักเป็นน้ำซึมซาบอบ.อบอยู่ทั่ว ๆ สุหรัย แก่ถ้าแก้ไขให้
 ดีคงก็ได้ สุหรัยเช่นนี้มีสองอันพอสุบผลัดเปลี่ยนกันหัน
 ไม่ขาดพระหัตถ์ คุณความคึกเก่าในเรื่องนี้เขาคึกว่าเครื่องบีบ
 น้ำอบฝรั่งที่มีมาใหม่ ๆ แต่ชมเพื่อเจ้าจะห้องเส็งหรืออย่าง
 ไรไม่ทราบเลย สุหรัยสองอันนี้ดูเป็นใช้น้ำอบอย่างเทือก
 แบ่งสคแต่น้ำอบก็ ๆ อย่างพระสุคนธ์ใช้สุหรัยลงยาอันหนึ่ง
 สุหรัยเงินอันหนึ่งสุหรัยลงยานั้นทรงประเวลาที่ พระจะขึ้น
 จากสร่งน้ำ สุหรัยเงินพระราชทานพระเจ้าสุกเชอไปประ-
 เวลาเมื่อพระเดินไปจากที่สร่งน้ำ แต่สุหรัยสองอันนี้ต้อง
 ใช้ฟาดอย่างเมื่อยแขน และมักเป็ชกเสื่อทั้งสองสุหรัยแล้ว

ยังมีน้ำอบกรอกขวดต่ออย่างเก่าไปเทซ้ำ ๆ ลงในมือพระอีก
 แห่งหนึ่งด้วย พระสงฆ์ที่ลงสร่งน้ำที่ละสองบ้าง สามบ้าง
 สี่บ้างตามบรรดาศักดิ์และตามที่มาที่น้อย ใช้นุ่งสบงห่ม
 อังสะของเดิม สร่งน้ำแล้วจึงไปห่มไตรแพรซึ่งได้พระราช-
 ทานใหม่ แล้วกลับไปฉันข้าว.เช่นในท้องพระโรง ไม่มีของ
 ไทยธรรมอันใดนอกนี้อีก วันนั้นพระสงฆ์อนุโมทนา มีสัตตพ-
 พุทธากด้วย

ในเวลาบ่ายของวันเนานั้น เป็นเรื่องฉลองพระทราย
 เตียงยก คือพระทรายที่ก่อบนมา ๑๐ องค์ ได้กล่าวมาแล้ว
 ข้างต้น ตั้งไว้ที่เจดียงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันออก
 ออกเวลาค่ำพระราชทานระสวกมณฑ์ ๓๐ รูป

รุ่งขึ้นวันเถลิงศก เวลาเช้าพระพุทธรูปก็เปลี่ยน
 เชิญพระพุทธรูปพระชนมพรรษาที่ตั้งบนพระที่นั่งเศวตฉัตร
 กลับ พระที่นั่งเศวตฉัตรไว้เป็นที่ตั้งพระบรมอัฐิ พระ
 พุทธรูปที่ใช้ในเช้าวันนี้ตั้งที่โต๊ะหมู่หรือบนธรรมาสน์ เชิญ
 พระชนมพรรษาวันของพระบรมอัฐิ และพระอดีตซึ่งได้กล่าว
 มาแล้วในการทำบุญกาลานุกาลแต่ก่อนออกตั้งและเค็มพระ
 สงฆ์ฉันขึ้นตามจำนวนพระอัฐิที่สลับปกรณ์ในท้องพระโรง

พระสงฆ์สารภณันเข้าเพลเหมือนกัน แต่ไม่มีสรงน้ำ คือ
 ตั้งแต่เวลาเข้าเสด็จทรงบาตร เป็นการทรงบาตรนักขัตฤกษ์
 เหนืออย่างเข้าพรรษาและตรุษ แล้วเสด็จขึ้นหอพระ เจ้า
 พนักงานเชิญพระบรมธาตุ ในระย้ากินนรออกมากองไว้บน
 พานแก้ว เป็นเป็นห้าส่วนตามโกศพระบรมธาตุ และมี
 เครื่องพระสุคนธ์ตั้งอยู่ข้างนั้น ทรงฉลองพระหัตถ์ลงยาสรง
 พระบรมธาตุแล้ว ทรงสุหร่ายประพรมพระพุทธรูปในหอ
 พระนั้นทั่วทุกแห่งแล้วจึงเสด็จหอพระบรมอิฐ เจ้าพนักงาน
 เชิญพระบรมอิฐลงมาตั้งไว้ที่มายาวเรียงตามลำดับ เปิดพระ
 โกศไว้ทุกองค์ ทรงน้ำหอมสรงพระบรมอิฐซึ่งอยู่ในหอพระ
 แล้ว จึงสรงพระอิฐซึ่งไม่ได้อยู่ในหอพระที่เจ้าพนักงาน
 เชิญมาตั้งไว้ที่พระแท่นสีหบัญชร แล้วจึงได้เสด็จออกทรง
 ประเคน พระสงฆ์รับพระราชทานฉันเข้าถ้าพระฤกษ์สรง
 มุรธาภิเศกเข้า ก็สรงมุรธาภิเศกก่อนแล้วจึงได้สดับปกรณ์
 และเลี้ยงพระเพล ถ้าพระฤกษ์สาย บางทีก็สดับปกรณ์ก่อน
 ฉันเพล แล้วจึงสรงมุรธาภิเศก ไม่เป็นกำหนดแน่ผ่อนไป
 ผ่อนมาตามฤกษ์ การตักแตงตั้งพระบรมอิฐก็เหมือนกับกา
 ลานุกาลอื่น ๆ แปลกแต่พระบรมอิฐเชิญออกช้ากว่าการ

อื่น ๆ คุ้มในการเสด็จขึ้นหออพระนั้น พระบรมวงศานุวงศ์
ฝ่ายในนำผ้าคู่ขึ้นมาถวายสดับปกรณ์พระบรมอัฐิ มีน้ำอบขึ้น
มาสรองพระบรมอัฐิพระอัฐิคุ้ม เมื่อเสด็จออกข้างหน้าแล้ว
จึงได้สรอง ต่อสรองแล้วเจ้าพนักงานจึงได้เชิญพระบรมอัฐิ
ออก

บัดนี้ จะว่าด้วยเรื่องสร้างมูรธาภิเษก ซึ่งเป็นธรรมเนียม
มีมาแต่โบราณ พระเจ้าแผ่นดินทรงในวันเสด็จเสด็จเสด็จ
มิได้ขาด ไม่มีคราวยกเว้น มีบ้างไม่มีบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง
เหมือนอย่างการเฉลิมพระชนมพรรษาปรับเปลี่ยนทักษา
จันทรุปราคา สุริยุปราคาหรือสนามพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น
มีมาในกฎมนเทียรบาล การสร้างมูรธาภิเษกสงกรานต์นี้ ดู
เป็นตำแหน่งของพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะต้องสร้างสำหรับบ้าน
เมือง มิใช่สร้างอย่างพระหรืออย่างคนแก่ได้รดน้ำ ก็เป็น
การแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่ธรรมเนียมสงกรานต์แล้วลูกหลาน
พี่น้องต้องไปรดน้ำผู้ใหญ่ในตระกูลที่เป็นที่นับถือ แต่พระ
เจ้าแผ่นดินถึงจะทรงพระชราเท่าใด พระบรมวงศานุวงศ์
ไม่มีผู้ใดได้ถวายน้ำเหมือนอย่างพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรง
พระชราอื่น ๆ เลย มีแต่สร้างมูรธาภิเษกนี่อย่างเดียว

พระแท่นทรงมูรธาภิเษก แต่ก่อนก็ใช้แต่พระแท่น
 แฉกฟ้า มีบัวกลุ่มกาขาวปักทองตามขอบ ตั้งบนฐานเตี้ย
 มีพนักปักฉัตรเครื่องมูรธาภิเษก ไม่ได้ใช้ทั้งสหัสธารา ทรง
 ตักในขันทรงเหมือนอย่างทรง เครื่องใหญ่ตามธรรมเนียม
 ด้วยเพดานพระแท่นนั้นมีแต่ระบายรอบ ไม่ได้ปักเศวตฉัตร
 สหัสธารา คงใช้แต่เวลาบรมราชาภิเษกด้วยมณฑปพระกระ
 ยาสنانเป็นซุ้มยกเป็นที่ชอนถ้ำน้ำได้ เพราะเหตุที่ไม่ใคร
 จะได้เคยใช้สหัสธาราเช่นนั้น เมื่อบรมราชาภิเษกพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพนักงานจัดการไม่ชำนาญ
 เมื่อเวลากระตุกเชือกแบ็นชักเสีย กระตุกแรงเชือกขาดน้ำ
 ไม่เดินต้องตั้งบันขึ้นไปเปิด แต่นั้นมาพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระราชดำริพระแท่นทรงขัน
 ใหม่ ให้ใช้สหัสธาราได้ทุกครั้ง คือให้มีเศวตฉัตรตั้งอยู่บน
 หลังเพดานพระแท่น เป็นที่บังถ้ำน้ำ พระแท่นเช่นนั้นเมื่อจะ
 ว่างไป ความยิ่งกว่ามณฑปพระกระยาสنانเสียอีก เมื่อจะตั้ง
 จะประกอบควบคุมก็ง่าย ด้วยเป็นของเบาๆ ทงสน เป็น
 พระราชดำริอันดียิ่งนัก และสหัสธารานี้ยกไว้เป็นพระเกียรติ
 ยศใหญ่ ใช้ได้แต่เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวแต่โบราณ

มา ถึงว่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หรือพระมหาอุปราช
 สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีซึ่งพระราชทานพระเกียรติยศให้สรอง
 พระตำเบญจกัณฑ์ ทรงพระที่นั่งพุดตาล ได้บวรเศวตฉัตร
 เจ็ดชั้น ก็ไม่ได้เคยพระราชทานให้สรองสหัสธาราแต่สักครั้ง
 หนึ่งเลย สหัสธาราเป็นของคู่กันกับนพปฎลมหาเศวตฉัตร
 เมื่อพระแท่นมียอกเป็นนพปฎลมหาเศวตฉัตรแล้วมีสหัสธา
 ราภายในนั้น ดูก็น่าชมควรดูเรื่องมาก น้ำซึ่งใช้ในสหัส
 ธารานั้นใช้น้ำสี่สระคือ น้ำสระแก้ว สระเกษ สระกา สระ-
 ยมนา รวมกัน น้ำสี่สระนี้^(๑) เป็นน้ำสำหรับบรมราชาภิเษก
 มาแต่ครั้งพระร่วงกรุงสุโขทัยมีลัทธิถือกันว่า น้ำสี่สระนี้ ถ้า
 ผู้ใดเอาไปกินอาบเป็นเสนียดจัญไรมักให้เบื่อยพัง และมี
 อันตรายต่าง ๆ ที่ว่านี้ตามคำกล่าวไว้แต่โบราณ ผู้ที่มีความ
 เคารพยำเกรงต่อพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ก็ไม่มีผู้ใดที่จะคิดอ่าน
 ทดลอง ได้ทราบคำเล่าบอกว่า มีผู้ที่ฟังๆ วุ่นวายได้ทดลอง
 ก็บังเกิดอันตรายต่าง ๆ เพราะผู้นั้นมีจิตใจไม่สุจริตอยู่แล้ว
 ครั้นจะพรรณนายนายยาวไปก็ดูเป็นจะเชื่อถืออะไรมิได้อยู่ ขอ
 สงบไว้ที่หนึ่งตัวสหัสธารานี้ทำด้วยเงินมีช่องปรุเป็นฝักบัว

(๑) สี่สระอยู่ในเขตสุพรรณบุรี

แล้วมีดอกจำปาทองคำห้อยรายรอบ เมื่อเสด็จขึ้นสู่ที่ทรง
 เครื่องพระกระยาसनานเสร็จแล้วจางวางและเจ้ากรมภูษามา
 ลาจึงได้กระตุกสายเชือกให้เป็นที่ขดเคลื่อนเปิดน้ำลง ตาม
 ท้องสหัสธารา แต่พระแท่นนั้นเพราะเป็นการทรงประจำปี
 อยู่เสมอ จึงได้โปรดให้ก่ออิฐหุ้มศิลาขึ้นไว้ที่ปากอ่างปลา
 เงินปลาทองข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อเวลาจะทรง
 มุรธาภิเศกก็มีแต่เสาโครงเพดานและอ่างทรงมาตั้ง ถ้าไม่ใช่
 เวลาทรงก็เป็นพระแท่นโถงสำหรับประทับประพาสชมปลา
 เงินปลาทอง แต่เวลาทรงมุรธาภิเศกในที่อื่น จึงได้ตั้ง
 พระแท่นไม้อย่างแต่ก่อน ถาดซึ่งเป็นเครื่องรองที่ทรงนั้น
 ในการบรมราชาภิเศกมีตำราให้ใช้ถาดทองแดง ถาดนั้น
 เป็นรูปกลม แต่การทรงมุรธาภิเศกตามธรรมเนียมเช่นนี้ใช้
 อ่างไม้รูปรี เป็นไม้หน้าใหญ่ทั้งแท่ง ที่ขอบอ่างนั้นปิด
 ทองคำเปลวพื้นอ่างคงไว้เป็นไม้ ไม้ที่สำหรับประทับทรง
 เรียกว่าตั้ง ทำด้วยไม้มะเดื่อรูปกลม มีชาติหุ้มผ้าขาว ตั้ง
 ไม้มะเดื่อนั้นเป็นเครื่องสำหรับอภิเศก ใช้เฉพาะแต่พระเจ้า
 แผ่นดิน พระอัครมเหสี พระราชเทวี และพระสังฆราชกับ
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เกษโปรดให้มีเวลาทรงและ

โสกันต์ รับพระสุพรรณบัฏ ไม่เป็นของใช้ทั่วไป เป็นของ
เฉพาะแต่ผู้ที่ได้รับอภิเชก เมื่อวันที่ทรงมูรธาภิเชกนั้นเป็น
วันใดก็จัดที่ทรงฉ้นพระพักตร์ต่อทิศศรีของวันนั้น ฉ้นพระ
ขนองตรงทิศกาลกิณีในพื้นทีอ่าง ซึ่งเป็นที่ห้อยพระบาทริม
ตั่งนั้น ทอดใบไม้นามกาลกิณีเป็นที่ทรงเหยียบในเวลาทรง
ที่ทรงพระพักตร์ตั้งภาคทรงพระพักตร์มีครอบเครื่องมูรธาภิ-
เชก เมื่อเพลาทรงเครื่องมูรธาภิเชกไขน้ำสหัสธาราแล้ว ภู
ษามาลาจึงได้ถวายพระเต้าค่าง ๆ อย่างเช่นที่กล่าวมาแล้วใน
เรื่องจักพระแท่นมณฑลในการพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินท์ยก
เสียดแต่พระเต้าปทุมนิมิตร ๔ องค์ เป็นแต่ทรงตามธรรมเนียม
เช่นนี้ไม่ได้ใช้ เมื่อสิ้นพระเต้าภูษามาลาแล้ว ชาวที่
ใหญ่จึงได้ถวายพระเต้าห้ากษัตริย์และพระเต้าทองขาว ไทร
ถวายพระเต้านพเคราะห์ พระมหाराชครูพิธถวายพระเต้า
เบญจกัพย์ ๆ นี้ ซึ่งไปเป็นหน้าที่ของพราหมณ์ถวายนั้น
เพราะไม่ได้เป็นน้ำพระพุทธรมนต์ เป็นน้ำพราหมณ์ เรื่อง
เดียวกันกับพระราชพิธีต่าง ๆ ที่จะทำแล้วต้องสร้งน้ำเทว-
รูปถวายน้ำเบญจกัพย์ เช่นได้กล่าวมาในพระราชพิธีศรียม
พวยเป็นต้น พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ได้รับยศและการปฏิบัติ

บุษายของพราหมณ์ เหมือนอย่างพระเป็นเจ้า คือพระอิศวร
 นารายณ์องค์หนึ่ง จำเดิมแต่บรมราชาภิเษกมา พราหมณ์ก็
 ถวายเท้าเบญจกัณฑ์ให้สรงและเชิญเสด็จขึ้นภัทรบิฐซึ่งวางคา
 ไรยเบ้งอย่างเช่นเชิญพระเป็นเจ้า^๕ และอ่านเวทสรร
 เสริญไกรลาส เบญจกัณฑ์^๕ นั้นมีคนหุบป่าตาเดือนแต่ช่างเคา
 เขาเคาเล่าต่าง ๆ แต่ที่แท้พระเท้าเบญจกัณฑ์สำหรับพระเจ้า
 แผ่นดิน^๕ ผู้ใดเอาไม่ถูก ผู้เล่าเรื่องก็ไม่รู้จัก ใ้^๕ ออกชื่อเมื่อ
 ตะกน^๕ แต่จะแปลชื่อเบญจกัณฑ์^๕ ก็ไม่ออก แต่ถึงว่าจะไป
 หาผู้รู้แปลชื่อออก จะเป็นพระราชาคณะผู้หลักผู้ใหญ่ผู้ใดก็
 แปลออกแต่ชื่อ ที่จะบอกลักษณะอาการของพระเท้านั้นไม่
 ถูกเลย เว้นไว้แต่ได้เห็น ด้วยพระเท้านั้นไม่ต้องกันกับชื่อถ้า
 คิดตามชื่อคงจะต้องเข้าใจว่าห้าห้องหรือห้าลอน ที่แท้พระ
 เท้านั้นเป็นเท้าตามธรรมเนียม มีแผ่นทองคำลงยันทึกลม ๆ
 ห้าแผ่น^๕ แลอยู่ในน้า^๕ ก้นพระเท้า การที่ชื่อพระเท้าไม่ถูกกันกับ
 พระเท้านั้นพระบาทสนเด็จ^๕ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระ
 ราชดำริหลายอย่างทรงเห็นว่าของเดิมเขาจะเป็นห้าห้องดอก
 กระมัง ก็ได้โปรดให้ลองทำขึ้นองค์หนึ่ง มีดอกนพเก้าอยู่
 กลาง ภายในดอกนพเก้ามีชายืนลงไปห้าขา ใช้โลหะขา

อย่าง เป็นข้ากษัตริย์ ลงยันต์เบญจกัณฑ์ตามขาทั้งห้าขา แต่
 เป็นทรงล้าลองขึ้น ไม่อาจที่จะเปลี่ยนพระเต้าเบญจกัณฑ์
 เก่าคงใช้เป็นแต่สำหรับภาษามาลามาถวายเหมือนพระเต้าอื่น
 พระเต้าเบญจกัณฑ์องค์เก่ามีมาแต่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ถูกเป็นอัครรรยอยู่ ที่บ้านเมือง
 เวลานั้นไม่ปรกติเรียบริ้อย เหตุใดสิ่งของซึ่งมีราคามากงค
 งามถึงเพียงนั้นจึงได้เข้ามาขายถึงกรุงเทพฯ พระเต้านั้นทำ
 ด้วยไมราสีเหลืองทั้งแท่งมีหูในตัว ทรวดทรงสั้นฐานนั้นก็
 เป็นอย่างแขกหรืออย่างฝรั่ง ที่ชอบฝาและตัวพระเต้ามี
 เฟืองประดับด้วยเพชรเป็นเรือน ทับทิมเป็นดอก พระเต้า
 นั้นมีมาแต่ประเทศอินเดีย พ่อค้าแขกคนหนึ่งได้รับพระบรม
 ราชานุญาตไปจัดซื้อมาพร้อมกับเครื่องราชูปโภคอื่น ๆ หลายน
 อย่าง พิศุเคราะห์ดูฝีมือที่ทำไม่ใช่เป็นฝีมือแขก เห็นจะมา
 แต่ประเทศยุโรป จะเป็นมหารายาในประเทศอินเดียองค์
 ไคองค์หนึ่งสั่งให้ทำ แต่ภายหลังจะมีเหตุขัดสนอย่างไรจึง
 ได้ซื้อขายเป็นการเลหลังมา ราคาจึงไม่สู้แพง เมื่อว่าตาม
 ฝีมือที่ทำทางเพชรและพลอยและพลอยทับทิมซึ่งเป็นพลอยมี
 ราคามากในเวลานั้น ถ้าจะสั่งให้ทำใหม่ราคากงจะไม่ต่ำกว่า

ร้อยห้าสิบชั่ง พระเจ้าองค์นี้^{๔๕}ได้ใช้เป็นพระเจ้าสำหรับบรม
 ราชาภิเษกมาแต่ปฐมรัชกาลและในเวลาเมื่อเสด็จขึ้นพระ
 ที่นั่งอัฐทิศ ราชบัณฑิตถวายภูมิสถานพระราชอาณาเขต
 ถ้วยน้ำ ก็ทรงรับถ้วยพระเจ้าเบญจกัณฑ์องค์นี้^{๔๕} แต่
 แต่พระเจ้าองค์นี้ไม่ได้ใช้สร้างแต่เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินองค์
 เดียวมีตำราว่าบรรดาสมเด็จพระน้องยาเธอเจ้าฟ้า สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ซึ่งพระมารดาเป็นลูกหลวงหลานหลวง
 ในพระบรมราชวงศ์ มิใช่เช่นเจ้าฟ้าคุณทูล ถ้าพระเจ้า
 แผ่นดินโปรดพระราชนานให้สร้างก็สร้างได้ไม่มีเสียดจัญไร
 แต่ต้องพระราชนานเองถวายพระหัตถ์^{๔๖} ไม่ได้ใช้พราหมณ์
 ถวาย ได้เคยพระราชนานมาแต่เดิมหลายพระองค์ แต่ถ้า
 เจ้านายซึ่งพระมารดาไม่ได้เป็นลูกหลวงหลานหลวงถึงจะได้
 รับบรรดาศักดิ์ใหญ่เช่นกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพ
 ใต้รับอุปราชาภิเษกนั่งตั้งไม่มะเดื่อมีเศวตฉัตรเจ็ดชั้น และ
 กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีได้ทรงรับสมณุตมาภิเษกนั่งตั้งไม่
 มะเดื่อ ก็ไม่ได้พระราชนานพระเจ้าเบญจกัณฑ์ ถ้วยถือว่า
 กลับเป็นเสียดจัญไร การที่ถือเช่นนี้มาตามทางลัทธิ
 พราหมณ์ซึ่งถือชาติอย่างเช่นเป็นอยู่ในประเทศอินเดีย ต่อ

เป็นขัตติยสองฝ่าย จึงนับเป็นขัตติยแท้ พราหมณ์สองฝ่าย
 จึงนับเป็นพราหมณ์แท้เป็นต้น ธรรมเนียมพระราชทาน
 พระเต้าเบญจกัณฑ์ ยิ่งคงยิ่งย่นมาจนปัจจุบันนี้แต่พระเต้า
 เบญจกัณฑ์ใหญ่ ใช้ต่อเมื่อเวลาสร้างมูรธาภิเศกเป็นการใหญ่
 การประจำปีใช้แต่วันเถลิงศกและเฉลิมพระชนมพรรษา ถ้า
 สร้างมูรธาภิเศกสุริยุปราคาจันทรุปราคาใช้พระเต้าเบญจกัณฑ์
 น้อยศิลาหยกเขียวจุกเป็นตอกนพรัตน์ ไม่มีเครื่องประดับ
 อื่นๆแต่มียันต์ห้ารองเหมือนพระเต้าเบญจกัณฑ์ใหญ่ เมื่อพระ
 มหาราชครุถวายพระเต้าเบญจกัณฑ์แล้ว จึงถวายน้ำพระมหา
 สังข์ที่พระหัตถ์แล้ว ถวายข้างพระชนอง เจ้ากรมปลัดกรม
 พราหมณ์ทั้งปวงนอกนั้นถวายพระมหาสังข์ห้าซึ่งยังเหลืออยู่
 สองคี่ คือพระมหาสังข์ทอง พระมหาสังข์เงิน พระมหา
 สังข์นาก พระมหาสังข์งาจำเริญและสังข์สำริด เครื่องมูรธา
 ภิเศก หน้าที่พราหมณ์พฤคคิบาลถวาย เมื่อพราหมณ์ถวาย
 น้ำสังข์เสร็จแล้ว จึงเสด็จขึ้นเปลื้องพระภูษาถอก คือพระ
 ภูษาขาวและทรงสะพักขาวพระราชทานแก่พระมหาราชครุ
 พราหมณ์ ในขณะที่เมื่อสร่งนั้นประโคมสังข์ทักษิณาวัว
 สังข์อุตราวัว บัณเฑาะว์ฆ้อง ชัยแตรสังข์พิณพาทย์ มี

มโหรีกรรมภาษามาลา ซึ่งเป็นของมีมาแต่เดิมสูญไปเสียใน
 รัชกาลที่ ๔ มาจัดขึ้นในปัจจุบันนี้อีกสำหรับหนึ่ง ถ้าวันใดเป็น
 วันที่ทรงมูรธาภิเษกก็ทรงพระภาษาตามสัวัน แต่ลัทธิสัวันของ
 กรรมภาษามาลาไม่เหมือนกันกับที่ใช้สัทตาม กำลังวันอยู่สองสี่
 คือวันพฤหัสบดี ตามที่โหรว่าเป็นสี่เหลือง ภาษามาลาว่าสีน้ำ
 เงินวันศุกร์ซึ่งว่าเป็นสี่เลื่อมประกัสสรหรือใช้สีน้ำเงินกันอยู่
 ๕ ภาษามาลาว่าสี่เหลือง เรื่องสัทเถียงกันนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงชักใช้ไล่เสียดพระยาอุทัยธรรม
 (เพชร) ปู่พระราชโกษาเตี้ยวัน (๑) หลายครั้งหลายคราว
 แก่ไม่ยอมเลยเป็นอันขาด ว่าตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 ยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้เกิดตั้งเถียงกันแล้วตกลงตามอย่างภุ
 ษามาลาเช่นนั้น ว่าเคยใช้มาแต่ครั้งกรุงเก่า เพราะตระกูลนี้
 เขาเป็นภาษามาลาแต่แผ่นดินพระมหาบุรุษเพทราชา สืบ
 เนื่องตระกูลกันมาไม่ได้ขาด บิดาพระยาอุทัยธรรม (เพชร)
 เป็นผู้อยู่งานเครื่องสูง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เมื่อ
 เสด็จกลับจากเมืองนครเสียมราฐเมื่อจะปราบดาภิเษกเสด็จ

(๑) คือพระยาอุทัยธรรม (หรุ่น) เวลานั้นยังเป็นพระราชโกษา เป็น
 มุตรพระยาราชโกษา (จันทร์)

ประทับปลับปลาหน้าวัดพระเชตุพน เวลานั้นเป็นมหาศเล็ก
 เลว รับสั่งเรียกให้มาอยู่งานเครื่องสูง ยกย่องว่าเป็นตระ
 กูลเก่า พระยาอุทัยธรรม (เพชร) ก็ได้รับราชการทรง
 เครื่องใหญ่ มาแต่รัชกาลที่ ๑ จึงเป็นที่พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือว่าเป็นผู้มาก การที่ยืนยัน
 เรื่องสีวนนักทรงยอม ถ้าทรงมูรธาภิเศกแล้วก็ทรงพระภูษา
 สีวนแบบภูษามาลา เว้นไว้แต่ถ้ารับเปลี่ยนทักษาต้องตกลง
 ยอมตามสีโหร การเรื่องเดียวกันในภูษามาลาเช่นนี้ยังมีอีก
 เรื่องหนึ่ง คือพระชฎากลับ และพระชฎาเดินหน ก็เป็น
 เรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งอยู่เสมอ
 แต่ทรงถือเสียว่าเป็นลัทธิภูษามาลา ลัทธิอื่นไม่เห็นทรงตัด
 สิ้นเด็ดขาดถ้าจะเป็นการผิดในภูษามาลา ก็คงจะเลื่อน
 เหมือนเรื่องเครื่องแต่งตั้งนางมหาสงกรานต์ที่ได้กล่าวมา
 แล้วนั้น เมื่อทรงเครื่องเสร็จแล้ว ไบไม้อันใดต้องกับสีวน
 พระชนมพรรษาเต็ม ก็ทรงตัดอกไม้นั้น ไบไม้อันใด
 ต้องกับเศษวันพระชนมพรรษาเต็ม ก็ทรงถือบไบนั้น แล้ว
 จึงเสด็จออกทรงสดับปกรณ์แล้วก็ออกพระสงฆ์ยถาสัพพี วัน
 นั้นมีมหาสิเม พระทรายเที่ยงยกนั้น เมื่อเวลาพระสงฆ์ไป

แล้ว ทรงสุหร่ายประพรมน้ำหอม และในเวลาเมื่อพระ
 สงฆ์ฉันข้าวบิณฑกตงที่พระทรายทุกองค์ด้วย เวลาเสด็จ
 ขึ้นแล้วตั้งบายศรีเวียนเทียนพระทรายเสร็จแล้ว จึงได้มีกระ
 บวนแก่พระทรายออกไปส่งวัคมหาธาตุ จำนวนกระบวน
 แห่งธมมังกรหน้า ๓๐ หลัง ๒๐ คู่ แห่งหน้า ๓๐ หลัง ๒๐
 กลองชนะ ๒๐ จำปี ๑ จำกลอง ๑ แตรอง ๖ แตรฝรั่ง
 ๔ สังข์ ๑ พระทรายนั้นไปเทไว้ตามลานวัดเฉยๆ ไม่มี
 พิธีตรองอันใด

เครื่องไทยทานซึ่งสำหรับใช้สดับปกรณ์ในการสงกรานต์
 นี้ ใช้ผ้าคู่คือผ้าขาวเนื้อหนาขนาดผ้าถุงผืนหนึ่ง ผ้าขาวเนื้อ
 บางขนาดผ้าห่มผืน ๑ อย่างพระภูษากอกที่สร้างพระมูรธาภิเศก
 นั้นเองเป็นผ้าสำหรับคฤหัสถ์ก่อกองหม่มไม่เป็นของสำหรับพระสงฆ์
 เลย แต่ซึ่งเกิดใช้ผ้าคู่เช่นนี้ทำบุญขึ้นนั้นเห็นว่าจะมาจากผ้าถุง
 ห่มรัตนัสการานต์ซึ่งใช้กันอยู่ทั่วไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินก็
 พระราชทานรัตนัสการานต์และขั้วราชการผู้ใหญ่สูง
 อายุ สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ในแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะพระราชทานน้ำผู้
 โดบ้างสืบไม่ได้ความ ได้ความแต่เพียงที่พระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งเล่าว่าได้ทรงเป็นผู้รับผ้าหลวงไปส่ง
 เจ้ากลอแก้วไพฑูริย์ คือกรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งได้เป็นพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอในเวลานั้น เมื่อเวลาเสด็จไปถึงแล้ว ท่านเคยรับสั่ง
 เรียกกรมหมื่นนรินทร ซึ่งเป็นสามีให้มาเฝ้า สอนให้กราบเสีย
 ว่าเจ้าไม่ได้เป็นเจ้าเป็นนาย กรมหมื่นนรินทรก็มาหมอบอยู่ที่
 เฉลียงต่ำ ๆ รับสั่งเล่าเป็นการสนุกในเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่
 พอได้เค้าว่ากรมหลวงนรินทรเทวีเป็นผู้ได้รศนำองค์หนึ่งแต่
 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ความว่า
 พระราชทานรศนำแต่พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ น้อยพระองค์ นอก
 นั้นมีเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งมีอายุไล่เลี่ยกับกรม
 สมเด็จพระศรีสุลาลัยห้าหกคน ท่านพวกนั้นได้พระราชทาน
 เงินคนละ ๒ ชั่งด้วย ส่วนที่ทรงนำกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย
 นั้น มีผ้าลายผ้าแพรขาวสองสำหรับผ้าลายกุดีหนึ่งต่างหาก
 แพรขาว ๒ ม้วน தாகอีกม้วนหนึ่ง เงินตรา ๒๐ ชั่ง ใน
 รัชกาลที่ ๔ บรรดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ และพระเจ้าพี่นาง
 เธอ เสนาบดี ซึ่งมีอายุแก่กว่าพระชนมพรรษา ถ้าอายุครบ
 ๖๐ ปี ถ้วน ก็ได้พระราชทานรศนำทุกท่าน ในรัชกาลปัจจุ
 บันนี้ก็เหมือนอย่างแบบรัชกาลที่ ๔ เว้นแต่กรมสมเด็จพระ

สุตารัตนราชประยูร ใช้ตามแบบกรมสมเด็จพระศรีสุลาลัย
 นอกนั้นฝ่ายหน้าได้พระราชทานผ้าลายสำหรับหนึ่ง ผ้าพื้นสำหรับ
 หนึ่ง ฝ่ายในผ้าลายทั้งสองสำหรับ ยังมีท่านเรื่องซึ่งเป็นขรัว
 ยายทวดรับเบียดหัวคามาแต่ในรัชกาลที่ ๔ เป็นขรัวยายสมเด็จพระ
 พระนอญยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์
 ได้พระราชทานรศหน้าผ้าลายแพรขาว ๒ สำหรับ และเงิน ๓ ชั่ง
 เสมอมา ทักกล่าวขี้ดยาวด้วยเรื่องรศหน้านั้นด้วย และเพื่อจะยก
 เป็นเหตุพิจารณาในเรื่องผ้าคู่สัปกรณด้วย จึงได้กล่าวไว้ใน
 หนังสือนี้ เพราะการพระราชกุศลในสงกรานต์นั้นอยู่ข้างลำบาก
 หลายเรื่องหลายอย่างนัก บัดนี้จะได้กล่าวด้วยเรื่องผ้าคู่ต่อไป
 ผ้าคู่ที่ใช้ทำบุญอยู่เป็นอย่างกฤหัสถ์นั้น คงจะออกจากผู้ที่ได้
 เคยรับพระราชทานผ้ารศหน้าแต่ยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าจะใช้ผ้าลาย
 ผ้าแพร อย่างเดิม ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่พระสงฆ์
 หนักขึ้น จึงได้เปลี่ยนใช้เสียเป็นผ้าขาว คำที่เรียกว่าผ้าคู่ นั้น
 คู่เสียงอยู่ข้างจะเพราะ เข้าเค้าบาลาบาลี มีผู้ให้คู่ผ้าแก่ใครๆ
 เป็นรางวัล มีผู้ถวายคู่ผ้าแก่พระพุทธรเจ้าเช่นโกมารภักเป็นต้น
 คำว่าคู่ผ้าที่ใช้มาในบาลีเช่นนั้น คงจะเป็นผ้าสองผืน แต่ผืนโต
 สำหรับใช้นุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง เพราะปรกติกคนในประเทศ

อินเดีย เวลานั้นจนตลอดเวลานี้ก็ ยังใช้ผ้าถุงผืนโต ๆ ผ้า
ห่มผืนโต ๆ สดงผืน คนที่เป็นคฤหัสถ์กับพระสงฆ์แต่งตัวจะ
ไม่ใคร่ผิดกันนัก จะแปลกแต่สีเป็นย้อมผาดพวกหนึ่ง ใช้ผ้า
ขาวล้วนหรือสีต่าง ๆ พวกหนึ่ง คู่ผ้าของคฤหัสถ์เมื่อถวายพระ
สงฆ์ ๆ ก็ใช้ถุงห่มได้พอ แต่ผ้าคู่ของเราไม่ได้การ อยู่ข้าง
จะไม่เป็นประโยชน์แก่พระเลย เกือบ ๆ จะเหมือนได้พัดทาง
ปลาเป็นของไม่มีราคาค่าอันใด เพราะจะบริโภคใช้สอยไม่ได้
สำหรับแต่จะให้บันลือเปลี่ยนเท่านั้น แต่ชื่อยังเพราะที่อยู่
และไม่เปลืองอันใดด้วยจึงยังได้ใช้สืบมา ผ้าคู่ของหลวงที่
สำหรับสดับปกรณนั้น แต่เดิมก็มีแต่เฉพาะพระบรมอัฐิ
พระอัฐิที่สดับปกรณในท้องพระโรง (คือหมายเอาพระอัฐิ
กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์อยู่วังหลวงด้วย) นอกนั้น
ก็ไม่มีผ้าคู่ของหลวง ใช้ผ้าคู่ที่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า
ฝ่ายในนำมาถวายสำหรับสดับปกรณ เฉลี่ยไปพระราชวังบวร
บ้าง หอพระนาคบ้าง ไม่ได้เฉพาะพระองค์พระอัฐิเจ้านาย ๆ
ที่อยู่หอพระนาคก็มี ที่ไม่ได้อยู่ในหอพระนาคก็มีถ้าพระอัฐิ
โตที่ไม่ได้อยู่ในหอพระนาคก็เป็นแล้วกันไป ด้วยการพระราช

กุศลแต่ก่อนอยู่ข้างเขมิตไม่มีการใหญ่โตอันใดการพระราชพิธี
 สำหรับแผ่นดินแล้วก็ผ้าอาบผืนเดียวทั้ง^{๕๕} สิ้นตลอดจนบรมราชา
 ภิเษก การพระราชกุศลพิเศษเป็นการจรมิไทยทานมากมาย พึ่ง
 เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ แต่การสดับปกรณ์สงกรานต์^{๕๖} นั้นยัง
 เป็นธรรมเนียมเก่าตลอดมาจนรัชกาลที่ ๓ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔
 จึงโปรดให้มีผ้าคู่ของหลวงสำหรับพระราชวังบวรฯ และหอ
 พระนาค^{๕๗} ขึ้น แต่ผ้าคู่สำหรับหอพระนาค^{๕๘} นั้นก็ไม่ทั่วพระองค์
 เจ้านาย ทรงเลือกแต่ที่ทรงรู้จักคุ้นเคย บางองค์ทรงรู้จัก แต่
 ไม่ต้องพระอัยยาก็ไม่พระราชทาน แล้วให้มีฉลากพระนาม
 เขียนในผ้าเช็ดหน้าด้วยทุกพระองค์ ถึงที่ไม่ได้พระราชทานผ้า
 หลวงใช้ผ้าเจ้านายก็มีฉลากด้วยแปลกกันแต่ที่ผ้าหลวงพระราช
 ทาน จัดพระสงฆ์ตามวัดซึ่งพระอัฐ^{๕๙} นั้นได้ปฏิสังขรณ์บ้าง เป็น
 นายกำนทำการบ้าง ถ้าไม่มีเช่นนั้นก็ใช้วัดที่เป็นวัดหลวง
 ในแผ่นดินนั้น หรือวัดของพี่น้องที่สนิท หรือพระนั้นเป็น
 ญาติกับพระอัฐ เช่นพระราชพงศ์ปฏิบัติกับพระองค์ใดเป็น
 ต้น ส่วนผ้าคู่ซึ่งมิใช่ของหลวงนั้น แล้วแต่จะได้พระองค์ใด
 อยู่ในพวกที่ได้ผ้าคู่ของหลวงสดับปกรณ์ซ้ำอีกเกี่ยวหนึ่งสอง
 เกี่ยวเป็น^{๖๐} ขึ้น แต่ธรรมเนียมผ้าคู่ของหลวง^{๖๑} นั้นตกลงแล้วก็ดู

เป็นการไม่สุแน่ เมื่อเจ้านายสนพระชนม์ลงภายหลังถึงไม่เป็น
 ที่ต้องพระอภัยมณี แต่ทรงเกรงใจก็พระราชทานเรือย ๆ
 เลอะ ๆ ไป เช่นกรมหมื่นนุคตมก็ใช้ผ้าคู่ของหลวง เกือบจะ
 ตกลงเป็นใครตายลงใหม่ได้ผ้าคู่ของหลวง ที่จัดแบ่งปันนั้น
 เป็นแต่ครั้งแรกครั้งเดียว ครั้นตกลมาถึงในแผ่นดินปัจจุบันนี้
 เจ้านายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรู้จักคุ้น
 เคยได้ผ้าคู่ของหลวงอยู่แล้ว ไม่ทรงรู้จักเสียเป็นอันมาก ถ้า
 จะจัดการตามแบบที่วางลงแต่แรกก็ควรจะต้องเลิกเสีย คงไว้
 แต่ที่ทรงรู้จัก แต่ครั้นจะเลิกเสียก็ดูอะไร ๆ มีอยู่ ก็ต้อง
 คงให้มีไปตามเดิม ส่วนเจ้านายที่สนพระชนม์ลงใหม่ก็ไม่มียก
 เว้น เลยเป็นผ้าคู่ของหลวงทั้งสิ้น ธรรมเนียมที่จัดผ้าคู่ของ
 หลวงและไม่ใช้ของหลวงนี้ ก็เป็นแต่การที่จัดพอให้เรียกพระ
 ยู่ ๆ ขึ้นเท่านั้น ยังเรื่องแถมเล็กน้อยก็มีอีกอย่างหนึ่งเป็น
 ชั้น ๆ คือ ที่หนึ่งนั้นมีผ้าคู่ รูป เทียน ผ้าเช็ดปาก พัดตาม
 จิว ขวตนาอบ ชั้นที่สองยกขวตนาอบเสีย ชั้นที่สามยกรูป
 เทียนขวตนาอบเสีย อีกอันหนึ่ง พระราชเทวีและพระเจ้า
 ลูกเธอที่เป็นผู้น้อยไม่พระราชทานผ้าคู่เปลี่ยนเป็นจิวรสบง
 เพาะเป็นผู้ซึ่งไม่ควรจะได้พระผู้ราชทานรดน้ำสรงกรานต์ แต่

ส่วนพระเจ้าราชวงศ์เธอ ^๗ที่นับว่าเป็นพระราชภาติไนยและ
 อ่อนพระชนมพรรษากว่า ก็ได้ผ้าคู่เหมือนเจ้านายทั้งปวง ^๕ที่
 แทนนิกเป็นการทรงพระราชดำริคนละคราว ^{๕ ๕ ๘ ๗}ผ้าสบงผืนหนึ่ง
 ก็ยังมีราคาดีกว่าผ้าคู่ เพราะทรงกรุณาจะพระราชทานก็พระ
 ราชทานที่น้อยๆ อยู่ก็ปล่อยเรื่อยไปตามเดิม การเรื่องนี้อยู่
 ข้างกระจุกจิกรุงรัง แต่เห็นไม่เป็นหลักสำคัญอันใดก็ปล่อย
 เรื่อยไปตามเดิม ไม่ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไข

อนึ่ง ^๘อัฐิเจ้าคุณอภัยกา ^๕ทั้งปวง ซึ่งอยู่บ้านสมเด็จ
 เจ้าพระยาองค์ใหญ่บ้างองค์น้อยบ้าง จะได้พระราชทานบัง
 สกุลมาแต่ครั้งไรก็ไม่ทราบเลย แต่ท่านพวกนี้เมื่อมีชีวิตอยู่
 ได้พระราชทานรดน้ำมาแต่เดิม เพราะได้ยินคำพระบาท
 สมเด็จพะจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งแล้วว่า เมื่อถึงหน้าสง-
 กรานต์แล้ว ท่านพวกคุณอย่าเหล่านี้มาประชุมกันที่ตำหนัก
 กรมสมเด็จพะอมรินทรามาตย์ ^๕ชั้นนั่งบนเตียงอันหนึ่งด้วย
 กันทั้งหมด ^๕เจ้านายที่เป็นหลานๆ พวกนี้ไปตักน้ำรด ท่าน
 ได้เสด็จไปรดน้ำ แลเห็นหลังคุณย่าทั้งปวงลายเหมือนๆ
 กันเป็นการประหลาด จึงได้รับสั่งถามว่า ทำไมหลังคุณย่า
 ทั้งปวงจึงลายเหมือนกันหมดเช่นนั้น ^{๕ ๕}คุณย่าทั้งนั้นพูดว่า

ขุนหลวงตากเขียน (๑) แล้วก็เล่าแผ่นดินตากถวาย รับสั่ง
 เล่าถึงเรื่องแผ่นดินตากต่อไปเป็นอันมาก เพราะเหตุที่ได้
 อยู่พระราชทานรัตนมาแต่ยังมีชีวิตเช่นนี้จึงได้พระราชทาน
 บังสกุลแต่ในเฉพาะเวลาสงครามตีคราวเดียวสืบมาครั้นพระ
 ราชทานชั้นเจ้าคุณอัยยิกาลงไว้แล้ว เมื่อตกลงมาถึงชั้น
 เจ้าคุณวังหลวง ซึ่งโปรดให้เรียกว่าเจ้าคุณพระสัมพันธวงศ์
 ด้วยความที่ทรงนับถือสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อย
 เป็นต้น ก็โปรดพระราชทานต่อลงมาอีกชั้นหนึ่ง และใน
 ตระกูลนี้ได้รับราชการเป็นผู้หลักผู้ใหญ่อยู่มาก เมื่อลงมา
 อีกชั้นหนึ่งก็เลยได้พระราชทานลงไปอีกชั้นหนึ่ง แต่ไม่
 ทว่ากัน (๒) เมื่อจะว่าโดยทางเชื้อสายราชินิกุล ตั้งแต่ชั้น
 พระสัมพันธวงศ์ลงมา ที่เป็นชั้นเดียวกันไม่ได้พระราชทาน
 รัตนามีโดยมาก ถ้าจะเทียบกับเจ้านายวังหน้า คือพระเจ้า
 บวรวงศ์เชอชั้นที่ ๑ ที่ ๓ ที่ ๔ พระเจ้าบวรวงศ์เชอทองสน
 ยังสนิทกว่าพวกราชินิกุลเหล่านี้มาก แต่ก็ไม่มีพระองค์ใด

(๑) เมื่อในคราวขุนหลวงตากเสียพระสติ เมื่อจะสิ้นแผ่นดิน

(๒) ได้พระราชทานผ้าคู่ แต่ที่เป็นบุตรธิดาภรรยาหลวงของสมเด็จพระ
 เจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อย นอกนั้นก็แต่รู้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์

ได้รับพระราชทานสตั๊ปปรกรณ์ในเวลาสงครามตั้งแต่สักพระองค์เดียว เพราะฉะนั้นการที่พระราชวังสกุลในบ้านสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อยนั้น ต้องนับว่าพระราชทานโดยการที่ทรงนับถือพิเศษ หรือเป็นรางวัลความชอบ ไม่ใช่ได้โดยเนื่องในพระราชวงศ์แท้ จำนวนสงฆ์รายวัด สำหรับพระบรมอิฐุพระอิฐุ และรายไทยท่านที่สตั๊ปปรกรณ์พระบรมอิฐุพระอิฐุชั้นใดอย่างใด จะว่ามาในหนังสือนี้ก็ยากยาวเหลือเกินนักจึงขอตัดไว้ ถ้ามีโอกาสและเป็นการสมควรที่จะลงในหนังสือพระราชพิธีที่จะรวมเล่มจึงจะส่งต่อไป ของสตั๊ปปรณ์รายร้อยในนักชัตฤกษ์สงคราม มีท้องพระโรง ๕๐๐ พระราชวังบวร ฯ ๓๐๐ หอพระนาค ๒๐๐ บ้านสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่องค์น้อย ๒๐๐ แต่ที่ในท้องพระโรงนั้นมีของสตั๊ปปรณ์มากขึ้นอีกหน่อยหนึ่ง คือผ้าคู่ที่พระบวรวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายในถวาย เมื่อแบ่งไปหอพระนาค ๑๐๐ แล้วเหลืออยู่มากน้อยเท่าใด เอามารวมเป็นกอง ๆ เท่าจำนวนพระสงฆ์ที่มาฉัน เมื่อพระสงฆ์ถวายพระพรแล้วไปนั่งสตั๊ปปรณ์ผ้าคู่ของเจ้านายต่อไป แต่ก่อน ๆ มาได้องค์ละกี่คู่ต้องสตั๊ปปรณ์เท่านั้นทีเดียว แต่

ทุกวันนี้ใช้เที่ยวเดียวรวมทั้งกอง แล้วจึงได้สตั๊ปกรณ

ราย ๕๐๐ ของหลวงต่อไป

อนึ่ง ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา เมื่อสิ้นสงครามแล้ว
โปรดให้เชิญพระบรมทนต์สามพระองค์ และพระทนต์กรม
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรา
ราชินี ออกตั้งที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้
ข้าราชการที่เป็นข้าหลวงเป็นต้นได้สตั๊ปกรณในเวลา สง-
กรานต์ ก็มีพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และข้าราชการ
บางคนที่ไม่ได้เป็นข้าหลวงเต็มพลอยไปสตั๊ปกรณบ้างทำ
วรคณานันต์ (มาลัย) เป็นผู้เที่ยวบอกกล่าวชักชวน ไม่เป็น
การกะเกณฑ์อันใด ก็มีการสตั๊ปกรณทุกปี พระสงฆ์อยู่
อยู่ในห้าหกวัด วัดละเที่ยวหนึ่งบ้าง สองเที่ยวบ้าง สามเที่ยว
บ้าง แล้วทำบัญชีผู้ที้ออกเรียไรขึ้นถวายพระราชกุศลคิด
ดูไทยทานที่ไปทำบุญกันปีหนึ่งก็อยู่ในไม่กี่ห้าข้างขึ้นไป
กรณมาถึงแผ่นดินปัจจุบัน จึงเพิ่มพระบรมทนต์ขึ้นอีกครั้ง
หนึ่งและข้าหลวงเต็มในกรม สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
ขอให้เชิญพระทนต์กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีออก
อีกองค์หนึ่ง ผู้สตั๊ปกรณก็มากขึ้น รวมไทยทานก็มากขึ้น
ถึงเจ็ดข้างแปดข้าง กรณเมื่อทำวรคณานันต์ (มาลัย) บอก

ชราไปแล้วท้าวศรีสัจจาเป็นธรรมาอยู่ตลอดมาจนกระทั่งถึงท้าว
 วรจันทน์ (๑) คนนี้ไม่ว่าไปเกณฑ์กันหรือไม่เที่ยวเรียไร
 กว้างขวางออกไป หรือจะเป็นด้วยผู้ซึ่งทำบุญมือเก็บขึ้น
 ตามส่วนอย่างไร เงินวางขึ้นไปถึงเกือบยี่สิบชั่ง ข้าพเจ้า
 เห็นว่าเงินสตัดบปกรณมากเหลือเกินนัก เวลาที่จะทำก็ไม่ใคร
 พอ พระสงฆ์ได้ไปองค์ละเฟื้ององค์ละสตึง ก็ไม่สู้เป็น
 ประโยชน์อันใดนัก เห็นว่าวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็เป็น
 สถานที่ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์มาด้วยกันทุกพระองค์พระ-
 ทัยของพระบรมอัฐิพระอัฐินั้นก็ย่อมทรงเลื่อมใสในพระ-
 มหามณเฑียรตบปฏิมากรเป็นอันมาก จึงได้ขอแบ่งเงินสตัดบ-
 ปกรณที่ได้ขึ้นใหม่นี้ไว้เป็นเงินสำหรับรักษาวัดพระศรีรัตน
 ศาสดาราม คงให้สตัดบปกรณแต่พอไล่เสียกันกับที่เกษสตัดบ
 ปกรณมาแต่ก่อน เหลือนั้นได้มอบให้กอมมิตติ (๒) ซึ่ง
 จัดการรักษาวัดพระศรีรัตนศาสดารามใช้ในการวัด ในปีนี้
 ได้เงินถึงสี่ชั่งเศษ

ในการสงกรานตบนี้ แต่ก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินต้อง
 สรงน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์แต่เฉพาะที่กล่าวมานี้ ครั้น

(๑) ท้าวศรีสัจจา (กลั่น ณ นคร) ท้าววรจันทน์เจ้าจอมมารดาเวลาด ใน
 รัชกาลที่ ๔ (๒) กอมมิตติ คือกรรมการ

มาถึงในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 มีเสด็จออกทรงนำพระมณเฑียรต้นปฏิมากรที่วัดพระศรีรัตน
 ศาสดารามเพิ่มขึ้น เมื่อสมโภชเวียนเทียนแล้วเสร็จ จึงเสด็จ
 พระราชดำเนินทรงสถาปนาพระอิฐเจ้านายที่หอพระนาค
 เป็นการพิเศษขึ้นกว่าแต่ก่อน ที่เสด็จพระราชดำเนินเอง
 สถาปนาขึ้นมีมาแต่เดิมแล้ว ถึงการเวียนเทียนนั้นก็มทั้ง
 ตรุษสามวันสงกรานต์สามวันแต่เดิมมาแล้ว ดอกไม้เพลิง
 ซึ่งจุฑามะในเวลาทักษัตฤกษ์เช่นนี้ เกิดขึ้นแต่รัชกาลที่ ๔
 มา ในเวลาสงกรานต์นั้นก็ด้วยทุกคืน ทั้งสามวันหรือสี่วัน
 ตามเวลาที่กำหนดสงกรานต์เป็นสามวันหรือสี่วัน

อนึ่ง วัดพระเชตุพนนั้น ก็เป็นธรรมเนียมเก่ามีมา
 แก่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสง-
 กรานต์สามวันเปิดให้ช่างในออกทรงนำพระ ที่ข้าวบิณฑ์
 ไปรยทานและเที่ยวเล่นแต่เช้าจนเย็น กันจนวนเหมือน
 อย่างพระเมรุท้องสนามหลวง เป็นที่ชาววังไปเที่ยวรื่นเริง
 สนุกสนานมากตลอดมา ครึ่งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอม
 เกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระเชตุพน
 เสด็จออกทางจนวนข้างใน ไปรคให้เจ้าจอมแก้วแก่และท่าน

เต้าแก่. แต่งตัวเป็นตำรวจนุ่งสองปลอกลาย สวมเสื้อเข้มขาบ
 เยียรบับจับใน สวมเสื้อกรวยชั้นนอก ผ้าโพกศีรษะสะพาย
 กระบี่แท้เสด็จ เหมือนอย่างตำรวจแท้เสด็จพยุหยาตราอยู่
 ในเวลานั้น เมื่อถึงพระอุโบสถก็มีพนักงานชำระพระบาท
 สนมพลเรือนถวายเทียนชนวนล้วนแต่เต้าแก่ พนักงานแต่ง
 ทั่วเป็นผู้ชายทั้งสน ข้างเจ้าจำได้แต่ว่าเป็นการสนุกสนาน
 กันมาก แต่จะเล่าให้ละเอียดก็เกี่ยวก็พันเพื่อนไป ด้วย
 เวลานั้นยังเด็กอยู่ เข้าใจว่าเสด็จพระราชดำเนินครั้งเดียว
 เท่านั้น แต่จะมีเวลาอื่นที่จำไม่ได้อีกอย่างไรไม่ทราบเลย
 ครั้นมาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระพุทธบุษยรัตน์ซึ่งแต่เดิม
 อยู่ที่หอพระเจ้า เชิญย้ายไปอยู่ที่พุทธรัตนสถาน และมีพระ
 สถูปกำไหล่ทองชั้นบนพุทธมนเทียร ก็ต้องเสด็จพระราช
 ดำเนินไปสร้างน้ำเพิ่มชั้นอีก จึงรวมเป็นการที่ต้องเสด็จพระ
 ราชดำเนินในวันเสด็จสกนธ์หลายแห่ง คือเบื้องต้นตั้งแต่
 สร้างน้ำพระบนหอพระจนตลอดสกับปรกรณ์พระบรมอัฐิแล้ว
 เสด็จ เสร็จชั้นแล้วเสด็จโต๊ะข้าวเช้าพระบรมสถานวงศ์ใน
 เวลากลางวัน แล้วทรงไปรยทานอัฐิทองแดงใหม่ ๆ ไปจน
 เวลาเย็นพลบ สร้างน้ำพระพุทธบุษยรัตน์น้อยและพระสัม-

พุทธ พระโณภาสซึ่งประดิษฐานอยู่บน พระที่นั่ง จักรีมหา-
 ปราสาทชั้นสูง แล้วเสด็จพระราชดำเนินพระพุทธรูปมนเทียร
 ทรงน้ำพระสัทหิงค์^(๑) ซึ่งอยู่มุขใต้และพระสถูปซึ่งอยู่กลาง
 พระที่นั่ง แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินพระพุทธรูปรัตนสถาน
 ทรงน้ำพระพุทธรูปบุษยรัตน์ และเมื่อเวลาพระที่นั่งยังไม่สู้
 ชำรุดมากนัก เสด็จพระราชดำเนินขึ้นพระที่นั่งบรมพิมาน
 ทรงน้ำพระพุทธรูปเทว พระชนมพรรษารัชกาลที่ ๔ แล้ว
 เสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทางพระ
 ที่นั่งอนันตสมาคมหรือทางประตูแดงราชกิจ ทรงน้ำพระ-
 มหามณีรัตนปฏิมากรพระสัมพุทธพรรณี พระพุทธรูปยอกฟ้า-
 จุฬาโลก พระพุทธรูปเลิศล้ำนภลัยและพระคันธารราษฎร์^(๒)
 นมัสการเสร็จแล้วพราหมณ์จึงจุดแว่นเวียนเทียน บายศรี
 ซึ่งสมโภชพระพุทธรูปเช่นนี้ไม่ใช่ของบริโภคนอกต่าง ๆ อย่าง
 เช่นกล่าวมาแต่ก่อน जानซึ่งจักปากบายศรีใช้ดอกไม้สดสี
 ต่าง ๆ ประดับทั้งสน ^๕ ครั้นเมื่อเวียนเทียนเสร็จแล้วเสด็จ
 พระราชดำเนินทางหลังพระอุโบสถสู่อุโบสถอรุณราชกรมานุสร ทรง

(๑) พระพุทธรูปบุษยรัตน์ ได้มาในรัชกาลที่ ๔ พระสัมพุทธพระโณ
 ภาสทรงหล่อในรัชกาลที่ ๔ พระพุทธรูปสัทหิงค์น้อยทรงหล่อในรัชกาลที่ ๔

(๒) พระคันธารราษฎร์ ทรงหล่อสำหรับพิธีขอฝนในรัชกาลที่ ๑

น้ำและนมัสการพระพุทธรูป ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวาย
 พระเจ้าแผ่นดินกรุงทวารวดีศรีอยุธยาโบราณ แล้วเสด็จ
 หอราชพงศานุสร สรงน้ำและนมัสการพระพุทธรูปซึ่งทรง
 พระราชอุทิศ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสี่พระ-
 องค์ในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ก่อนมาเมื่อทรงนมัสการทั้ง
 สองหอนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินทางพระระเบียงด้าน
 ตะวันตกไปหอพระนาคที่เดียว ครั้นเมื่อรัตนโกสินทรศกปี
 ที่ ๑๐๑ ก็อบรมจบครบ ๑๐๐ ปี ตั้งแต่สร้างกรุง ฉลอง
 วัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วทรงพระราชดำริว่า ที่พระ-
 มณฑปและพระศรีรัตนเจดีย์ ถ้าไม่เสด็จพระราชดำเนินอยู่
 เสมอ ก็จะมีชำรุดทรุดโทรมไป จึงได้เสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นนมัสการพระไตรปิฎกบนพระมณฑปก่อนแล้วจึงเสด็จ
 นมัสการพระสถูปในพระศรีรัตนเจดีย์ แล้วเสด็จลงทางซุ้ม
 ประตูด้านเหนือสู่อุหอพระนาค นมัสการต้นนิโครธและพระ
 วิหารยอดซึ่งอยู่ใกล้เคียงที่นั้นด้วย แล้วจึงได้สดับปกรณ์
 ที่หอพระนาคนั้นแต่เดิมเป็นที่ไว้พระพุทธรูปต่าง ๆ หลาย
 สิบองค์ หุ้มทองบ้างหุ้มเงินบ้างหุ้มนาคบ้าง ทั้งรูปพระ
 เศษฐมิตร์ ก็อรูปสมเด็จพระราชาธิบดีที่ ๑ ซึ่งสร้างกรุง

ทวาราวดีศรีอยุธยาโบราณ^(๑) ที่แปลงเป็นพระพุทธรูปเสีย
แล้วนั้น ก็ประดิษฐานอยู่ด้วย พระอริสัจเจ้านายซึ่งไปอยู่ใน
หอพระนาคนั้น เก็บอยู่ในตู้ผนังข้างหลังพระวิหาร เป็น
แต่เวลาสงครามก็เชิญมาตั้งบนม้าสตั๊ปปกรณ^๕ คุ้มสนรูง
รังมาก ในครั้งเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดา
รามครั้ง^๕นี้ โปรดให้เชิญพระพุทธรูปทั้งปวงนั้น ขึ้นไปไว้
เสียบนพระวิหารยอด จัดหอพระนาคไว้เป็นที่เก็บ พระอริ
สัจเจ้านายอย่างเดียว พระอริสัจที่ไม่มีพระโกศเป็นแต่ห่อผ้ากองๆ
ไว้แต่ก่อนนั้น ก็ให้มีพระโกศเบ็ดทองบรรจุไว้ทั้งสิ้นเป็น
การเรียบร้อยดีขึ้นกว่าแต่ก่อน การสตั๊ปปกรณ^๕นั้นก็เหมือน
กันกับที่กล่าวมาแล้วด้วยเรื่องของ สตั๊ปปกรณ^๕ แต่ก่อน นั้น
เมื่อ สตั๊ปปกรณ^๕ เสร็จแล้ว เสด็จ พระราชดำเนิน กลับทาง
ระเบียงด้านตะวันตก

การเสด็จพระราชดำเนินวัดพระเชตุพนนั้น บาง
ปีก็มีบ้างถ้าเสด็จพระราชดำเนินแล้ว ก็มักจะเป็นวันมหา
สงกรานต์หรือวันเนาซึ่งไม่มีพระราชธุระมาก เสด็จทางใน

(๑) รูปพระเชษฐูปิดนี้ ว่าเดิมอยู่ที่ซุ้มพระปรางค์วัดพุทธไสสวรรย์
กรุงเก่าราษฎรเชื่อดอกกันว่าร้ายนัก จึงโปรดให้กรมหลวงเทพพลภักดีเชิญ
ลงมา แล้วแปลงเป็นพระพุทธรูป ที่ซุ้มพระปรางค์ก็ขึ้นพระพุทธรูปไว้แทน
ยังปรากฏอยู่

แต่ไม่มีกระบวนแห่เหมือนอย่างในรัชกาลที่ ๔ ถ้าเปิดวัด
พระเชตุพนแล้วก็โปรดให้มีพนักงานคอยเก็บเงิน ถ้าเป็น
ไพร่ ๆ ก็เสียเล็กน้อยตามแต่จะมีใจศรัทธา ถ้าเป็นผู้ค้ำถั่ง
แต่เพียงหนึ่งจนถึงกึ่งคำสิง สงกรานต์สามวันปีหนึ่งได้อยู่
ในสามข้างเศษสี่ข้าง ถวายพระพิมพ์ธรรม^(๑) สำหรับปฏิ-
สังขรณ์ บั๊กกวาดตางหม้ายดอนต้นไม้ในวัด ตั้งแต่พระ-
วิหารทรุดโทรมลงมาก คนที่ออกวัดพระเชตุพนก็น้อยไป
กว่าแต่ก่อน ในปีหนึ่งสองปีนี้ไม่ได้เปิด

อนึ่ง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยา
ลงกรณ์ ซึ่งเป็นพระบรมราชูปถัมภ์อาจารย์ เสด็จสถิตอยู่วัด
บวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระ-
กรรมวาจาจารย์ สถิตอยู่วัดราชประดิษฐ์^(๒) เมื่อพ้นจาก
วันสงกรานต์ไปวันหนึ่งบ้างสองวันบ้างเสด็จพระราชดำเนิน
ไปถวายไตรจีวรผ้าเนื้อดี สรงน้ำเป็นการพิเศษ อีกส่วนหนึ่ง
เมื่อเสด็จ พระราชดำเนินถึง พระอาราม เช่นนั้นก็ ทรงนมัส
การสรงน้ำพระพุทธชินศรี พระมหาเจย์ดี พระศรีศาสดา
พระพุทธไสยาสน์ พระศรีมหาโพธิ์ และพระพุทธวชิรญาณ

(๑) พระพิมพ์ธรรม (อัน)

(๒) ต่อมาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

พระพุทธบัญญัติอักกะ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหาร ก่ง
 ก่อน แล้วจึงเสด็จพระราชดำเนินที่พระตำหนัก ส่วนที่วัด
 ราชประดิษฐ์ก็ทรง นมัสการและสร่งน้ำ พระพุทธ สิหิงค์^(๑)
 และพระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี พระศรีศาสดา จำ
 ลองทั้งสามองค์ ทั้งพระมหาปาสาณเจดีย์ พระบรมรูป
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

อนึ่ง ในการสงกรานต์สามวันหรือสัปดาห์ เจ้า
 พนักงานก็จัดหม้อน้ำเงินชวดแบ่งสค ผ้าทรงพระ ถวายจบ
 พระหัตถ์แล้วไปเที่ยวสร่งพระพุทธรูป คือที่วัดพระศรีรัตน
 ศาสคารามสร่งพระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัดพระเชตุพนสร่ง
 พระพุทธทวารปฎิมากรแห่ง ๑ วัดมหาธาตุสร่งพระมหาธาตุ
 แห่ง ๑ วัดอรุณราชวรารามสร่งพระพุทธประธานแห่ง ๑
 วัดสุทัศน์เทพวรารามสร่งพระศรีศากยมุนี และพระศรีมหา
 โพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดบรมนิวาสสร่งพระประธานแห่ง ๑
 วัดบวรนิเวศสร่งพระพุทธชินศรี พระพุทธไสยาสน์รวม
 ๒ แห่ง วัดสระเกศสร่งพระอัฐฐารสศรีสุกตทศพลญาณ
 บพิตร พระศรีมหาโพธิ์รวม ๒ แห่ง วัดปทุมวันสร่ง

(๑) คือพระประธานในพระวิหารหลวง ทรงหล่อจำลองพระพุทธสิหิงค์

พระศรีมหาโพธิ์แห่ง ๑ วัชรราชาธิวาสสรงพระศรีมหาโพธิ์
แห่ง ๑ และมีผ้าห่มพระพุทธรูปและพระศรีมหาโพธิ์สี่บสาม
ผืน กำกับขวดน้ำไปถวายทุกแห่ง และตั้งศาลาจอทาน
เหมือนอย่างเทศกาลกรุขที่ไต่กล่าวมาแล้วแต่ก่อนนั้น

อนึ่ง การตรุษกต สงกรานตกต เป็นเวลาที่คน
ทั้งปวงถือ กันว่าเป็น ฤกษ์หรือ เป็น เวลาที่สม ควรจะ เล่นเบ๊ย
เป็นธรรมเนียมเข้าใจกันซึ่มซาบ และเคยประพฤติกมาช้านาน
ไม่มีผู้ใดจะอับอายหรือสะอึด สะเทือนในการเล่นเบ๊ย ที่กำลัง
เล่นอยู่หรือเล่นแล้ว ไปที่แห่งใดก็เล่าโจษกันถึงการเล่น
เบ๊ยได้ไม่เป็นการปิดบัง บางทีก็ขยับจะอวดตัวเป็นนักเลง
มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดว่องไว อาจจะเอาชัยชนะพวกพ้อง
ได้ รวากับว่าไปทัพมีชัยชนะอย่างเตี้ย ๆ อะไรมาการที่ถือว่า
เล่นเบ๊ยไม่เป็นการเสียหายอันใด ในเวลานักขัตฤกษ์เช่นนั้น
ก็เพราะเป็นการที่ได้ อนุญาตเป็นพยานว่าเจ้าแผ่นดิน ไม่ขัด
ขวางห้ามปราม หรือพลอยเห็นสนุกด้วย จึงได้ยกหัวเบ๊ย
พระราชทานให้นักขัตฤกษ์ละ ๓ วัน

การที่พระเจ้าแผ่นดินอนุญาตหรือทรงเห็นดีด้วย ใน
เรื่องเล่นเบ๊ยก็คงเป็นความจริง แต่คงจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

บางองค์เช่นขุนหลวงตากเจ้ากรุงธนบุรี ไปตีเมืองนครศรี-
 ธรรมราช ได้พระราชทานเงินให้เฝ้าฯ เล่นกำถั่วหน้าพระ-
 ที่นั่ง ถึงเอาขันตักเงินแจก ความประสงค์ที่ขุนหลวงตาก
 ทำเช่นนั้น เพราะตัวท่านเองอยู่ข้างจะเล่นเบี้ยจตุรัสอยู่แล้วนั้น
 ประการหนึ่ง ท่านก็เห็นใจกันกับพวกทหารทั้งปวงว่าการ
 สนุกอะไรไม่เสมอเล่นเบี้ย ประสงค์จะให้ทหารเป็นที่รื่นเริง
 สบายความลำบากที่ต้องทนยากจึงได้ปล่อยให้เล่นเบี้ยเป็นการ
 เอาใจ แต่เพราะการเล่นเบี้ยเป็นการไม่ดีได้สนุกสนานเสีย
 แล้วก็ชวนให้ติด เมื่อเข้ามาถึงในกรุงแล้วก็ยังเล่นต่อไป
 บ่อย ๆ การที่เล่นเบี้ยนั้นย่อมมุ่งหมายจะต่อสู้เอาทรัพย์สินกัน
 และกัน ผู้ซึ่งมีอำนาจวาสนาเสมอ ๆ กันเล่นด้วยกันเมื่อ
 ความปรารถนาอยากได้นั้นกล้าขึ้นก็ชักให้ฉ้อฉล บิดพลิ้วคด
 โกงกันไปต่าง ๆ ส่วนผู้ซึ่งมีวาสนามาก เล่นกับผู้ซึ่งมีวาสนา
 น้อย เช่นเจ้านายเด็ก ๆ หรือเจ้านายผู้ใหญ่บางองค์ซึ่งเขา
 เล่ากันมา เล่นไฟกับข้าหลวงและมหาดเล็กก็ต้องถวายเป็น
 ถวายกำ ไม่ถวายก็ขัดเคืองไป ก็อย่างเช่นขุนหลวงตาก
 ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินมีอำนาจมากเห็นปานนั้น เมื่อมีความ
 ปรารถนาขึ้นมา และอาศัยความมัวเมาในเรื่องอื่นซึ่งทำให้

สติเลือนลอยด้วย จนลืมถึงการบ้านเมือง คิดแต่จะหา
 ทรัพย์สมบัติโดยทางเล่นเบี้ย ก็ริตเร่งทรัพย์สมบัติคนทั้ง
 ปวง เป็นหนี้หลวงไปทั้งบ้านทั้งเมือง จนภายหลังลงไม่
 ต้องเล่นเบี้ยก็เร่งเอาได้เปล่า ๆ หน้าที่ชั่วของขุนหลวงตากนั้น
 เกิดขึ้นด้วยการเล่นเบี้ยเป็นต้น ถึงโดยว่าแรกคิดจะเป็น
 อุบายที่ดีตามเวลาต้องการ ผลที่ออกภายหลังก็ไม่เป็นผล
 อันดีแก่ตนเองและผู้อื่น พวกนี้ได้ทุกข์ยากลำบากไปหัวหน้า
 ตลอดจนถึงตัวเองเพราะเหตุฉะนั้นถึงแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 ภายหลังจะมีได้เลิกธรรมเนียมยกหัวเบี้ยพระราชทานในเวลา
 ตรุษเวลาสงกรานต์เสียก็ดี แต่ก็ไม่ได้โปรดให้เล่นเบี้ยใน
 พระราชวัง หรือทรงสรรเสริญการเล่นเบี้ยว่าเป็นการสนุก
 สนานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย

เพราะเหตุที่พระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ พระเจ้า
 แผ่นดินดำรงอยู่ในคุณความประพฤติดี ๓ ประการ คือไม่
 ทรงประพฤติและทรงสรรเสริญในการที่เป็นนักเลงเล่นเบี้ย
 การพนันอย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติในการดื่มสุราเมรัยและ
 กัดกันมิให้ผู้อื่นประพฤติอย่าง ๑ ไม่ทรงประพฤติล่วงใน
 สตรีที่เป็นอัครกมนิฐานนี้อย่าง ๑ เป็นความประพฤติซึ่ง

พระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์นี้จึงได้ทรงงตเว็นเป็น
 ชาติสืบ ๆ กันมา พระบรมราชวงศ์นี้จึงได้ตั้งปกครองแผ่นดิน
 ดินอยู่ยืนยาวกว่าพระบรมราชวงศ์อื่น ๆ ซึ่งได้ปกครอง
 แผ่นดินมาแต่กาลก่อนแล้ว บ้านเมืองก็เจริญสมบูรณ์
 ปราศจากเหตุการณ์ภายในซึ่งจะให้เป็นที่สะอึกสะเทือน
 หวาดหวั่นแก่ชนทั้งปวง ไม่มีตัวอย่างในพระราชพงศาวดาร
 ระยะเวลาตอนใดระเทียบเทียบถึง เพราะฉะนั้นมือกล่าวถึง
 การที่จะยกหัวเบี้ยพระราชทานในเวลาสงครามก็ ซึ่งจะไม่
 กล่าวถึงก็จะเป็นอันไม่ได้กล่าวข้อความเต็มบริบูรณ์ ใน
 พระราชกุศลสำหรับเดือนห้าจึงต้องกล่าว แต่ขอเดือน
 พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการบรรดาที่จะได้อ่าน
 หนังสือนี้ให้มีสติระลึกไว้ ถึงแม้ว่าได้ยกหัวเบี้ยพระราช
 ทานดังนี้ ก็มีได้ยกพระราชทานโดยพระราชประสงค์
 จะให้เล่นเบี้ยกันให้สบายเป็นแต่พระราชทานไปตามประเพณี
 ซึ่งมีแต่ก่อน โดยทรงพระมหากรุณาแก่ชนทั้งปวงว่าได้
 เคยรับประโยชน์อันใดแล้วก็ไม่มีการชกหัก ที่จะให้ยก
 ถอนเสีย แต่การเล่นเบี้ยนั้น เป็นที่ไม่ต้องพระอภัยมา
 ทุก ๆ พระเจ้าแผ่นดิน เพราะฉะนั้นควรที่พระบรมวงศา-

นวงศ์และข้าราชการผู้ซึ่งมีความนับถือเคารพต่อพระบารมี
 บารมีและพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดินสืบ ๆ กันมา ควร
 จะตรึตรองให้โทษเห็นคุณตามที่จริงและงดเว้นการสนุกและ
 การหาประโยชน์ในเรื่องเล่นเบี้ยนี้เสีย จะได้ช่วยกันรับ
 ราชการฉลองพระเดชพระคุณ ทะนุบำรุงแผ่นดินเฟื่องฟู
 ความชั่วในเรื่องเล่นเบี้ย ซึ่งอบรมอยู่ในสันตानชนทั้งปวง
 อันอยู่ในพระราชอาณาเขต เป็นเหตุจะเหนี่ยวรั้งความเจริญ
 ของบ้านเมืองให้เสื่อมสูญไป ด้วยกำลังที่ช่วยกันมาก ๆ
 และเป็นแบบอย่างความประพฤติให้คนทั้งปวงเอาอย่าง ตาม
 คำนักปราชญ์ย่อมนกล่าวไว้ ว่าการที่ทำให้เห็นเป็นแบบ
 อย่างง่ายกว่าที่จะสั่งสอนด้วยปาก ถ้าเจ้านายขุนนางประพฤติ
 การเล่นเบี้ยอยู่ตราบโต คนทั้งปวงก็ยิ่งเห็นว่าไม่สู้เป็นการ
 เสียหายมาก ผู้มีบรรดาศักดิ์จึงยังประพฤติกอยู่ ถ้าผู้มีบรรดา
 ศักดิ์ละเว้นเสีย ให้เห็นว่าความประพฤติเช่นนั้นเป็นของคน
 ที่ต่ำช้าประพฤติกแล้ว ถึงแม้จะเลิกขาดสูญไปไม่ได้ก็คงจะ
 เบาบางลงได้เป็นแท้

การพระราชกุศลในนักขัตฤกษ์สงกรานต์ หมดเพียง

ถ้าเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระสงฆ์ ฉลองพระ
 เจดีย์ทรายมหาดเล็กต้องเตรียมเทียนพานซึ่งสำหรับนมัสการ
 พระพุทธรูปในวัดนั้น และต้องคอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูก
 เชื้อไปทรงจุดเทียนข้าวบิณฑ์ และรับพระสุหรัยเงินไป
 คอยถวายสำหรับสร้างพระทรายค้ำย เวลาค่ำสวดมนต์ฉลอง
 พระชนมพรรษา ภูษามาลาคอยรับดอกไม้ซึ่งทรงจบพระ-
 หัตถ์ แล้วขึ้นไปรายงานหน้าพระพุทธรูปเท่าพระชนมพรรษา
 และรับพระสุหรัยลงยาราชาวดีคอยถวายสร้างพระพุทธรูป
 ค้ำย ในวันเนาเวลาเช้าสร้างน้ำพระภูษามาลาต้องรับพระ
 สุหรัยลงยาราชาวดี มหาดเล็กรับพระสุหรัยเงินถวาย
 สร้างน้ำพระสงฆ์ และภูษามาลารายดอกไม้หน้าพระ
 เหมือนกันทั้งเช้าทั้งเย็น วันเถลิงศกมหาดเล็กต้องคอย
 ถวายเทียนชนวน ทรงจุดเครื่องทองน้อยที่พระบรมอัฐิ
 อาลักษณ์ฉลากพระนาม เวลาค่ำจะเสด็จพระราชดำเนิน
 วัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ว่าใครขาด พานเทียนสำหรับใน
 พระอุโบสถ สำหรับหอราชกรมานุสร หอราชพงศานุสร
 สำหรับพระมณฑป สำหรับพระเจดีย์สำหรับต้นนิโครธ สำ
 สำหรับวิหารยอด สำหรับหอพระนาคเอง คู่ต้องตะโกนไวย

วายอยู่เนื่องนิตย์ ถ้าจะให้ดีแล้วตัวนายหุ้มแพรนายรองถือ
 เองตามเสด็จให้ติด ๆ ไป ก็จะไม่สู้เสียเกียรติยศและหนัก
 หนาอันใดนัก ตึกว่าต้องวิ่งเถลือกถลาเรียกมหาตเล็กเวร
 ทางเสด็จพระราชดำเนินตำรวจก็มักจะไม่มีใครจำได้ว่าอย่าง
 ไร มักนำไปเกือบแล้วเกือบเล่าแทบทุกปี คือแรกเสด็จพระ
 ราชดำเนินเข้าทางประตูพระระเบียงบ้านตะวันออก เลี้ยว
 ไปหน้าศาลารายข้างเหนือเขาช่องกำแพงแก้วด้านเหนือ ขึ้น
 พระอุโบสถด้านหน้าพระทวารข้างใต้ ทรงจุดเครื่องนมัส
 การทองใหญ่แล้วสร่งน้ำพระพุทธรูป และทรงจุดเครื่อง
 นมัสการตามหน้าพระ ในขณะที่นั้นพราหมณ์จุดเทียนเบิกแว่น
 ทีเดียวไม่ต้องรอให้นมัสการแล้ว ตำรวจซึ่งขึ้น ไปเวียนเทียน
 อยู่ในพระอุโบสถนั้นพอเทียนเข้าแว่นต้องลงมาคอยรับเสด็จ
 พระราชดำเนินอยู่หลังพระอุโบสถ จะเสด็จพระระราชดำเนิน
 ลงทางพระทวารหลังพระอุโบสถข้างใต้ ขึ้นหอราชกรมมา
 นุสรก่อนแล้วจึงหอราชพงศานุสร เมื่อเสด็จจากหอราชพงศา
 นุสรราชพงศานุสรออก ทางช่องกำแพงแก้วหลังพระอุโบสถ
 ด้านเหนือขึ้นซุ้มประตูตรงพระเจดีย์ด้านใต้ แล้วไปขึ้น
 พระมณฑปทางพระทวารด้านตะวันตก เสด็จลับทางเดินนั้น

ชั้นช่อกุหาพระศรีรัตนเจดีย์ด้านตะวันออก แล้วเสด็จออก
ทางช่อกุหาด้านเหนือ ทรงไปลงชุ่มประตูกานเหนือ ทรง
บูชาตันนิโคธและวิหารยอก แล้วเสด็จเข้าหอพระนาคเวลา
กลับเสด็จตามพระระเบียงด้านตะวันออกประตูกานตะวันตก

เสด็จพระราชดำเนินวัดบวรนิเวศ พานเทียบมหา
เล็กเกิดความอยางยิ่งทุกปี พนักงานนมัสการก็ยังไม่รู้สึก
เทียบที่จัดไปยังไม่พอ ถ้ามหาเล็กผู้ใดจะรับเทียบ ทรวจ
เสียตัวได้จะดี ที่นมัสการวัดบวรนิเวศนั้น คือเทียบพระ
พุทธชินศรี^๕ ๑ พระนิรันตราย^๕ ๑ จุดที่โต๊ะข้างซ้ายทั้ง ๒
^๕ ๑ ในพระเจดีย์ ๒ ^๕ ๑ พระที่แกงเล็กบนทักษิณพระเจดีย์ ๑
พระศรีศาสดา^๕ ๑ พระพุทธสยาไสน์^๕ ๑ พระศรีมหาโพธิ์
^๕ ๑ พระพุทธวชิรญาณ^๕ ๑ พระพุทธปัญญาอัคคะ^๕ ๑
วัดราชประดิษฐ์ พระพุทธสิหิงก์^๕ ๑ พระพุทธชินราช^๕ ๑
พระพุทธชินศรี^๕ ๑ พระศรีศาสดา^๕ ๑ พระนิรันตราย^๕ ๑
ทั้งนี้ในพระวิหารหลวงทั้ง^๕ ๑ พระปาสาณเจดีย์^๕ ๑ พระ
บรมรูป^๕ ๑ และให้มหาเล็กคอยรับผ้าไตรจีวรและน้ำสรง
รูปมัดเทียบมัด อย่าให้ต้องไว้วายทั้งสองวัดด้วย ฯ

พิมพ์ที่เอราวัณการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๒๑
นายประสิทธิ์ ภูติมหาตมะ ผู้พิมพ์ สโฆฆณา
๑๘ ถนนสามเสน บางลำภู โทร. ๒๕๒๐๙๙๔-๕, ๒๕๑๗๑๗๙
๑๕-๑๗ ถนนประชาธิปไตย โทร. ๒๕๒๐๙๑๘, ๒๕๒๒๑๘๗